

Familiegudstjeneste – eller barnegudstjeneste?

- Gudstjenesten som intergenerasjonell arena.

Navn: Aileen Zahl

AVH 5040 – Masteravhandling (30stp)

Master i kirkelig undervisning - høsten 2012

Veileder: Professor, PhD. Heid Leganger-Krogstad, Det teologiske
Menighetsfakultet.

Biveileder: Førsteamanuensis cand. theol. dr. rer.soc. Bernd Krupka,
Kirkelig Utdanningscenter i Nord

Det teologiske Menighetsfakultet

FORORD	7
1. INNLEDNING	9
1.1 TEMA OG PROBLEMSTILLING	9
1.2 BAKGRUNN	10
1.3 AVGRENSING	12
1.4 FORSKNINGSSITUASJON	13
1.5 DISPOSISJON	15
2. HVA ER GUDSTJENESTEN?	17
2.1 DEFINISJONER	17
2.2 GUDSTJENESTENS DIMENSJONER	19
2.3.1 GUDSTJENESTEN SOM UNDERVISNING	20
2.3.2 GUDSTJENESTEN SOM MISJON	21
2.3.3 GUDSTJENESTEN SOM TILBEDELSE	22
2.3.4 GUDSTJENESTEN SOM BØNN	23
2.3.5 GUDSTJENESTEN SOM SJELESORG	24
2.3.6 GUDSTJENESTEN SOM DIAKONI	24
2.4 MENIGHETENS SAMLING OM ORDET OG SAKRAMENTENE	25
2.5 MENIGHETENS SAMLING – MENIGHETEN, HVEM ER "VI"?	26
2.6 GUDSTJENESTE FOR BARN - ET KORT HISTORISK TILBAKEBLIKK	27
2.6.1 BARNEGUDSTJENESTE FRA 1920 – EN FORENKLET HØYMESSE	27
2.6.2 <i>FAMILIEGUDSTJENESTEN</i> FRA 1982 - EN EGEN LITURGI	28
2.6.3 FAMILIEMESSE – EN GUDSTJENESTE FOR DELTAKELSE	28
2.6.4 SITUASJONEN RUNDT INNFØRING AV GUDSTJENESTEREFORMEN	29
2.7 DRØFTING AV BARNES PLESS I GUDSTJENESTEN	30
3. LÆREPLANER OG GUDSTJENESTEPLANER	36
3.1 LÆREPLANENS ULIKE NIVÅER	36
3.1.1 IDÉENES LÆREPLAN	36
3.1.2 DEN FORMELLE LÆREPLAN	37
3.1.3 DEN OPPFATTEDE LÆREPLAN	37
3.1.4 DEN GJENNOMFØRTE LÆREPLAN	38
3.1.5 DEN ERFARTE LÆREPLAN	38

3.2 HVORFOR LÆREPLAN?	38
3.3 GUDSTJENESTEPLANENS ULIKE NIVÅER	39
3.3.1 IDÉENES GUDSTJENESTEPLAN	39
3.3.2 DEN FORMELLE GUDSTJENESTEPLAN	39
3.3.3 DEN OPPFATTEDE GUDSTJENESTEPLAN	40
3.3.4 DEN GJENNOMFØRTE GUDSTJENESTEPLAN	40
3.3.5 DEN ERFARTE GUDSTJENESTEPLAN	41
3.4 KAN GUDSTJENESTER PLANLEGGES?	41
4. INVOLVERING I GUDSTJENESTEN	43
4.1 GRADER AV INVOLVERING I GUDSTJENESTEN	46
4.1.1 INVOLVERING I FELLESSKAP	46
4.1.2 INVOLVERING SOM DELTAKER	46
4.1.3 INVOLVERING GJENNOM BEVEGELSE	46
4.1.4 INVOLVERING I GRUPPE MED SÆRSKILTE OPPGAVER	47
4.1.5 INVOLVERING GJENNOM TILDELTE OPPGAVER	47
4.1.6 INVOLVERING GJENNOM PLANLEGGING OG GJENNOMFØRING	47
4.1.7 MÅL FOR INVOLVERING I GUDSTJENESTEN	47
5. BARN, VOKSNE OG DET TREDJE LEDDET	49
5.1 FOKUS PÅ ET FELLES OBJEKT – DET TREDJE LEDDET	50
5.2 EDDERKOPPER OG KON-TIKI	51
5.3 GUDSTJENESTEN SOM TREDJE LEDD	52
6. EMPIRISK TILFANG OG METODE	56
6.1 PROBLEMSTILLING OG FORSKNINGSSPØRSMÅL	56
6.2 EMPIRISK TILFANG	56
6.3 VALG AV METODE	58
6.3.1 INTERVJU AV GUDSTJENESTELEDEREN	58
6.3.2 OBSERVASJON AV GUDSTJENESTEN	59
6.3.3 SPØRREUNDERSØKELSE ETTER GUDSTJENESTEN	60
7. SNAUMARKA MENIGHET	63
"-MED LITUGI SOM DEN BÆRENDE BITEN"	63
7.1 PLANER OG MÅL FOR GUDSTJENESTEN I SNAUMARKA KIRKE	63
7.1.1 DEN FORMELLE GUDSTJENESTEPLAN	63

7.1.2 DEN OPPFATTEDE GUDSTJENESTEPLAN	64
7.1.3 DEN GJENNOMFØRTE GUDSTJENESTEPLAN	64
7.1.4 DEN ERFARTE GUDSTJENESTEPLAN	66
7.2 DRØFTING AV GUDSTJENESTEPLANENE	66
7.2.1 HAR LITURGEN ET MÅL FOR GUDSTJENESTEN?	66
7.2.2 HVEM PLANLEGGES GUDSTJENESTEN FOR?	67
7.3. DRØFTING AV INVOLVERING	68
7.3.1 I HVILKEN GRAD INVOLVERES BARN OG VOKSNE I GUDSTJENESTEN?	68
7.3.2 HAR BARN OG VOKSNES DELTAKELSE SAMME STATUS?	69
7.4. DRØFTING AV DET TREDJE LEDDET	70
7.4.1 HVILKE DELER AV GUDSTJENESTEN BLIR ET TREDJE LEDD DER BARN OG VOKSNE INVOLVERES SAMMEN?	70
7.4.2 RETTES GUDSTJENESTEN HOVEDSAKELIG MOT BARN ELLER VOKSNE?	70
7.5 OPPSUMMERING AV GUDSTJENESTEN I SNAUMARKA KIRKE	71
8. RÆKNESET MENIGHET	72
- NÅR MAN VELGER Å TA BARN PÅ ALVOR	72
8.1 PLANER OG MÅL FOR GUDSTJENESTEN I RÆKNESET MENIGHET	72
8.1.1 DEN FORMELLE GUDSTJENESTEPLAN	72
8.1.2 DEN OPPFATTEDE GUDSTJENESTEPLAN	73
8.1.3 DEN GJENNOMFØRTE GUDSTJENESTEPLAN	76
8.1.4 DEN ERFARTE GUDSTJENESTEPLAN	78
8.2 DRØFTING AV GUDSTJENESTEPLANENE	79
8.2.1 HAR LITURGEN ET MÅL FOR GUDSTJENESTEN?	79
8.2.2 HVEM PLANLEGGES LITURGEN GUDSTJENESTEN FOR?	79
8.3 DRØFTING AV INVOLVERING	81
8.3.1 I HVILKEN GRAD INVOLVERES BARN OG VOKSNE I GUDSTJENESTEN?	81
8.3.2 HAR BARN OG VOKSNES DELTAKELSE SAMME STATUS?	82
8.4 DRØFTING AV DET TREDJE LEDDET	83
8.4.1 HVILKE DELER AV GUDSTJENESTEN BLIR ET TREDJE LEDD DER BARN OG VOKSNE INVOLVERES SAMMEN?	83
8.4.2 RETTES GUDSTJENESTEN HOVEDSAKELIG MOT BARN ELLER VOKSNE?	84
8.5 OPPSUMMERING AV GUDSTJENESTEN I RÆKNESET KIRKE	84
9. SØRBYGDA MENIGHET	86
-DRØMMER OM EGEN MINISTRANTSKOLE	86

9.1.1 DEN FORMELLE GUDSTJENESTEPLAN	86
9.1.2 DEN OPPFATTEDE GUDSTJENESTEPLAN	86
9.1.3 DEN GJENNOMFØRTE GUDSTJENESTEPLAN	88
9.1.4 DEN ERFARTE GUDSTJENESTEPLAN	90
9.2 DRØFTING AV GUDSTJENESTEPLANENE	91
9.2.1 HAR LITURGEN ET MÅL FOR GUDSTJENESTEN?	91
9.2.3 HVEM PLANLEGGES GUDSTJENESTEN FOR?	92
9.3 DRØFTING AV INVOLVERING	92
9.3.1 I HVILKEN GRAD INVOLVERES BARN OG VOKSNE I GUDSTJENESTEN?	92
9.3.2 HAR BARN OG VOKSNES DELTAKELSE SAMME STATUS?	93
9.4 DRØFTING AV DET TREDJE LEDDET	94
9.4.1 HVILKE DELER AV GUDSTJENESTEN BLIR ET TREDJE LEDD DER BARN OG VOKSNE INVOLVERES SAMMEN?	94
9.4.2 RETTES DE TREDJE LEDDENE HOVEDSAKELIG MOT BARN ELLER VOKSNE	95
9.5 OPPSUMMERING AV GUDSTJENESTEN I SØRBYGDA KIRKE	95
10. RISVÆR MENIGHET	97
<hr/>	
- BARNEKORET SKAL SYNGE, DET SKAL DELES UT BØKER TIL 6-ÅRINGER OG BIBLER TIL	
5.KLASSINGER. OG KONFIRMANTENE KOMMER.	97
10.1.1 DEN FORMELLE GUDSTJENESTEPLAN	97
10.1.2 DEN OPPFATTEDE GUDSTJENESTEPLAN	97
10.1.3 DEN GJENNOMFØRTE GUDSTJENESTEPLAN	99
10.1.4 DEN ERFARTE GUDSTJENESTEPLAN	102
10.2 DRØFTING AV GUDSTJENESTEPLANENE	103
10.2.1 HAR LITURGEN ET MÅL FOR GUDSTJENESTEN?	103
10.2.2. HVEM PLANLEGGES LITURGEN GUDSTJENESTEN FOR?	103
10.3 DRØFTING AV INVOLVERING	104
10.3.1 I HVILKEN GRAD INVOLVERES BARN OG VOKSNE I GUDSTJENESTEN	104
10.3.2 HAR BARN OG VOKSNES DELTAKELSE SAMME STATUS?	105
10.4 DRØFTING AV DET TREDJE LEDDET	106
10.4.1 HVILKE DELER AV GUDSTJENESTEN BLIR ET TREDJE LEDD DER BARN OG VOKSNE INVOLVERES SAMMEN?	106
10.4.2 RETTES GUDSTJENESTEN HOVEDSAKELIG MOT BARN ELLER VOKSNE?	107
10.5 OPPSUMMERING AV GUDSTJENESTEN I AUSTNESFJORD KIRKE	107
11. FIRE MENIGHETER – TRE FELLES TREDJE LEDD. EN ANALYSE	109

11.1 PREKEN	109
11.1.1 PREKEN ELLER SØNDAGSSKOLE?	110
11.2 FORBØNN	112
11.3 NATTVERD	112
11.3.1 HVORFOR NATTVERD, MEN IKKE DÅP?	113
<u>12. SAMMENDRAG OG KONKLUSJON</u>	<u>114</u>
<u>13. UTBLIKK</u>	<u>118</u>
<u>KILDER</u>	<u>119</u>

Forord

Som kateket i Den norske kirke, har jeg i flere år vært med på å lage familiegudstjenester i menighetene jeg har jobbet. Med vekslende hell har vi invitert voksne og barn, fireåringer, seksåringer, speidere, barnekor og andre til disse gudstjenestene og være med og feire dem sammen med oss. De siste årene har jeg vært leder for menighetens barnekor, og sett på nært hold hvordan foreldre og besteforeldre gjerne kommer til kirke der barna skal være med i gudstjenesten. Og stadig har jeg måttet utfordre meg selv: Klarer vi å lage en gudstjeneste barn og voksne feirer sammen?

Utgangspunktet for denne oppgaven er derfor en teori om at familiegudstjenestens intensjon var å være en gudstjeneste for flere generasjoner sammen, men at den oftest blir en barnegudstjeneste der barn deltar og voksne er tilskuere.

”Det som er bra for barn er som regel bra for voksne også” har jeg fått høre flere ganger mens jeg har jobbet med denne oppgaven. Og det er jo det. Likevel tror jeg dette lett kan bli en sovepute der man sier seg fornøyd med å ha laget en god barnegudstjeneste: Da er jo voksne også fornøyd. Eller er vi det? Kanskje er vi bare bedre oppdratt enn barna våre. Om en familiegudstjeneste blir kjedelig for barn, høres det fort. Uroen brer seg i kirkerommet, unger begynner å tusle rundt, lydnivået øker og stemmesurr kan høres. Mens voksne kirkegjengere stort sett har utviklet en evne til å fortsatt sitte i ro og være stille, selv om man kjeder seg.

Det er gudstjenesten som intergenerasjonell arena som er tema for denne oppgaven, og derfor jakter jeg på gode eksempler på familiegudstjenester. Jeg har besøkt menigheter, som jeg har fått anbefalt fordi de har klart å lage en gudstjeneste som fungerer for både barn og voksne, for å finne ut hva de gjør og hvordan de tenker i håp om at det kan være til inspirasjon og utfordring for meg og andre som jobber med det samme. Takk til dere menigheter som svarte ja, og ble med på studien. Takk for tiden dere satte av til meg, og for velvilje og imøtekommenhet da jeg besøkte dere. I desember 2009 fikk jeg et forskningsstipend fra Kirkens Arbeidsgiverorganisasjon. Det ble et spark til å

komme i gang med mastergraden jeg så lenge hadde hatt lyst til å ta. Men jeg hadde likevel ikke kommet i havn med arbeidet hvis det ikke hadde vært for stor fleksibilitet og velvilje fra min arbeidsgiver Tromsø kirkelige fellesråd, Tromsøysund menighet som var mitt arbeidssted, og til Hammerfest menighet der jeg jobbet i sluttspurten. Takk til mine veiledere, Bernd Krupka og Heid Leganger-Krogstad for oppmuntring underveis. Det aner meg at antallet timer veiledning dere får betalt for er kraftig overskredet hos dere begge to. Takk til Jonas for tid og anledning til å jobbe med dette og til Marian som leste hele oppgaven og kom med nyttige tilbakemeldinger.

Sist, men ikke minst, sendes en stor takk til Adrian som elsker gudstjenester, til Miriam som har hatet dem, og til Elisabeth som kom til underveis. Takk for inspirasjonen.

1. Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Tema for denne oppgaven er gudstjenesten som intergenerasjonell arena. Med intergenerasjonell arena mener jeg en arena der flere generasjoner deltar sammen. Jeg er på leting etter gudstjenester som er en *god* intergenerasjonell arena der flere generasjoner deltar sammen som likeverdige deltakere. Gudstjenester som ikke er spesielt tilpasset barn eller spesielt tilpasset voksne, men et sted der man kan delta sammen og involveres i det som skjer.

Problemstilling for oppgaven er derfor: **Hvordan kan barn og voksne feire gudstjeneste sammen?** Jeg håper at jeg gjennom min søken etter svar på dette kan finne gode eksempler på hvordan man lager gudstjenester som blir en god intergenerasjonell arena.

Videre har jeg tre forskningsspørsmål som utgangspunkt for mine empiriske undersøkelser i menighetene:

1. Har liturgen et mål for gudstjenesten? Hvem planlegger liturgen gudstjenesten for?
2. I hvilken grad involveres barn og voksne i gudstjenesten? Har deres deltakelse i gudstjenesten samme status?
3. Hvilke deler av gudstjenesten blir et tredje ledd der både barn og voksne involveres sammen? Rettes gudstjenesten hovedsakelig mot voksne eller mot barn?

For å finne svar på disse spørsmålene, har jeg brukt følgende metoder:

- Intervju med liturg i forkant av gudstjenesten.
- Observasjon av gudstjenesten.
- Spørreundersøkelse blant voksne som var til stede på gudstjenesten.

1.2 Bakgrunn

Jeg tror gudstjenesten i alle år har vært en slik intergenerasjonell arena, der barn, ungdom, voksne, eldre har vært til stede samtidig. Men historisk har dette langt på vei foregått slik at barn har vært til stede på voksnes premisser. Fra slutten av 1800-tallet var dette i ferd med å endre seg. Den første barnegudstjenesten i Norge ser ut til å ha vært holdt i Vår Frelsers kirke (Oslo Domkirke) julaften 1875 (Fæhn 1994, s. 357) og fra 1920 fikk Den norske kirke en egen liturgi for barnegudstjeneste. Senere fikk man *familiegudstjeneste* og *familiemesse*. I dag arrangerer man i noen menigheter *Sprell levende gudstjeneste*, som er en egen gudstjeneste laget for barn.

Det er interessant å se at familie- og barnegudstjenester er den typen gudstjenester det de siste årene har vært størst deltakelse på: Stiftelsen Kirkeforskning, KIFO, har i sin tilstandsrapport for Den norske kirke 2010 sett på gudstjenestedeltakelsen. De har delt gudstjenestene inn i ulike kategorier, og den kategorien gudstjenester som har høyest deltakelse i 2009 er familie- og barnegudstjenester med 13,8% (KIFO 2010, s. 16-17). Tar man med julaftengudstjenesten som også med overveiende sannsynlighet er planlagt som en gudstjeneste for både barn og voksne, er tallet oppe i 24,9% (KIFO 2010, s. 16-17).

Det er betegnende at man i rapporten fra KIFO samler familie- og barnegudstjenester i én kategori. For selv om betegnelsen familiegudstjeneste har vært brukt tilbake til 1966, (Holter 1991 s.88) har mange i stor grad opplevd familiegudstjenesten nettopp som en barnegudstjeneste. I denne oppgaven vil jeg derfor se på om det i praksis er mulig å lage en familiegudstjeneste som er nettopp det, en gudstjeneste som treffer både barn og voksne.

"Familiegudstjeneste" og "Familiemesse" er betegnelser som er i ferd med å dø ut. Årsaken til dette er at man i større grad enn før tenker at gudstjenester skal være for alle, og at man ikke ønsker noen egen betegnelse for gudstjenester der barn er spesielt invitert. Jeg har likevel valgt å bruke begrepet

”familiegudstjeneste” i denne oppgaven, men begrepet har to ulike betydninger. Derfor bruker jeg begrepet familiegudstjeneste om gudstjenester som er laget for at barn og voksne skal feire gudstjeneste sammen. Og *familiegudstjeneste* og *familiemesse* om gudstjenester etter de spesielle liturgiene.

Intensjonen med både *familiegudstjenesten* og *familiemessen* har vært å lage en intergenerasjonell gudstjeneste. Likevel har både disse, og ikke minst Sprell levende gudstjenestene etter mønster fra Søndagsskolen blitt gudstjenester som er så godt tilrettelagt for barn at voksne som kommer på en slik gudstjeneste blir plassert på sidelinjen som tilskuere til barna som deltar.

Ønsket om gudstjenesten som en intergenerasjonell arena var ønsket fra Ungdommens kirkemøte slik de formulerte det i 2003:

Vi vil legge til rette for en gudstjenesteordning som kan fungere for alle – uavhengig av alder, kjønn og geografi, og som fungerer som menighetens hovedgudstjeneste.
(Ungdommens kirkemøte 2003 Sak 05/03)

Dette har vært fulgt opp i gudstjenestereformen. I gudstjenesteboken 2011 heter det:

Den norske kirke består av mennesker som ved dåpen er satt inn i fellesskapet med Gud og med hverandre. Det betyr at alle dømte tilhører kirkens fellesskap, uavhengig av livsfase og livssituasjon, alder og funksjonsevne. I fellesskap med hverandre skal vi feire gudstjeneste i all vår forskjellighet og mangfold, som forskjellige lemmer på et legeme. Alle er like verdifulle og nødvendige – ’De delene av kroppen som synes å være svakest, nettopp de er nødvendige’ (1. Kor 12.22) (Gudstjenesteboken 2011 s. 7.9)

Og senere presiseres det at barn og unge er en del av gudstjenestens *vi* (Gudstjenesteboken 2011 s.7.17).

Gjennom trosopplæringsreformen og i gudstjenestereformen har mange menigheter i arbeidet med å utvikle gode familie – og barnegudstjenester. Den norske kirkes plan for trosopplæring ”anbefaler at ethvert tiltak i trosopplæringen skal ha tilknytning til menighetens gudstjenesteliv” (Plan for trosopplæring s. 29). På denne måten ønsker man at trosopplæringen skal prege

menighetens gudstjenesteliv slik at barn og unges plass i menighetens fellesskap blir tydelig.

Trosopplæringsreformen og gudstjenestereformen henger sammen, og de har et skjæringspunkt nettopp i den intergenerasjonelle gudstjeneste.

Dermed blir gudstjenesten, som jeg definerer som menighetens samling om Ordet og sakramentene, og som er et teologisk fenomen, også en viktig læringsarena. Denne oppgaven er en kvalitativ empirisk studie innenfor kirkelig undervisning, der jeg ser på gudstjenestens iboende mulighet for å være en intergenerasjonell arena, og jeg har forsøkt å analysere den ut fra pedagogiske teorier. Jeg har brukt John Goodlads læreplanteori, og forsøkt å overføre denne slik at den gir et analyseredskap i møte med gudstjenestens planer. Jeg har sett på ulike former for involvering i gudstjenesten og jeg har brukt Solveig Østrem's teori om et tredje ledd som er avgjørende for barns subjektskapning -og for barn og voksnes likeverdige deltakelse.

1.3 Avgrensing

Metodevalgene for denne oppgaven var på ingen måte selvsagte. Fordi utgangspunktet er gudstjenester som er laget for barn og voksne, skulle jeg gjerne spurt barn i etterkant av gudstjenesten. Når det ikke er gjort, er det av flere hensyn. Jeg mener at intervju med barn i denne aldersgruppen (fra under skolealder til konfirmasjonsalder) må gjøres direkte. Jeg kan ikke forvente at de skal svare på en skriftlig undersøkelse. Dermed ville slike intervju vært svært tidkrevende, og ikke latt seg gjøre innenfor mine tidsrammer.

Samtidig stoler jeg på min egen evne til observasjon. Som jeg skrev i forordet, høres det fort om barn kjeder seg i en gudstjeneste. Uro vil bre seg, unger begynner å bevege seg, stemmesurr vil høres og lydnivået vil øke dersom ungene ikke er opptatt av hva som skjer i gudstjenesten. Voksne, derimot vil som regel forholde seg rolig selv om de kjeder seg i en gudstjeneste. Voksnes deltakelse kan

også observeres, men da i form av deltakelse slik at det er lyd i kirka under salmer og liturgi. Men for å få vite om den voksne gudstjenestedeltakeren selv synes han/hun har fått utbytte av gudstjenesten, ønsker jeg å spørre de voksne direkte.

Aller helst skulle jeg gjort gudstjenesteobservasjonene ved hjelp av videoopptak med tre kameraer. Et vendt mot koret i kirkerommet, og liturgen. Et vendt mot menigheten der jeg kunne observere hvordan gudstjenestens øvrige deltakere fulgte med i gudstjenesten. Og et oversiktskamera som filmet kirkerommet slik at jeg kunne observere hvordan menigheten beveget seg. Men også en slik observasjon ville være altfor omfattende for denne oppgavens rammer.

1.4 Forsknings situasjon

Fraværet av teori knyttet til en gudstjeneste der flere generasjoner feirer gudstjeneste sammen er påfallende. Det betyr ikke at man ikke finner teori om gudstjenesten. Men teorien kan i all hovedsak deles i to kategorier: I den første kategorien finner man teori om gudstjenesten og i den andre kategorien teori om barn og gudstjeneste.

I den første kategorien er barn så godt som fraværende i menigheten, eller de omtales i egne kapitler. I den andre kategorien, der man finner teori om barn og gudstjeneste, er de voksne så godt som fraværende. De finnes i form av ansvarlige, tilretteleggere, tilskuere og statister, men aldri som deltakere i gudstjenesten.

Stig Wernø Holters bok "Kom, tilbe med fryd, en innføring i liturgikk og hymnologi" (Holter 2008) beskriver Den norske kirkes liturgier slik man finner dem i gudstjenesteboken fra 1977, og dermed også *familiegudstjenesten*. I slutten av dette kapitlet har han en god refleksjon rundt familiegudstjenesteliturgiens svakheter, samt en betraktning rundt planlegging og forberedelsen av *familiegudstjenesten*.

Eberhard Harbsmeier og Hans Raun Iversen har i sin bok, Praktisk teologi (Harbsmeier m. fl. 1995) et kapittel om hva gudstjenesten er. Her beskrives gudstjenesten som rite, og menigheten omtales uten at det har betydning om den består av barn eller voksne. Det er likevel interessant at i kapittelet om kirkens undervisning og religionspedagogikk, nevnes ikke gudstjenesten.

I den andre kategorien finner man teori om gudstjenester laget for barn. Tormod Sikkeland har skrevet en masteravhandling "Barns spiritualitet i gudstjenesten: om å gi barna rom for å uttrykke sin tro" (Sikkeland 2008) om barn og gudstjeneste. Han skriver om en gudstjeneste utformet spesielt for barn, og spør hvordan denne best mulig kan møte barnas uttrykksformer og deres åndelige behov. Men også i denne avhandlingen blir voksne tilretteleggere, statister og tilskuere til det barna deltar i.

Anny Holien skriver i sin avhandling "Gudstjenesten, et sted å være, et sted å lære" (Holien 2010) om hvordan gudstjenesteledere lar barn delta i gudstjenesten. Hun skriver om barns deltakelse i tre ulike gudstjenester, men alle tre gudstjenestene er tilrettelagt for barn, og det spørres ikke etter hvordan voksne deltar i gudstjenesten.

Thor Strandenæs spør i en artikkel i Prismet (Strandenæs 2008) om gudstjenesten er et sted for trosutfoldelse eller trosopplæring? Også i denne artikkelen er det barns trosutfoldelse og trosopplæring som står i fokus, mens voksne gudstjenestedeltakere er ikke-eksisterende.

To unntak fra denne tydelige todelingen skal nevnes: Ingunn Hagens bok Gudstjenesteleken (Hagen 2002) beskriver hvordan barn og voksne, liturg og menighet kan lage gudstjenester sammen. Men boken er en metodisk beskrivelse, og inneholder ikke faglig begrunnelse for opplegget.

Elisabeth Tveito Johnsen beskriver i artikkelen "Barn og unges deltagelse i gudstjenesten som ekklesiologisk utfordring." (Johnsen 2008) Hun beskriver diskursen som oppstod i en menighet der barn og unge gjennom menighetens deltakelse i trosopplæringsprosjektet fikk stor plass i menighetens gudstjeneste.

Artikkelen er interessant nettopp fordi det å gi barn større plass i gudstjenesten må få innvirkning på voksnes gudstjenestefeiring.

Barneteologi har blitt et eget forskningsfelt de siste tiårene. Med Dagny Kaul som den viktigste toneangivende forskeren har den gitt oss et bilde av barns gudsbilde og gudstro. Også her opplevde jeg at forskningen ble lite relevant for mitt ønske om å beskrive intergenerasjonalitet. Men Solveig Østrem's doktorgradsavhandling i teologi (Østrem 2008) samt artikkelen Barns perspektiv og kirken som læringsarena (Østrem 2007) ga et nytt og viktig perspektiv i min forståelse av gudstjenesten som intergenerasjonell arena.

1.5 Disposisjon

Som sagt er gudstjenesten som intergenerasjonell arena i svært liten grad tema i forskning. Når jeg har begitt meg ut på dette feltet har jeg derfor begynt med å definere hva en gudstjeneste er. Videre har jeg forsøkt å beskrive noen av gudstjenestens dimensjoner slik jeg forstår den, og slik jeg finner dem beskrevet i teorien rundt gudstjenesten. Derfra har jeg gått inn i familiegudstjenesten med utgangspunkt i de ulike liturgiene Den norske kirke har hatt for denne type gudstjenester fra 1920 og fram til i dag.

Til slutt i kapittelet om gudstjenesten drøfter jeg barns plass i gudstjenesten på bakgrunn av artikler som har vært skrevet om emnet.

Videre vil oppgaven legge grunnlaget for det jeg skal undersøke når jeg reiser ut og gjør intervju med gudstjenesteledere og observasjoner av gudstjenester.

Som utgangspunkt for mine undersøkelser rundt gudstjenestelederens planlegging av gudstjenesten presenterer jeg John Goodlad og hans beskrivelser av læreplanens ansikter.

Deretter ser jeg på Vigmund Gudmundsen Djupangs masteravhandling om konfirmanter i gudstjenesten. Djupang har jobbet grundig med involveringsbegrepet, og ulike former for involvering i gudstjenesten.

Til sist i denne delen av oppgaven vil jeg beskrive noe av forskningen Solveig Østrem har gjort rundt det hun kaller "Det tredje leddet". Dette mener jeg er et godt utgangspunkt for å beskrive hva som skal til for at gudstjenesten kan bli en intergenerasjonell arena og før jeg presenterer empirien.

2. Hva er gudstjenesten?

2.1 Definisjoner

”For hvor to eller tre er samlet i mitt navn, der er jeg midt iblant dem” (Matt. 18.20) har blitt kalt gudstjenestens minimum, og man har ut fra dette definert gudstjenesten til et møte mellom Gud og mennesker.

”De holdt seg trofast til apostlenes lære og fellesskapet, til brødsbrytelsen og bønnene.” (Apgj.2.42) har vært ansett som en beskrivelse av hva gudstjenesten inneholdt, og utvider på den måten gudstjenestebegrepet til ikke bare å være et møte mellom Gud og mennesker, men til å være et møte mellom Gud mennesker der man hører Ordet, er sammen i fellesskap, feirer nattverd og ber. På denne måten fører man gudstjenestens historie tilbake til nytestamentlig tid, og knytter den til Jesu eget løfte om å være sammen med mennesker som samles i hans navn.

Men historien kan trekkes enda lengre tilbake, til fortellingen om utferden fra Egypt. Når Gud kaller Moses, er det med løfte om at de skal holde gudstjeneste. ”for jeg vil være med deg! Du skal få et tegn på at det er jeg som har sendt deg. Når du har ført folket ut av Egypt, skal dere holde gudstjeneste på dette fjellet.” (2. Mos. 3.12) og Den aronittiske velsignelse (4. Mos. 6.24) som er det eldste leddet i dagens gudstjeneste er hentet fra den tiden.

Bare en gang i Det nye testamente nevnes gudstjenesten som noe som skjer i den kristne menigheten (Apgj. 13.2). De øvrige stedene hvor gudstjenesten nevnes, er det enten som en tjeneste menneske gjør for Gud (Rom 12.1; 2.Kor 9.12) , eller som gudstjenesten i den gamle pakt (Apgj. 7.7; Hebr. 9.1; 9.21; 10.2).

I følge Harbsmeier gjør dette at man opp gjennom historien har tenkt ulikt om gudstjenesten. Han skriver:

Leiturgia¹ er altså ikke primært en hellig handling, hvorved man kommer i kontakt med Gud, men realisering af Guds vilje i hverdagen.

¹ Gresk ord som oversettes med gudstjeneste. (Min note.)

Faktisk er ordet "gudstjeneste" da også i kirkens historie indtil 1700-tallet først og fremmest brukt i denne vide betydning. Først den gang begyndte man at bruke ordet i snæver betydning om den kultiske forsamling. (Harbsmeier m.fl. 1995 s. 231)

Han mener altså at fram til 1700-tallet ble begrepet gudstjeneste brukt om gudstjenesten som menighetens samling, men om den tjenesten mennesket gjør for Gud.

Harbsmeier henter også fram følgende definisjon fra en av Luthers prekener:

das nichts anders darin geschehe, denn das unser lieber Herr selbs mit uns rede durch sein heiliges Wort, und wir widerumb mit jm reden durch Gebet und Lobgesang (Harbsmeier m.fl. 1995 s. 232)

Luther omtaler gudstjenesten som en samtale mellom Gud og menneske der Gud snakker til oss gjennom sitt hellige ord, og vi snakker til Gud gjennom bønn og lovsang. Han sa, i følge Harbsmeier, "at den kristne egentlig kan undvære gudstjenesterne da hans liv jo i sig selv er én eneste åndelig gudstjeneste." (Harbsmeier m.fl. 1995 s. 232) Men denne diskusjonen har liten hensikt, da målet for min oppgave er å skrive om gudstjenesten slik man finner den i Den norske kirke i dag, og det eneste hensiktsmessige i denne sammenheng er å bruke begrepet gudstjeneste om menighetens samling, og dermed også å se på definisjoner som er gitt i den senere tid.

Harbsmeier konkluderer

Denne definition bestemmer gudstjenesten som en dialog mellem Gud og menneske. Godt nok kunne man sige, at dette også gælder for hele menneskelivet, men for den *særlige gudstjeneste* er det karakteristiske, at denne samtale bliver explicit. Det, som altid sker, kommer til orde og bliver rituelt oplevet og synliggjort i gudstjenesten. På denne måde er hverdag og fest, livet og ritualer, ikke modsætninger, men de betinger hinanden. (Harbsmeier m.fl. 1995 s.232)

Denne definisjonen er omfattende, for omfattende mener jeg i forhold til hva en gudstjeneste er.

Stig Wernø Holter, førsteamanuensis i kirkemusikk ved Grieginstituttet, gir i sin bok om liturgikk og hymnologi en litt bedre definisjon av gudstjenesten når han definerer gudstjenesten til å være "Menighetens samling om ord og sakrament i bønn og takk, bekjennelse og lovprisning," (Holter 2008 s. 40) men også denne definisjonen er for vid, mener jeg. Ikke fordi bønn, takk, bekjennelse og lovsang ikke hører med når gudstjenesten feires, men fordi gudstjenesten ikke er

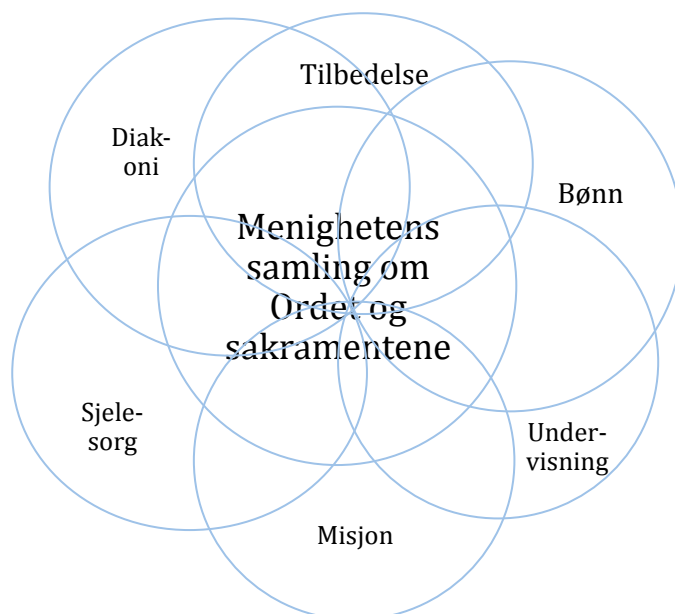
avhengig av at disse finner sted. I Gudstjenestebokens innledningsavsnitt sammenfattes gudstjenesten i de fire ordene *"Sammen for Guds ansikt."* (Gudstjenesteboken 2011 s. 1.1) Men dette er snarere en intensjon for gudstjenesten enn en definisjon av hva en gudstjeneste er.

Den Augsburgske bekjennelse, Confessio Augustana lærer at "kirken er forsamlingen av de hellige, der evangeliet blir lært rent og sakramentene forvaltet rett." (CA VII her sitert fra internett: <http://www.kirken.no/index.cfm?event=doLink&famId=2170> 13.11.2012) Ut fra dette kan man si som gudstjenesteboken senere gjør: "Den kristne gudstjenesten er en samling om Ordet og sakramentene." (Gudstjenesteboken 2011 s. 6.15). Jeg mener dette er den mest konkrete definisjon av gudstjeneste man kan komme til. Menighetens samling om Ordet og sakramentene er gudstjenestens kjerne. Ut fra denne kjernen må menigheten bygge sin gudstjeneste. Her kommer ulike dimensjoner av menighetens gudstjenestefeiring som en del av- og i tillegg til denne kjernen.

2.2 Gudstjenestens dimensjoner

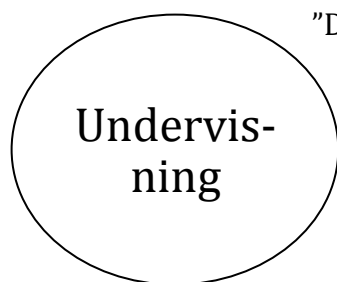
Den kristne gudstjenesten er en samling om Ordet og sakramentene, og denne samlingen har ulike dimensjoner. Jeg har valgt å dele de inn i seks ulike dimensjoner, undervisning, misjon, tilbedelse, bønn, sjelesorg og diakoni.

For å vise dette, har jeg laget følgende figur

Her ser man gudstjenesten som menighetens samling om Ordet og Sakramentene som gudstjenestens kjerne. Denne kjernen vil man kunne kjenne igjen fra sted til sted, fra gudstjeneste til gudstjeneste. Men hvordan man vektlegger de ulike dimensjonene vil variere slik at man får ulike gudstjenester fra gang til gang.

2.3.1 Gudstjenesten som undervisning

”Dette er det klassiske, lutherske syn på gudstjenesten. (...)

I følge dette syn er gudstjenesten primært undervisning i evangeliet og katekismens hovedstykker” (Holter 2008 s. 41) gudstjenestens oppgave primært er undervisning. Den skal gi dømte

opplæring i evangeliet og katekismens hoveddeler. I dette synet på gudstjeneste, er prekenen det viktigste i gudstjenesten, og målet for den enkelte kirkegjenger er å få mer kunnskap og innsikt. Undervisningen er en viktig dimensjon i gudstjenesten slik vi finner den beskrevet i Gudstjenesteboken 2011. Den sier i sin veiledning om gudstjenesten sier om gudstjenesten som trosopplæring:

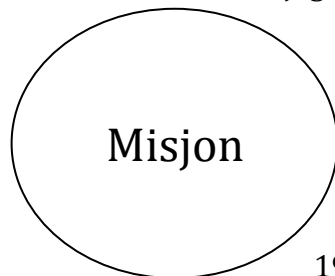
Gudstjenestens er både et trosfellesskap og et læringsfellesskap. Vi lærer gjennom ulike uttrykksformer som tekster, bønner, salmer, kunst, forskjellige handlinger, bevegelser og kroppens språk knyttet til forskjellige liturgiske ledd. Vi lytter, vi synger, vi ber, vi reiser oss og

vi sitter ned, vi vandrer, legger penger i en offerpose, vi ser, tar imot og smaker. Vi lærer også av de andre – noen som kan en melodi bedre enn en selv, noen som er mer sikre på når man skal reise seg og sette seg, noen som vet når det er tid for å gå fram til nattverden, og så er det jo bare å følge etter. Gudstjenesten og kirkerommet som et *annerledes* rom, åpner for læring som binder sammen kunnskap, praksis og fellesskap. Gudstjenesten har dermed en sentral plass i menighetens trosopplæring. (Gudstjenesteboken 2011 s. 7.20)

Her tenker man annerledes om læring enn man gjorde tidligere. Læring skjer ikke bare gjennom prekenen, men på ulike måter, gjennom ulike ledd og ulike former. Men man beholder synet på at gudstjenesten er en viktig arena for undervisning i menigheten.

2.3.2 Gudstjenesten som misjon

Luther hevder, som jeg tidligere har skrevet, at et hvert kristent menneskes liv er

en gudstjeneste, men han sier også

”Den rituelle gudstjeneste er kun for dem, der endnu ikke er kristne, den er ”eine offentliche reytzung zum glauben und zum Christenhum” (Harbsmeier m.fl.

1995 s. 232) Den rituelle gudstjenesten er først og fremst

til for de som ennå ikke er kristne, og skal føre til tro og kristendom. Dette er et uttrykk for at gudstjenesten først og fremst er en misjonerende handling. Thor Strandenæs, professor ved Misjonshøgskolen etterlyser koblingen mellom gudstjeneste og misjon i faglitteraturen i dag, det gjelder både i fagbøker om missiologi og liturgikk (Strandenæs 1996 s. 15-16). Mye kunne ha skjedd fra 1996 og fram til i dag, men Onar Haugli som skrev sin teologiske spesialavhandling om nettopp dette tema gjorde samme erfaring da han lette etter litteratur på området i 2010. Det skal nevnes at Gudstjenesteboken 2011 har fått med at gudstjenesten også har en misjonerende dimensjon, og dermed skal ”legge til rette for at både døpte og udøpte som ønsker det, kan kjenne seg velkomne, og bli inkludert i menighetens gudstjenesteliv.” (Gudstjenesteboken 2011 s. 7.3)

Strandenæs skriver om gudstjenestens misjonerende dimensjon:

Slik oppfyller den verdensvide kirke ikke bare sin forpliktelse på å være en del av '*Missio Dei*' i vid forstand, men vitner også gjennom sine gudstjenester og tilbedelse om Gud på en slik måte at nye mennesker tiltrekkes til kirkens gudstjeneste, og der finner svaret på sine dypeste lengsler. (Strandenæs 1996 s. 34)

Han mener altså at gudstjenestens misjonerende dimensjon kommer til uttrykk gjennom tilbedelsen. Fordi denne tilbedelsen kan fortelle at her finner mennesket svar på sine lengsler. På samme måte tar Onar Haugli, i sin avhandling *Worship as Mission*, til orde for at gudstjenesten slik den feires i kirke alltid vil være misjonerende slik kirken i sitt vesen er misjonerende.

Han skriver om Guds misjon:

'God's own mission for the life of the world' according to *UMG* and *ELW*. The movement is understood as God's movement towards the world, and the church's nature is to be part of this movement. In this way, the use of *world* as a term is used in a positive sense. God's saving purpose is for the world, this is the mission of God. (Haugli 2010 s. 12)

Kirkens misjon beskriver han:

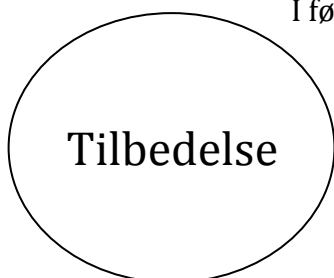
The church becomes intrinsically connected to the mission of God in Christ, and from and in that connection, the church carries out its mission, which is here defined as 'witness and service' (Haugli 2010 s. 14)

På den måten blir gudstjenesten stedet der Guds misjon åpenbares:

Worship then reveals the mission of God, and in worship the mission of God is made known to the world, or Jesus Christ is made known to the world, worship takes place for the world, and in the world (Haugli 2010 s. 16-17).

Når kirkens oppdrag er å bringe ut budskapet om Guds misjon må dette bli en viktig del av budskapet i en hver gudstjeneste. Gudstjenesten tar plass *i* verden og *for* verden.

2.3.3 Gudstjenesten som tilbedelse

I følge Augustin er det Gud som er gudstjenestens egentlige grunn. Han beskriver det slik:

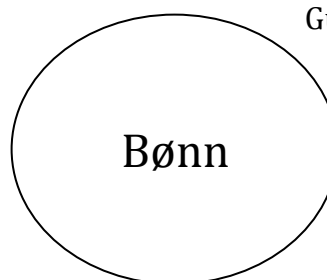
Når vi står opp for å be, vender vi oss mot øst, der himmelen begynner. Og vi gjøre ikke dette fordi Gud er der, som om han hadde fjernet seg fra de andre himmelretningene på jorden, men heller for å hjelpe oss å huske å vende våre sinn mot en høyere orden, det er Gud.

² Guds misjon (min note)

Tilbedelse er kanskje den dimensjonen som kommer til uttrykk tidligst i gudstjenesten slik man vanligvis feirer den i Den norske kirke i dag: I Kyrie tilber menigheten Gud som den som miskunner seg og i Gloria som den som er verd menneskenes lovsang. Som tidligere nevnt tar Holter tilbedelsen med i sin definisjon når han definerer gudstjenesten til å være "Menighetens samling om ord og sakrament i bønn, og takk, bekjennelse og lovprisning," (Holter 2008 s. 40)

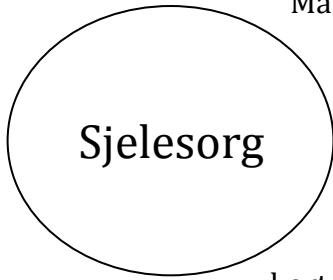
Jeg mener tilbedelsen er en av dimensjonene i gudstjenesten, og kan beskrives som en del av kjernen slik tilbedelsen finnes for eksempel i nattverdliturgien, og at den er en dimensjon som går ut fra selve kjernen og preger gudstjenesten som helhet.

2.3.4 Gudstjenesten som bønn

 Gudstjenesteboken taler om to bønneretninger i gudstjenesten, *ad orientem*, mot øst, og *versus populum*, mot folket. Det tas til orde for ordninger der man kan gjøre disse to bønneretninger til en, slik at man kan stå bak alteret, og samtidig være vendt mot folket

(Gudstjenesteboken 2011 s. 6.16-18). Men dette sier også noe om bønnens to retninger. Tilbedelsen, som er bønnen som sier noe om Gud er en av gudstjenestens dimensjoner. Mens *vår bønn for hverandre* her handler om vår bønn for oss og hele den verdensvide kirke, som blir en annen av gudstjenestens dimensjoner.

2.3.5 Gudstjenesten som sjelesorg

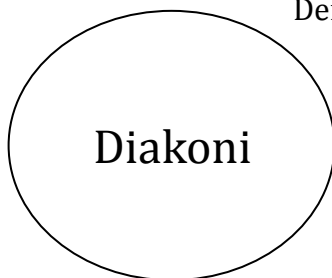
Maia Andreassen Bakkevold har i sin spesialavhandling i teologi skrevet om gudstjenesten i et sjelesørgerisk perspektiv. Hun viser til at sjelesorg i et historisk perspektiv først og fremst har vært sett på som den sjelesørgeriske samtale mellom sjelesørger og konfident. Hun viser til Wikipedias korte forklaring på sjelesorg som det "å vise kristen omsorg for sjelelige behov hos et medmenneske", og mener den er et godt utgangspunkt for å beskrive gudstjenestens sjelesørgeriske uttrykk (Bakkevold 2009 s. 6).

Hun sier det ikke går an å sette et direkte likhetstegn mellom sjelesorg og gudstjeneste, men henviser til de svenske prestene Lars Åke Lundberg, Ragnar Wittgren og psykolog Ingeborg Lundberg som mener at det er gjennom gudstjenesten at kirken utøver det meste av sin sjelesorgvirksomhet (Bakkevold 2009 s.8). Hun konkluderer:

Det sjelesørgeriske perspektivet på gudstjenesten gir oss rom for å se på gudstjenesten som en felles handling hvor hele mennesket kan delta slik som de er, og søke trøst og oppmuntring, styrke og hjelp i tro og tvil (Bakkevold 2009 s. 68).

Gudstjenesten må åpne opp for sjelesorg slik at den kan gi styrke, trøst og oppmuntring til menigheten som kommer.

2.3.6 Gudstjenesten som diakoni

Den norske kirkes definisjon av diakoni finner man i innledningen til Plan for Diakoni:

Diakoni er kirkens omsorgstjeneste. Den er evangeliet i handling og uttrykkes gjennom nestekjærlighet, inkluderende fellesskap, vern om skaperverket og kamp for rettferdighet. (Plan for diakoni s. 7)

I urkirken var de kristnes samling uløselig knyttet til det å dele ut brød, og omsorgen for de fattige, og dette er fortsatt ansett som en viktig del av menighetens arbeid.

Dette gjenspeiles også i gudstjenesten der det er et mål om at kirkens omsorg skal være til stede nettopp i form av universell tilgjengelighet, et inkluderende

fellesskap og med mål om vern om skaperverket og kamp for rettferdighet som viktige perspektiver i gudstjenesten.

2.4 Menighetens samling om Ordet og Sakramentene

Gudstjenestens sentrum er menighetens samling om Ordet og sakramentene. I Ordet, og i forvaltningen av sakramentene finner man elementer av de seks dimensjonene. Disse dimensjonene går ut over selve kjernen. Om man samler all tilbedelse som finner sted i løpet av en gudstjeneste, vil man se at tilbedelsen dekker mer enn Ordet og Sakramentene, slik man kan se at tilbedelse-dimensjonen gjør på figuren.

Slik vil hver enkelt av dimensjonene også overskride gudstjenestens sentrum. Samtidig kan man stille spørsmål om ikke flere av dimensjonene henger sammen. Sjelesorg og diakoni, er ikke det to sider av samme sak, de går jo over i hverandre? De gjør det. Men sjelesorg er mer enn den diakonale siden av sjelesorgen, og diakoni er mer enn sjelesorg. Derfor kan man se at dimensjonene overlapper hverandre. Noen vil etterlyse musikk som en egen dimensjon. Men jeg mener at musikk er en av flere uttrykksformer i gudstjenesten. Sammen med uttrykksformer som det talte ord, visuell kunst og bevegelse vil musikken være et av gudstjenestens mange språk, som man kan finne igjen i alle dimensjonene.

Når liturgen planlegger en gudstjeneste, vil han dermed velge hvilken av disse dimensjonene han velger å vektlegge sterkest, og hvilke uttrykksformer som skal være i gudstjenesten.

2.5 Menighetens samling – menigheten, hvem er "vi"?

Menighetens samling om Ordet og Sakramentene er selve kjernen i gudstjenesten. Men hvem er menigheten i gudstjenesten? Hvem er det som samles for å dele Ordet og Sakramentene? I Luthersk sammenheng er det tradisjon for at presten ikke kan feire gudstjeneste alene. Kommer ikke menigheten, blir det messefall. Gudstjenesten er altså ikke prestens handling for Guds åsyn, men menighetens samling om denne handlingen.

Likevel er det ikke lett å få øye på Menigheten, eller gudstjenestens "vi" i litteraturen, men man har i gudstjenestereformen forsøkt å si noe om hvem Menigheten er:

Søndag etter søndag tar et gudstjenestefeirende vi synlig skikkelse i den lokale menigheten. Men det synlige vi er større enn som så. Det favner alle som feirer gudstjeneste i vår egen kirke og i søsterkirker i vårt eget land. Dette vide fellesskapet inngår i et verdensomspennende vi, hvor millioner på millioner av mennesker samles til kristen gudstjeneste over hele jorden. Men det finnes et usynlig vi som er ufattelig mye større. Og om det er usynlig og ikke lar seg telle, er det ikke mindre virkelig av den grunn: Der hører alle de til som har gått foran og nå er hjemme hos Gud. Denne virkeligheten blir vi minnet om hver gang ordene lyder i hjertet av liturgien: «Ved ham lovsynger englene din herlighet, og din menighet i himmelen og på jorden priser ditt navn med samstemmig jubel.» Når menigheten lokalt samles til gudstjeneste og tilber den Gud som holder himmel og jord i sine hender, er hele dette vi til stede i Guds evige nå. (Gudstjenesteboken 2011 s. 6.4)

"Et gudstjenestefeirende vi" som tar skikkelse i den lokale menigheten, men som er del av et større, synlig fellesskap og et enda større usynlig fellesskap. Dette

blir for stort for den som skal planlegge en gudstjeneste. Og ikke før man kommer til kapitlet Barn og unge i gudstjenesten, får man en klarere definisjon av hvem vi er:

Gudstjenestens *vi* er alle som er til stede, hele den gudstjenestefeirende forsamlingen. Alle er deltakere. Det er en utfordring for alle menigheter å arbeide for at dette oppleves som en realitet, fra søndag til søndag, på alle menighetens hovedgudstjenester. En spesiell utfordring er involveringen av barn og unge. (Gudstjenesteboken 2011 s. 7.17)

”Gudstjenestens *vi* er alle som er til stede,” de som kommer til kirke denne søndagen. Barn som voksne. Da må målet være å feire en gudstjeneste der alle kan delta, slik Ungdommens Kirkemøte formulerte det i 2003:

Vi vil legge til rette for en gudstjenesteordning som kan fungere for alle – uavhengig av alder, kjønn og geografi, og som fungerer som menighetens hovedgudstjeneste. (Ungdommens kirkemøte 2003 sak 05/03)

Målet i dag er å ha en gudstjeneste der alle som kommer til kirke, også barn og unge, kan delta i den samme gudstjenesten. Men veien hit har vært lang, og jeg vil nå gi et kort riss av historikken til gudstjenesten slik den har vært tilrettelagt for barn fra 1920 og fram til i dag.

2.6 Gudstjeneste for barn - Et kort historisk tilbakeblikk (Zahl 2010)

Som jeg tidligere skrev ble den første barnegudstjenesten i Norge holdt i Oslo Domkirke julaften 1875 (Fæhn 1994, s. 357) Jeg har ikke vært i stand til å finne noe før dette, og fra 1920 fikk Den norske kirke en egen liturgi for barnegudstjeneste. Det er derfor naturlig for meg å starte med denne.

2.6.1 Barnegudstjeneste fra 1920 – en forenklet høymesse

Gudstjenesten er i all hovedsak en forkortet utgave av høymessen man finner i samme alterbok, men med noen unntak. Den faste syndsbejennelse og Kyrie er tatt bort, i stedet er barnegudstjenestens inngangsbønn en syndsbejennelse. Deretter synger menigheten et norsk Kyrie. De øvrige liturgiske ledd er gjenkjennelig fra høymessens faste ledd. Barnegudstjenesten er et eksempel på en liturgi som legges tett opp mot høymessen, slik at barn skal lære høymessens ledd, og kjenne disse igjen når de kommer til gudstjeneste i kirken.

2.6.2 Familiegudstjenesten fra 1982 - en egen liturgi³

Familiegudstjenesten her er tilrettelagt for barn på en annen måte enn barnegudstjenesten fra 1920. Flere av høymessens faste ledd er byttet ut med ledd som er tilpasset barn. Hele inngangsdelen med Syndsbekjennelsen og Kyrie er borte og erstattes i denne delen av gudstjenesten med en veksellesing mellom prest og menighet. Syndsbekjennelsen og Kyrie kommer tilbake senere i gudstjenesten i et av forbønnens ledd. Gloria kunne erstattes av salmen Måne og sol, og gjorde som oftest det.

Familiegudstjenesten kunne inneholde bare en tekstlesing, preteksten ble lest som lesetekst, og prekt over etterpå. Dette var med og gjorde at gudstjenesten ble kortere enn en vanlig høymesse. Slutten av gudstjenesten med menighetens forbønn, og signing til tjeneste er den delen av gudstjenesten som ligner mest på den ordinære høymessen.

Familiegudstjenesten er et eksempel på en liturgi der man erstatter deler av høymessens liturgi med en egen liturgi som skulle passe bedre for barn. Man har fjernet ledd med ord som ble ansett som uforståelige for barn, og valgt et enklere språk i nye ledd. Innledningen til gudstjenesten er likevel så ordrik, at det er usannsynlig at barn som ikke kunne lese skulle ha anledning til å delta i denne.

2.6.3 Familiemesse – en gudstjeneste for deltakelse

Familiemessen ble innført som en liturgisk forsøksordning i 1998, og menighetsrådet i menigheter som ønsket det kunne søke biskopen om tillatelse til å bruke den i høymessetid.

Familiemessen kom som et resultat av at barn nå kunne gå til nattverd, og behovet for en familiegudstjeneste med nattverd vokste fram. I tillegg ønsket man en liturgi der barn og unge kunne gis oppgaver og involveres i liturgien, og

³ Den første liturgien for familiegudstjeneste kom i et tillegg til alterboken i 1966. Men også denne var en forkortet høymesseliturgi (som barnegudstjenesten fra 1920) (Holter 2008 s. 87)

ikke bare som opptredener i gudstjenesten. Liturgien i *familiemessen* skiller seg fra høymessen i enda større grad enn *familiegudstjenesten*, men forenkles av at menighetssvar leses av en ministrant før det skal gjentas av menigheten.

2.6.4 Situasjonen rundt innføring av gudstjenestereformen

Uavhengig om en menighet er forsøksmenighet i gudstjenestereformen eller ikke, har så godt som alle menigheter i Norge gått bort fra *familiegudstjenesten* og *familiemessen* og laget sin egen familiegudstjeneste.

Jeg mener de gudstjenestene man finner kan defineres innenfor en av disse tre kategoriene:

- Forenklet høymesse – der man beholder noen av høymessens faste ledd, men forkorter denne.
- Endret høymesse – der man endrer noen av leddene slik at de blir mer barnevennlige.
- Egen familiemesse – der man lager en helt egen liturgi for denne type gudstjeneste.

Gudstjenesteboken 2011 gir eksempler for struktur for hovedgudstjeneste, der eksemplene har fått tittelen høymesse, forenklet gudstjeneste med nattverd, gudstjeneste uten nattverd og forenklet gudstjeneste uten nattverd (Gudstjenesteboken 2011 s. 2.25).

Den har allerede slått fast at det avgjøres lokalt hvilken benevnelse man ønsker å gi de ulike gudstjenestene for eksempel familiemesse, ung messe, familiegudstjeneste m.v. (Gudstjenesteboken 2011 s. 2.3) Og det er, i følge Alminnelige bestemmelser for hovedgudstjenesten, opp til hvert enkelt menighetsråd å vedta en lokal grunnordning for gudstjenesten, som skal godkjennes av biskopen. Og biskopen skal påse at denne er i overensstemmelse med Ordning for hovedgudstjeneste (Gudstjenesteboken 2011 s. 5.13). I følge

denne ordningen, skal disse ledd alltid være med i alle hovedgudstjenester:

(Gudstjenesteboken 2011 s. 2.27)

- Salmer
- Inngangsort
- Samlingsbønn
- Syndsbekjennelse
- Tekstlesning (Evangelium)
- Preken
- Trosbekjennelsen
- Forbønn
- Fadervår
- Velsignelse (*den aronittiske i høymessen. I andre gudstjenester kan også andre velsignelser benyttes*)
- Normalt skal det feires nattverd i hovedgudstjenesten.

I veiledning til gudstjenesten slås det imidlertid fast at man ikke nødvendigvis trenger å operere med egne gudstjenester for barn.

Menighetens kirkerom og gudstjenesteliv skal legges til rette på en slik måte at barna er inkludert. Det kan være behov for særskilte gudstjenester med særlig fokus på barns deltakelse. Men slike gudstjenester bør være et supplement til den ordinære hovedgudstjenesten. Barn bør bidra på menighetens ordinære hovedgudstjenester (Gudstjenesteboken 2011 s. 7.18).

På denne måten kan en menighet velge å ikke lage egne familiegudstjenester, og man kan tenke at alle gudstjenester skal være for alle, slik at man ikke trenger å gjøre endringer fordi man skal ha en gudstjeneste der barn er spesielt invitert, eller man kan lage en ramme der man kan gjøre endringer innenfor rammen ut fra hvilken målgruppe man har på gudstjenesten.

2.7 Drøfting av barns plass i gudstjenesten

På bakgrunn av arbeidet med trosopplæringsreformen, har man de siste årene gjort seg mange erfaringer og refleksjoner rundt barns deltakelse i gudstjenesten. Prismet, Ikoforlagets religionspedagogiske tidskrift, trykket i 2008 flere artikler om barns deltakelse i gudstjenesten. Jeg vil her oppsummere to artikler her, en artikkel av Thor Strandenæs om barn og gudstjeneste fra

Prismet 1/2008 (Strandenæs 2008 s. 3-17) og en artikkel av Elisabeth Tveito Johnsen fra årets siste nummer av Prismet 4/2008 (Johnsen 2008 s. 247-256).

Anny Holien har skrevet en masteravhandling der hun beskriver hvilke oppgaver barn får delta med i gudstjenesten, og jeg vil også gi et kort riss av noen av hennes funn (Holien 2010).

Strandenæs tar til orde for at barn må få samme status som voksne i gudstjenestefeiring i Den norske kirke, og argumenterer for dette synet:

I kirker som praktiserer barnedåp, har barna teologisk sett den samme status som de andre døpte, unge som voksne. Dåpen gir medlemskap i kirkesamfunnet og tilhørighet til Guds rike. Den som døpes mottar Den Hellige Ånd, blir Guds barn og en del av den troende menighet. (Strandenæs 2008 s. 4)

Likevel har det gjennom tidens løp vært noen skiller mellom barn og voksne. Fram til 1981 måtte man være konfirmert før man kunne gå til nattverd⁴, og ikke før i 1993 ble nattverdbordet formelt åpent for alle uten aldersbegrensning⁵.

Dette er eksempel på en diskusjon som har gått, og som dreier seg om døpte barns rettigheter som fullverdige medlemmer av Den norske kirke.

- Hvis *ikke* menigheten slipper barna til i forberedelsen og gjennomføringen av gudstjenesten, uttrykker den i praksis at barna *ikke* er fullverdige kristne, og at menigheten heller *ikke* trenger deres tro og nådegaver.
- Hvis *ikke* menigheten inkluderer barna aktivt, gir den samtidig uttrykk for at den *ikke* tror at Guds Ånd er virksom gjennom barna, og at de *heller ikke* har noe å gi til menigheten som den trenger for å styrke og berike liv, tro og tilbedelse. (Strandenæs 2008 s.4)

(...)

Eksempelvis har ikke barn og unge vært med i prosessen med å utvikle Dnk's gudstjenestebøker, inklusive liturgier og salmebøker. Det er også et åpent spørsmål om barn i virkeligheten er delaktige i arbeidet med den gudstjenestereformen som pågår i Dnk (Strandenæs 2008 s. 6)

(...)

Men for øvrig har tendensen vært å utarbeide gudstjenester og liturgier for barn, uten at barn medvirker systematisk i plan- og utviklingsarbeidet, selv om gudstjenestene altså er ment å skulle feires *sammen med barn*. Dette gjelder så vel i Norge som i utlandet. (Strandenæs 2008 s. 6)

⁴ Kongelig resolusjon av 29. Mai 1981 fastslo at ungdom over 12 år kunne gå til nattverd når foreldre eller foresatte tillot det, og barn over seks år kunne gis adgang til nattverden i familiesammenheng og i særlige tilfeller ellers. <http://www.lovddata.no/for/sf/in/xa-19120315-9158.html>

⁵ Kirkemøtet i 1993 opphevet i praksis aldersbegrensningen for deltakelse i nattverden: "Barn som er døpt og har fått veiledning om nattverden, kan delta ved nattverden sammen med sine foreldre, faddere eller andre som har medansvar for barnets kristne oppdragelse." (KM 12/93)

Strandenæs konkluderer:

Hvis gudstjenesten er utviklet av voksne *for barn*, tar den ikke tilbørlig hensyn til at barn skal være medvirkende aktører i utviklingen og gjennomføringen av den rite de skal feire sammen med hele menigheten. På den annen side tar en gudstjeneste som helt og holdent er forberedt og gjennomført *av barn*, ikke tilbørlig hensyn til resten av menigheten som *samhandlingspartnere* i liturgien. Riktignok kan den gjennomføres som temagudstjeneste, fordi den hører hjemme innenfor barnekulturen, men den vil ikke tilfredsstillende kravet om å være hele menighetens gudstjeneste. (Strandenæs 2008 s. 9)

Strandenæs tar til orde for at barns deltakelse i kirken må stikke dypere enn at de får tildelt oppgaver de skal utføre i en gudstjeneste. Hvis barns deltakelse skal merkes må de få være med å utforme bønner og liturgi, de må få være med å bestemme hvordan gudstjenesten skal være.

Holien finner noe av det samme i sin masteravhandling:

Jeg har allerede påpekt at barna i liten grad fikk være med å sette dagsorden for gudstjenesten, som en sa: 'De kom inn på trinn to [...] jeg har lagt sterke føringer.' Å overlate til barna å bli subjekt i egen læring, og selv stille spørsmålene er en utfordring i alle lærings situasjoner.

(...)

Ut i fra mitt materiale kan det synes som at gudstjenestelederne har et potensial i å legge bedre til rette for at gudstjenesten kan planlegges sammen *med* barn og gjennomføres ut i fra barns perspektiv, slik at barna kan være aktører ut i fra egne forutsetninger. Hvis gudstjenestelederne tilrettelegger gudstjenesten *for* barn, tas det ikke nok hensyn til at barna skal være aktive deltakere i planlegging og gjennomføring av gudstjeneste-feiringen. I et barneteologisk perspektiv skal gudstjenesten være *av* barn, ikke *for* barn. (Holien 2010 s. 60)

Nå skal det nevnes at Holien beskriver tre gudstjenester i sin avhandling, og at det i de to andre virker som om barna har vært med på å planlegge deler av gudstjenesten. De har vært med på å skrive både preken og forbønn.

Holien etterlyser gudstjenestelederens vilje til å tilrettelegge slik at gudstjenesten kan planlegges sammen med barna. Hun skriver at gudstjenesten oftest blir en gudstjeneste *for* barn, ikke en gudstjeneste *av* barn.

I følge Strandenæs gir kulturviteren Beth Junckers inndeling av barnekulturen mening også når man snakker om gudstjenester.

Junckers deler barnekulturen i tre bruksområder:

- Kultur *for* barn – det vil si kunstneriske og mediemessige tilbud som voksne skaper for barn.

- Kultur *med* barn – det vil si fritids- og aktivitetstilbud som voksne har satt i gang for barn.
- Barns *egen* kultur – det vil si barns spontane lekeformer og de sjangrene og uttrykksformene som springer ut av dette (Strandenæs 2008 s. 9).

Strandenæs er også opptatt av at forberedelse og gjennomføring av gudstjenester skal skje sammen med *både* barn og voksne, slik at gudstjenesten ikke blir bare for barn, men for mennesker i alle aldre.

Når barn får stor plass i planlegging, og ikke minst i gjennomføring av gudstjenester, kan dette skape konflikter i menigheten. Johnsen setter i sin artikkel ord på noen motforestillinger frivillige gudstjenestemedarbeidere har kommet med i forbindelse med barn og unges deltakelse i gudstjenesten. Hun skriver fra et møte med frivillige i en av prosjektmenighetene i trosopplæringsprosjektet:

De frivillige var opptatt av hvor mye uro de opplevde at det var på gudstjenestene. Flere satte ord på at de følte seg utrygge når det ble lagt opp til 'vandringer', og at det var vanskelig å konsentrere seg 'når barn løper rundt'. Prosjektlederen avsluttet med å fortelle at det er de mest trofaste og aktive kirkegjengerne som jevnlig kommer med kommentarer som: 'Det var så deilig og stille på søndag, det var jo nesten ingen barn der'. 'Det er så godt når søndagsskolen forsvinner ut'. 'Noen må jo lære disse barna å oppføre seg i kirkerommet!' (Johnsen 2008 s. 250)

Johnsen analyserer utsagnene som følger:

Praksisfortellingen synliggjør at det fins to diskurser om barn i gudstjenesten. (...) De trofaste og aktive kirkegjengerne er vant til at presten er den mest aktive aktøren i gudstjenesten. De er ikke vant til å være særlig aktive deltagere i gudstjenesten, og de er i hvert fall ikke vant til at barn innehar liturgiske roller. Den andre diskursen er representert ved prosjektlederen og presten i praksisfortellingen. Innenfor denne diskursen anses barn og unge som fullverdige gudstjenestedeltagere som skal behandles som en fullverdige del av kirken. (Johnsen 2008 s. 250-251)

Dette viser viktigheten av å jobbe for at gudstjenesten ikke må bli en barnegudstjeneste, men en gudstjeneste der flere generasjoner føler seg i varetatt. Men det viser også at dette ikke alltid lar seg gjøre, og at det å slippe barn til får den konsekvensen at voksne må gi slipp på noe de har hatt eierskap til.

Flere har sett at denne problematikken ville melde seg. Strandenæs skriver i sin artikkel at både barn og voksne må samarbeide om å planlegge og gjennomføre

gudstjenesten for at den skal bli samlende for begge aldersgrupper. Slik Johnsen i sin artikkel viser til Skeie som skriver at "Noen må gi slipp på en oppfatning av hva menighet eller kirke skal være for at andre skal bli invitert inn." (Skeie iflg. Johnsen 2008 s. 251)

Strandenæs og Holien tar til orde for at barn må få enda større plass i menighetens gudstjenester. De må bli invitert inn på et tidligere tidspunkt, og få være med også i planleggingen av gudstjenesten, og Strandenæs etterlyser også barns stemmer i utvikling av nye gudstjenestebøker og ny liturgi. I den forbindelse synes jeg det er interessant å se på hva som ellers skjer i samfunnet når det gjelder barns rolle og medbestemmelsesrett.

Ikke bare i kirken, men på de fleste samfunnsarenaene, har det de siste årene vært tatt til orde for at barn og unge må tas på alvor og komme til orde. Blant annet har dette kommet til uttrykk i barneloven § 31

(...) Når barnet er fylt 7 år, skal det få seie si meining før det vert teke avgjerd om personlege tilhøve for barnet, mellom anna i sak om kven av foreldra det skal bu hos. Når barnet er fylt 12 år skal det leggjast stor vekt på kva barnet meiner

Man kan også se den samme tendensen i både barnehage og skole. I

barnehagelovens § 3 om barnas rett til medvirkning heter det:

Barn i barnehagen har rett til å gi uttrykk for sitt syn på barnehagens daglige virksomhet.
Barn skal jevnlig få mulighet til aktiv deltakelse i planlegging og vurdering av barnehagens virksomhet.
Barnets synspunkter skal tillegges vekt i samsvar med dets alder og modenhet.

I forbindelse med den nye loven ga Kunnskapsdepartementet ut et Temahefte om barns medvirkning (Bae m.fl 2008). Eide og Winger viser til begrepet "kompetente barn" som har vært brukt de siste tiårene. Uttrykket har først og fremst vært brukt for å gi barnet en anerkjennelse. Et fokus på barns muligheter, rettigheter og kvalifikasjoner framfor å fokusere på det barn ikke kan eller mestrer. Men de advarer også mot at begrepet kan strekkes så langt at det blir problematisk:

Forestillinger om at barn er kompetente kan imidlertid også være problematisk, dersom de anvendes til å rettferdiggjøre at barn nærmest skal kunne ta ansvar for sin egen oppdragelse. Dette henspiller på de kompetente barna som har forhandlet med voksne som mer eller mindre likeverdige partnere i diskusjonen om hvordan livet skal leves i

familie og barnehage. At barn blir sett som så kompetente kan også brukes til å legitimere at de kan klare å lære å utføre oppgaver og gis ansvar som de egentlig burde få slippe eller være forskånet fra. (Bae m.fl 2006 s. 3)

Det er en fare for at man, om man gir barn for mye ansvar, pålegger dem ansvar de egentlig burde vært skånet fra. For selv om barn har samme status som voksne, betyr ikke det at de er voksne. Det skilles mellom barn og voksnes formelle status i kirkene, ved at kirkelig myndighetsalder er 15 år. Først da får man stemmerett ved kirkevalg, og først da er man valgbar ved de samme valgene.

Jeg mener ordlyden i barnelovens § 31 burde vært annerledes. I stedet for "skal det få si sin mening," burde det stått "skal barnet bli hørt om det vil si sin mening." Da ville det vært de voksnes ansvar å høre på barnet, mens det nå er barnets ansvar å si sin mening.

Og når Gudstjenesteboken spør hvordan barn og unge kan inkluderes i gudstjenestens planlegging og gjennomføring på en slik måte at de opplever at de tilhører i gudstjenestens "vi," (Gudstjenesteboken 2011 s.9) er det viktig at det ikke er barn og unge som er forpliktet til å være med i gudstjenestens planlegging og gjennomføring, men at det er voksnes ansvar å legge til rette for deres deltakelse, å inkludere dem når de vil være med, og å høre dem når de sier sin mening om gudstjenesten.

3. Læreplaner og gudstjenesteplaner

For å beskrive noe av det som skjer i planleggingen av en gudstjeneste, har jeg valgt å ta utgangspunkt i det som skjer i skolen. Gudstjenesten er ingen skoletime, men gudstjenesten har nasjonale og lokale planer på samme måte som skolen har det. Jeg har derfor valgt å ta utgangspunkt i noe av den litteraturen som finnes om skolens læreplaner, for så å forsøke å overføre dette til planene for- og planleggingen av gudstjenesten.

John Goodlad har vært en sentral skikkelse i forståelsen av læreplaner på ulike nivå, og jeg ønsket å ta utgangspunkt i hans forfatterskap når jeg skal presentere dette. Men det er forholdsvis lenge siden Goodlad skrev om dette (1979) og litteraturen har vist seg vanskelig tilgjengelig i Norge. Derfor har jeg tatt utgangspunkt i Kitt Lyngsnes og Marit Rismarks presentasjon av Goodlads læreplanbegreper og læreplanen i skolen i deres bok *Didaktisk arbeid* (Lyngsnes m.fl 2005).

Goodlad bruker "Læreplanens ulike ansikter" som begrep når han skal beskrive ulike sider ved læreplanene. Lyngsnes og Rismark bruker "Læreplanens ulike nivåer." Jeg har valgt å beholde den norske terminologien vel vitende om at dette kan gi inntrykk av at det her vises til en hierarkisk struktur for læreplanen som ikke alltid stemmer. Jeg bruker begrepet "nivåer" fordi jeg tenker at læreplanens nivåer samsvarer med nivåer i samfunnet.

3.1 Læreplanens ulike nivåer (Lyngsnes m.fl 2005 s. 134-136)

3.1.1 Idéenes læreplan

Idéenes læreplan er de idéer som fremmes i den politiske diskusjon, i media og i samfunnet i forkant av utformingen av en ny læreplan. Dette er idéer som kan ha sitt utspring i det Goodlad kaller "founded knowledge," forskningsbasert viten og "conventional wisdom," altså sunn fornuft. Samfunnsmessige forhold som tradisjon, religion og kultur er med på å forme læreplanene, det samme vil

næringsliv og arbeidsmarked gjøre. Til slutt vil også personlig ståsted blant den eller de som utformer læreplanen påvirke resultatet. Det er ikke alltid lett å se hvilke idéer som ligger til grunn for en læreplan, fordi det som regel vil være resultat av kompromisser mellom ulike strømninger.

3.1.2 Den formelle læreplan

Den formelle læreplan er læreplanen stortinget vedtar skal gjelde for opplæring i skolen. Denne læreplanen er det som er forpliktende for alle som underviser i skolen, og den bestemmer hvilke læringsmål elevene skal ha oppnådd etter fullført skolegang. Den formelle læreplanen er et kompromiss mellom ulike interesser og strømninger på basis av idéenes læreplan, og vil derfor tolkes ulikt av de som skal bruke planen.

Læreplanen som gjelder i Norge i dag, Kunnskapssløftet, K-06, er bygget opp på en slik måte at det er opp til den enkelte skole å bestemme når i undervisningsløpet ulike mål skal læres. Det betyr at i tillegg til K-06 er hver skole ansvarlig for å lage en lokal læreplan, som sammen med K-06 må anses som den formelle læreplanen ved skolen.

3.1.3 Den oppfattede læreplan

Men selv om det utformes en lokal læreplan ved hver skole, vil de ansatte på hver skole, for eksempel rektor og hver enkelt lærer, oppfatte målene i planen ulikt. Dette skjer både fordi deres egne holdninger, verdier og kompetanse spiller inn, men også fordi hver enkelt skole vil vektlegge ulike sider av læreplanen. Det betyr både at K-06 kan tolkes ulikt fra skole til skole, men også at den lokale læreplan for femte trinn kan tolkes ulikt fra klasse til klasse eller fra år til år alt ettersom hvilken lærer som underviser på trinnet.

3.1.4 Den gjennomførte læreplan

Den gjennomførte læreplan er det som skjer hver dag, hver time i klasserommet. Det vil si den undervisningen som gis, og som kan observeres. Ut fra lærernes tolkning av læreplanen vil undervisningen bli forskjellig selv om utgangspunktet er det samme. Den gjennomførte læreplan viser lærerens forståelse og tolkning av planen, men ulike rammefaktorer som læremidler og lærerens kompetanse spiller inn. Dessuten er det ikke sikkert at den undervisningen som gis er den undervisningen som egentlig var planlagt, og da er det undervisningen slik den blir gitt som er den gjennomførte læreplan.

3.1.5 Den erfarte læreplan

Den erfarte læreplan er det elevene erfarer og opplever i undervisningssituasjonen. Denne erfaringen vil avhenge av både lærers undervisning, men ikke minst av elevenes bakgrunn, forkunnskaper og tidligere erfaring. Denne erfarte læreplanen som elevene nå sitter igjen med, vil være ulik fra elev til elev, og det er slett ikke sikkert det er samsvar mellom det eleven sitter igjen med og verken den formelt vedtatte, lærerens oppfattede- eller gjennomførte læreplan.

Selv om jeg har brukt begrepet nivåer når jeg skriver om de ulike læreplanene, er det viktig å ha for seg at dette ikke er å forstå slik at de kun påvirker hverandre ovenfra og ned, eller nedenfra og opp. Men at påvirkningen skjer mellom alle nivåer, hele tiden, bortsett fra den formelle læreplan som er statisk, og dermed ikke lar seg endre før en revidering vedtas.

3.2 Hvorfor læreplan? (Lyngsnes m.fl 2005 s. 141-142)

Lyngsnes og Rismark peker på tre hovedgrunner for hvorfor man har læreplaner i skolen, styring (fra staten), veiledning (til lærere) og informasjon (til elever og foreldre).

På samme måte mener jeg at styringsdokumentene for gudstjenesten i Den norske kirke, slik man finner dem i Gudstjenesteboken 2011 er styring (fra kirkemøtet), veiledning (til prester, organister og andre ansatte) og informasjon (til menighet og gudstjenestedeltakere)

Med utgangspunkt i idéen om ulike læreplannivå, kan man også for planene for en gudstjeneste i Den norske kirke, slik de foreligger nå, operere med fem ulike nivåer.

3.3 Gudstjenesteplanens ulike nivåer

3.3.1 Idéenes gudstjenesteplan

Idéenes gudstjenesteplan er de idéer som har vært fremmet i diskusjonen og i arbeidet fram mot en ny ordning for gudstjenesten.

Allerede i 1990 erkjente Kirkemøtet i en hilsen til menighetene behovet for en reform av gudstjenesten. Menighetene ble oppmuntret til å fornye gudstjenesten, og Kirkerådet fulgte dette opp ved å godkjenne en rekke liturgiske forsøkssaker som menighetene kunne ta i bruk. I 2003 gjorde Ungdommens kirkemøte vedtak med en henstilling om fornyelse av høymessen, og saken ble fulgt opp på Kirkemøtet høsten 2003, der reform av høymessen ble drøftet som orienteringssak.

Arbeidet har gått sin gang, og over 100 menigheter har vært forsøksmenigheter i reformen, samtidig som debatten om reformen har gått i media og ulike kirkelige fora. Alt dette har vært med å prege hvordan den formelle gudstjenesteplanen nå ser ut i Gudstjenesteboken 2011.

3.3.2 Den formelle gudstjenesteplan

Den formelle gudstjenesteplan har tidligere vært vedtatt av kongen i statsråd, men Den norske kirkes gudstjenestebok 2011 er vedtatt av Kirkemøtet 2011. Gudstjenesteboken inneholder Alminnelige bestemmelser for Ordning for

hovedgudstjeneste, Ordning for hovedgudstjeneste og ulike veiledninger som er utarbeidet av Kirkerådets sekretariat. Dette er fra første søndag i advent 2011. Den formelle gudstjenesteplan for Den norske kirke, og den skal tas i bruk innen første søndag i advent 2012. Innen den tid skal også hver enkelt menighet i Den norske kirke ha laget sin lokale gudstjenesteordning, som blir den lokale menighets formelle gudstjenesteplan. Menighetene som har vært forsøksmenigheter i gudstjenestereformen har vært med og utforme sine lokale mål for gudstjenesten. Dette blir en del av menighetens formelle gudstjenesteplan.

3.3.3 Den oppfattede gudstjenesteplan

Gudstjenesteboken vil, på samme måte som skolens læreplan, tolkes ulikt fra sted til sted og fra person til person som leser denne. Alle som jobber med gudstjenesten vil ha ulike utgangspunkt når de leser Gudstjenesteboken, og vil dermed tolke det de leser på ulike måter. Dessuten vil også ansatte på samme sted ha ulikt utgangspunkt når de tolker den lokale plan de selv har vært med å utforme. Hver enkelts gudstjenestesyn vil ha betydning for hvordan en tolker for eksempel retningslinjer og valgmuligheter, slik at den oppfattede gudstjenesteplan alltid vil være i endring.

3.3.4 Den gjennomførte gudstjenesteplan

Dermed vil gudstjenesten bli ulik fra søndag til søndag, ikke bare fordi salmer og bibeltekster endres, men også fordi liturgens oppfatning av gudstjenesteplanen er ulik. Den gjennomførte gudstjenesteplan vil gjenspeile forståelsen og tolkningen av gudstjenesteplanen til de som har planlagt gudstjenesten. Samtidig vil også kirkens rammefaktorer som kirkerom, menighet og oppslutning spille inn på hvordan gudstjenesten blir.

3.3.5 Den erfarte gudstjenesteplan

Den erfarte gudstjenesteplan er opplevelsen gudstjenestedeltakerne sitter igjen med i hver enkelt gudstjeneste. Den erfarte gudstjenesteplan avhenger av hvordan gudstjenesten gjennomføres, men også av hvilken bakgrunn og erfaringer hver enkelt gudstjenestedeltaker møter gudstjenesten med. Dermed vil erfaringene ha ulikheter fordi man er enkeltindivider som deltar med sin egen bakgrunn og erfaring, men også likheter fordi gudstjenesten har en struktur og et innhold som legger rammer for erfaringene.

3.4 Kan gudstjenester planlegges?

Et av målene for skolens læreplaner er å gi klare mål for hva eleven skal lære (http://www.udir.no/Artikler/_toppmeny/Om-direktoratet/ 22.06.2011). Uansett hvor i landet en bor, og hvilken skole en er elev ved, skal læreplanen være med å sikre at elevene har lært noe av det samfunnet ønsker at elever skal kunne.

Hensikten med Gudstjeneste for Den norske kirke (2011)⁶ er derimot ikke å lage en målsetning for gudstjenesten i Den norske kirke, men å lage retningslinjer for hvem som bestemmer hva i gudstjenesten og utforming av lokale planer, samt å stadfeste retningslinjer som sikrer både en likhet- og en mulighet for variasjon i gudstjenesten fra sted til sted og fra søndag til søndag.

På samme måte som en lærer planlegger en skoletime, vil de som jobber med en gudstjeneste legge en plan for gudstjenesten. Læreren vil planlegge mål for skoletimen, hva elevene skal lære, og han vil lage et opplegg for undervisningen, innholdet i timen. Utgangspunktet for planlegging av en gudstjeneste, er som regel ikke noe læringsmål, men snarere rammene rundt gudstjenesten. Hvilken søndag (eller annen dag skal gudstjenesten være på? Hvem tror/vil man skal

⁶ Med Gudstjenesteboken mener jeg her hele boken, både Innledningsavsnittet, Alminnelige bestemmelser, Ordning for hovedgudstjeneste, mens veiledningene blir å anse som rådgivning for gjennomføring av planen.

komme til gudstjenesten? Hvem er målgruppen? Hvilket rom skal den være i?
Hvilke hjelpemidler har man tilgang til?

Ut fra dette, vil man så planlegge hvilke dimensjoner som skal komme til uttrykk i gudstjenesten, og dette vil, bevisst eller ubevisst prege valg av liturgi, bønner, og salmer.

Senere i denne oppgaven vil jeg forsøk å finne ut av hvilke av disse elementene gudstjenestelederen har lagt vekt på når han/hun har planlagt gudstjenesten. Og jeg vil prøve å finne ut av om de planlegger annerledes når de vet at barn kommer til gudstjenesten, enn om det bare er voksne der.

4. Involvering i gudstjenesten

Gudstjenesten er menighetens samling om Ordet og sakramentene (Gudstjenesteboken 2011 s. 6.15). Men denne samlingen handler ikke bare om at menigheten kommer til kirken, møter hverandre og er til stede mens liturgen forretter. I følge Sindre Eide er deltakelsen gudstjenestens bærende idé. Det handler om å *gjøre* gudstjeneste sammen, om å "liturgere" sammen (Eide red. 2010 s.13).

Jeg vil i dette kapitlet drøfte ulike former for deltakelse i gudstjenesten. Men må først definere innholdet i begrepet "deltakelse."

I følge Språkrådets ordbok på Internett (Tilgjengelig på: <http://nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi> 14.11.2012) kommer ordet delta fra latinsk *participare* som betyr "ta del i". Videre defineres delta: "være med i" og eksemplifiseres med å delta i et skirenn, et radioprogram, en diskusjon / delta i konkurransen om det amerikanske markedet / delta aktivt.

Det å delta defineres så langt jeg kan se som å ta aktivt og fysisk del i noe som skjer. Man deltar ved å utføre en handling.

Men deltakelse i gudstjenesten handler om mer enn det å gjøre noe. Man finner noe av det samme begrepet når man etter en begravelse "takker for all vennlig deltakelse." Det handler om mer enn aktiviteter og sagte ord. Det handler om tilstedeværelse, om å involvere seg i menneskers sorg.

Derfor vil jeg først og fremst bruke ordet involvering om det som skjer i gudstjenesten, fordi jeg mener det handler både om å delta aktivt i liturgi og riter, men det handler også om å bli involvert i for eksempel preken og forbønn, deler av gudstjenesten der det er noen få som handler aktivt, mens menighetens deltakelse går langt utover dette.

Vigmund Gundersen Djupang skriver i sin masteravhandling (Djupang 2012) om involvering. Han viser til det Nemnd for gudstjenesteliv, heretter kalt Nfg, har skrevet om involvering som et av de tre kjerneverdiene for gudstjenesten. De skriver om involvering:

Deltakelse er et begrep som ligner. Her er ønsket å få fram at det er subjektet som deltar. Men det er subjektets relasjon som gir involvering, uansett hvilken type fellesskap det er snakk om (<http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=9326>).

Involvering forutsetter altså en relasjon, men det kommer ikke fram hva det er en relasjon til. Er det en relasjon til gudstjenesten? Eller til menigheten? Betyr det i så fall at en gudstjenestedeltaker som kommer fra et annet sted, og ikke kjenner den lokale menigheten eller den lokale formen for gudstjeneste ikke kan involveres?

Videre viser Djupang til Nfg's definisjon av involvering:

Involvering er deltakelse på likeverdig grunnlag. Vi er inkludert, og vi deltar i fellesskapet som fullverdige mennesker. Vi får være ett i Kristus, og gjennom våre nådegaver bli synlige for hverandre (<http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=9326>).

Men Djupang selv skriver:

Deltagelse og involvering derimot forutsetter en handling i forhold til gudstjenesten. Enten gjennom planlegging og/eller spesielt tildelte oppgaver, eller gjennom å oppsøke og være til stede på hovedgudstjenesten. (Djupang 2012 s. 58).

Han drøfter om det er mulig å definere grader av involvering, noe som vil være vanskelig på bakgrunn av Nfg's definisjon begrepet. Men han gjør likevel et forsøk på å dele inn i ulike former for involvering:

Involvering som tihører

Innebærer å være ”vanlig gudstjenestetilhører” Dette er i de aller fleste tilfeller den største gruppen. I denne gruppen er den gudstjenestefeirende menighet uten spesielle tildelte oppgaver, men er involvert gjennom å lytte til det som sies og delta i salmesang og liturgiske ledd.

Involvering gjennom bevegelse

Å være tilstede på gudstjenesten kan selvsagt i deg selv kalles et fysisk uttrykk, men denne kategorien betegner det å være involvert fysisk utover det å være til stede. Det innebærer for eksempel gå rundt alterringen for å gi kollekt, gå til nattverd eller være med på en bønnevandring.

Involvering som del av en gruppe

En annen type involvering er å være del av en gruppe i gudstjenesten. For eksempel ved å være konfirmant ved presentasjonsgudstjenesten. Uavhengig om det er tillagt denne gruppen spesielle oppgaver eller ikke, får medlemmene en annen type tilhørighet, fokus og/eller en annen form for involvering i gudstjenesten.

Involvering gjennom tildelte oppgaver

Her er konfirmentene involvert gjennom å gjøre ulike tildelte oppgaver før og under gudstjenesten, for eksempel bære kors, tenne lys under bønn, tenne dåpslys, helle vann i døpefonten. Dette er kanskje den vanligste modellen for konfirmentmedvirkning i hovedgudstjenesten og kalles mange steder for ministranttjeneste.

Involvering gjennom planlegging og gjennomføring

Her er ikke involveringen begrenset til utelukkende å delta ved selve gjennomføringen av gudstjenesten. Konfirmenten er involvert både i planleggingsprosessen og selve gjennomføringen. Det er da tid og anledning både til å utveksle kunnskap og informasjon med hensyn til tenkning og tradisjon i hovedgudstjenesten og jeg vil hevde at denne formen i langt større grad har potensialet til å gi konfirmentene eierskap til gudstjenesten, ikke bare medvirkningsrett. (Djupang 2012 s. 60)

Dette er en inndeling som godt kan brukes på mine observasjoner også. Men hva med de som ikke involveres? De som kommer til gudstjeneste, og er til stede, som lytter og ser, men som ikke deltar i salmesang og liturgi?

Kari Veiteberg har i sin doktoravhandling (Veiteberg 2006) observert dåp i Den norske kirke. Hun har både observert liturgens fremføring av dåp, men også menighetens deltakelse i gudstjenesten.

Vi legg merke til at delar av kyrkjelyden fell ut i laupet av handlingsgangen. Særleg folka i dåpsfølget er lite synleg med, også i dei ledda som opnar for kollektiv deltaking. I Oslo Nord er ikkje dåpsfølget med: Under lesingane sender dei drops til kvarandre, og dei syng heller ikkje under salmane. I Groruddalen såg eg at dåpsfølget ikkje ein gong slo opp i salmeboka.(...) Bortsett frå julesongen i Gudbrandsdalen verka det som om få kunne salmane. I dei andre fellesshandlingane ser eg at damene på første benk les frå arket, men at mennene bak er stille. (Veiteberg 2006 s. 139-140)

Selv om man, i det man kommer inn i kirkerommet, er en del av et fellesskap, kan man velge å ikke involvere seg i fellesskapet. Man kan sette seg selv utenfor enten ved å forbli passiv eller ved å forlate gudstjenesten før den er over. Eller man kan bli plassert utenfor ved at andre stenger en ute og ikke inkluderer alle som har kommet til fellesskapet.

Veiteberg henviser her til Hilde Belsvik som kaller dette manglende mestring (Veiteberg 2006 s. 139). Når man kommer til gudstjeneste, stilles det ofte visse forventninger om kunnskap hos de frammøtte. Man må skjønne koden med tall på salmetavla, og vite hvilken bok man skal slå opp i. Og man må kunne mye liturgi utenat. Mange menigheter har tatt konsekvensen av at dette er manglende kunnskap hos mange av dem som kommer til gudstjeneste, og har derfor valgt å trykke opp programmer for hver gudstjeneste. Men som Veiteberg observerer, er det ikke dermed sagt at alle vil lese på arket for å delta. Manglende deltakelse kan både skyldes manglende mestring eller manglende vilje til å involvere seg.

De Veiteberg observerer her vil i Djupangs inndeling bli "involveres som del av en gruppe," mens realiteten er at de i svært liten grad er involvert i gudstjenesten. Likevel oppsøker de gudstjenesten med ønske om å være til stede i et fellesskap, selv om fellesskapet de ønsker å være med i er dåpsfølget, og ikke nødvendigvis hele menigheten.

Jeg forsøker meg derfor på en inndeling som avviker noe fra Djupangs inndeling.

4.1 Grader av involvering i gudstjenesten

4.1.1 Involvering i fellesskap

Innebærer å være til stede i gudstjenesten og se seg selv som en del av gudstjenestens fellesskap eller som en del av en gruppe i gudstjenestens fellesskap. Hvor vidt denne gruppen involveres i gudstjenesten avhenger ofte av om gudstjenesten berører dem. Når det er dåp, og de er en del av dåpsfølget vil de følge med på dåpen. Hvis preken, salmer og liturgi berører livet, vil de følge med på hva som sies eller synges.

4.1.2 Involvering som deltaker

De som kommer til gudstjeneste og som deltar på det som skjer. De synger salmer, deltar i liturgiske ledd.

4.1.3 Involvering gjennom bevegelse

Vanligvis vil alle som kommer til gudstjeneste, og som ikke har fysiske hindringer, reise seg når evangeliet lyder og når trosbekjennelsen leses. Men de som involveres gjennom bevegelse deltar også i gudstjenestens vandringer, enten i form av lystenning under bønn, bønnevandring, ved å gå til alteret for å gi sin gave eller ved å gå til nattverd.

4.1.4 Involvering i gruppe med særskilte oppgaver

Ofte hender det at en gruppe kommer til gudstjenesten fordi de har en spesiell oppgave der, konfirmanter skal presenteres, et kor skal synge eller en annen gruppe fra menigheten har fått spesielle oppgaver i gudstjenesten. Det vil variere om disse gruppene også er involvert i planlegging og gjennomføring av gudstjenesten.

4.1.5 Involvering gjennom tildelte oppgaver

I forbindelse med gudstjenestereformen ønsker man i større grad å bruke medliturger i gudstjenesten. Dette har i flere år vært vanlig mange steder enten ved at man har brukt frivillige som for eksempel tekstlesere og kirkeverter. Men også barn og unge har oftere fått tildelt spesielle oppgaver i gudstjenesten som ministranter eller medhjelpere.

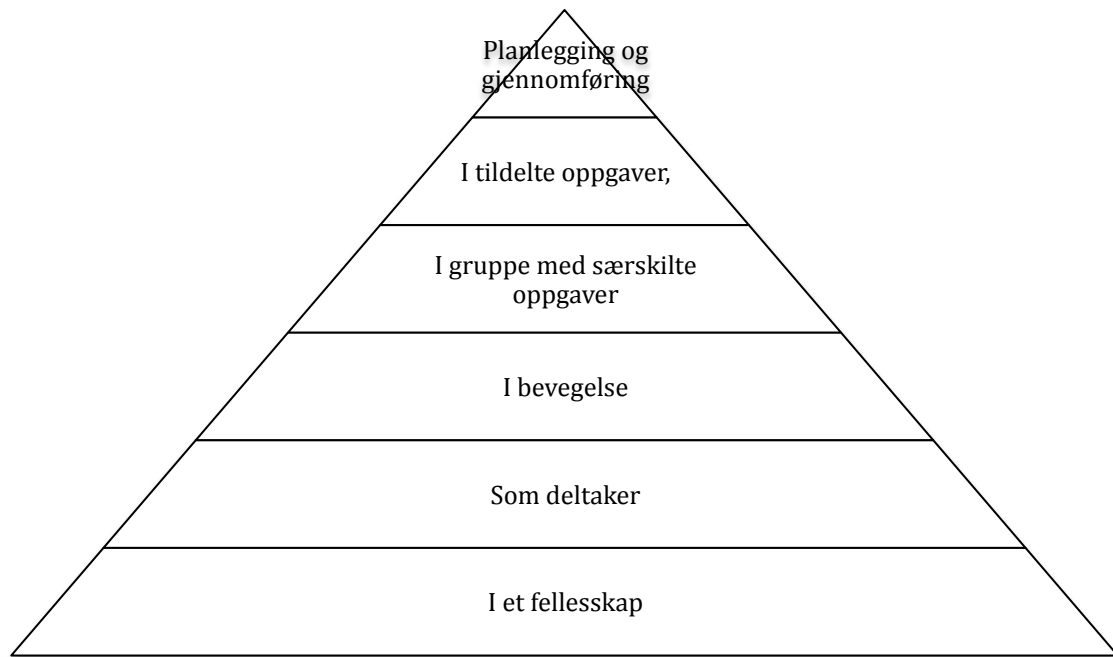
4.1.6 Involvering gjennom planlegging og gjennomføring

Som jeg har skrevet tidligere i oppgaven er det et mål at de som involveres i gudstjenesten også skal involveres både i planleggingsprosessen og i gjennomføringen. Hvis både barn og voksne er involvert i planlegging og gjennomføring, vil man med stor sannsynlighet gjennomføre en gudstjeneste som er både for barn og voksne.

4.1.7 Mål for involvering i gudstjenesten

Denne formen for inndeling av ulike grader av involvering kan også brukes som mål for involvering i gudstjenesten.

Vi ønsker at de som involveres i gudstjenesten skal ha et slikt eierforhold til gudstjenesten at de kan involveres i planlegging og gjennomføring. Men det nytter ikke å skulle involveres i planlegging og gjennomføring av en gudstjeneste hvis man ikke vil involvere seg i fellesskapet. På den måten blir graden av involvering en trapp der man som regel blir involvert på de laveste trinnene først før man "stiger i gradene."

Grader av involvering i gudstjenesten

5. Barn, voksne og det tredje leddet

I dette kapittelet skal jeg presentere noe av forskningen Solveig Østrem har gjort om barns subjektsskaping og det hun kaller "det tredje leddet". Deretter vil jeg vise hvilken betydning dette får for gudstjenesten.

Begrepet "det tredje leddet" har Østrem hentet fra Hans Skjervheim, og et essay han skrev i 1957. Der skriver han: "Når to mennesker møtes, og et saksforhold tas opp, blir dette en treleddet relasjon mellom den andre, meg og saksforholdet." (Skjervheim 1957 s. 474) Det tredje leddet etableres, i følge Skjervheim, nettopp ved at man ser dette som et saksforhold, og ikke psykologiserer den andres utsagn, og begynner å tolke det som uttrykk for bakenforliggende problemer.

Østrem jobber med barn i førskolealder. Hun har over flere år jobbet med barns subjektsskaping, og mener at for at barn skal forstå seg selv som subjekt, er det avhengig av nettopp dette tredje leddet, som noe utenfor barnet som barnet selv kan delta i. Hun skriver:

Å være et subjekt inkluderer evnen til å objektivere, det vil si innta en *subjektposisjon* i forhold til noe som befinner seg utenfor en selv. Skal barns subjektive perspektiv bli ivaretatt, må det finnes noe som vekker barnets nysgjerrighet og engasjement, noe som utvider barnets horisonter, noe som barnet kan forstå seg selv i lys av (Østrem 2008 s. 189).

Både barn og voksne må få være subjekt i eget liv. Og skal dette skje må både barn og voksne ha et tredje ledd de kan delta i. Men i dagens samfunn skjer ofte det motsatte:

Å sette 'barnet i sentrum' er ikke det samme som anerkjennelse av barnet som subjekt. Vår tids høytidsmarkering er et godt eksempel på dette. (...) Høytidene betyr ikke på samme måte som tidligere at barn og voksne er sammen om noe tredje. Som erstatning setter vi "barna i sentrum" og feirer intimiteten og hjemmekosen. Det paradoksale er at en slik barnefeiring innebærer at barnet, nettopp ved å bli plassert "i sentrum", ekskluderes fra fellesskapet om noe felles tredje." (Østrem 2007 s. 95)

Her viser Østrem hvordan barnet ved å bli plassert i sentrum ikke lenger blir subjekt, men objekt i feiringen. Selv synes jeg nasjonaldagen kanskje er et enda tydeligere eksempel på hvordan barnet, med sin forventning og glede, plasseres i sentrum for voksnes feiring.

Dekan og førsteamanuensis ved Dronning Mauds minne, Ivar Selmer-Olsen, viser et annet eksempel på hvordan barn har fått en ny rolle i samfunnet:

På samme måte kan man, i forbindelse med dødsfall og begravelser, se at barn får en ny rolle i forhold til voksne. Barn som pårørende får i oppgave å legge tegninger eller gjenstander ned i kisten til avdøde, eller de blir bedt om å tenne lys eller legge blomster på graven. Barn blir voksnes stedfortredere i samfunnet og i kirken. (Selmer-Olsen 1998 s. 15)

Begge disse tendensene ser man også i gudstjenesten. Når voksne går til kirke med barna for å se hva barna gjør i kirken, og når barn får i oppgave å tenne lys og bære blomster blir barn representanter for voksne i gudstjenestefeiringen. Og om voksne går til kirke, og gleder seg til å se barna delta i gudstjenesten, blir det en helt annen gudstjenestefeiring enn om barn og voksne går til kirken for å feire gudstjeneste sammen. Det betyr ikke at barn aldri skal være representanter for voksne, eller at voksne aldri skal være tilskuere til barn som opptrer. Men man skal være bevisste på hva man gjør, og kan barn være representanter for voksne i gudstjenesten, må også voksne kunne være representanter for barn.

5.1 Fokus på et felles objekt – det tredje leddet

Voksnes engasjement i det tredje vil involvere barna på en helt annen måte enn om voksne er til stede for å hjelpe til med-, eller være tilskuere til det barn skal delta på (Østrem 2008 s. 193). Derfor er det viktig at familiegudstjenesten også blir et sted der barn og voksne kan delta sammen. For om voksnes deltakelse har den hensikt å observere barna og skape entusiasme hos dem, vil barna gjennomskue dette og man får et fellesskap der man ikke er likeverdige deltakere.

Det som i følge Østrem er avgjørende for en likeverdig relasjon mellom barn og voksne, er at begge deltar som subjekter. En anerkjennende og solidarisk holdning til barnet forutsetter at også den voksne trer fram som subjekt med sitt

engasjement og sine intensjoner. Da vil gudstjenesten også inkludere voksne som kommer til gudstjeneste uten å komme i følge med egne barn.

5.2 Edderkopper og Kon-Tiki

Østrem har i forbindelse med sin doktorgrad gjennomført et feltarbeid i en barnehage. Fra dette feltarbeidet forteller hun om en observasjon der et av barna, Jonas ønsker å lage en edderkopp. Førskolelærer Kari er engasjert og sammen med Jonas prøver hun å finne bein til edderkoppene. Hun leter i ulike bokser etter noe som kan brukes til bein, og finner en grønn piperenser. "Se her," sier hun begeistret. "Ja!" svarer Jonas glad (Østrem 2008 s. 149). Edderkoppene er et eksempel på et tredje ledd som i utgangspunktet er laget for barnet, men som engasjerer den voksne slik at barnet og den voksne sammen kan lete etter bein, og sammen glede seg over at de finner det.

En annen barnehage hadde et prosjekt om Thor Heyerdahl og hans ekspedisjoner (Østrem 2008 s.141). Denne barnehagen dro på ekskursjon til Kon-Tiki-museet i Oslo.⁷ Kon-Tiki-museet består av båter, bilder og gjenstander fra Thor Heyerdahls ekspedisjoner. Det er interessant for barn helt ned i førskolealder å gå rundt i museet og se på alt som finnes der. Men i museet er det også tekster med beskrivelser av ekspedisjonene og filmer laget for voksne, og som voksne kan bruke tid på å se- og lese på.

Museet er først og fremst laget for voksne, men dersom barn og voksne går i museet sammen, vil utbyttet av besøket bli større både for voksne og barn, fordi voksne kan følge barns blikk, med nysgjerrighet og glede over det de ser. Mens voksne kan formidle noe av innholdet i tekst som øker barnas kunnskap om hva de ser.

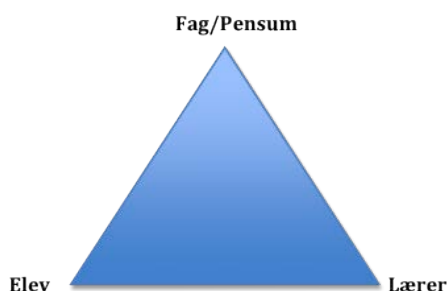
Slik kan man også i gudstjenesten finne ledd som først og fremst er tilpasset barn eller voksne. Men gjennom felles deltakelse i det tredje leddet vil både barn og voksne få større utbytte av det hele.

⁷ Ekskursjonen er ikke beskrevet i avhandlingen, så følgende refleksjon er bygd på min egen erfaring fra stedet

5.3 Gudstjenesten som tredje ledd

Med bakgrunn i det jeg skrev i kapittel fire om involvering, at involvering er et mål for gudstjenestereformen, vil jeg si at det betyr barn og voksnes involvering i gudstjenesten som det tredje leddet.

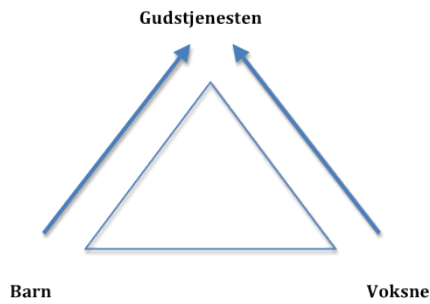
Den didaktiske trekant brukes til å beskrive hvordan forholdet mellom elev, lærer og fag kan vektlegges ulikt, og hvordan relasjonen mellom dem endres.

Hvis man endrer trekanten slik at den kan brukes på gudstjenesten, blir bildet seende slik ut.

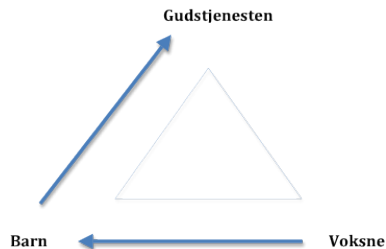
Men gudstjenesten som feires, er langt mer enn en skoletime, en undervisningssituasjon eller et pensum som skal læres. Gudstjenesten er en rite og en sosial samhandling der liturgen sammen med menigheten som består av både voksne og barn som møter Gud og hverandre. Den er "menighetens samling om ordet og sakramentene" Og gudstjenesten har, med alle sine dimensjoner potensial i seg til å bli tredje leddet der barn og voksne involveres i fellesskap.

Gudstjenesten som tredje ledd

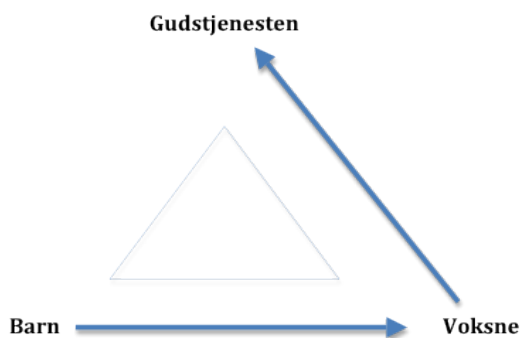
Liturgen vil i denne figuren ikke ha en egen plass, men variere fra å være en del av gudstjenesten, det tredje barn og voksne involveres i, til å være en av menigheten som deltar.

Av og til legges gudstjenesten til rette for barn i en slik grad, at det gudstjenestefeirende barnet blir sentrum for de voksne som kommer til kirke. Dette skjer gjerne i Sprell levende gudstjenester der lek og liturgi går hånd i hånd, og alt skal skje på barnas premisser. Barn inviteres gjerne til gudstjenesten for eksempel til utdeling av fireårsbok, og de blir invitert til å ta med noen voksne de kjenner. I en slik gudstjeneste vil bildet bli helt annerledes:

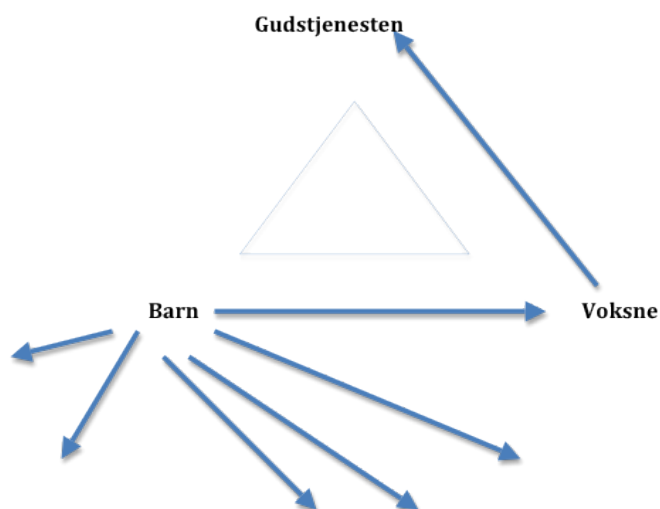
Gudstjeneste for barn

Det samme skjer om gudstjenesten bare blir en feiring for voksne.

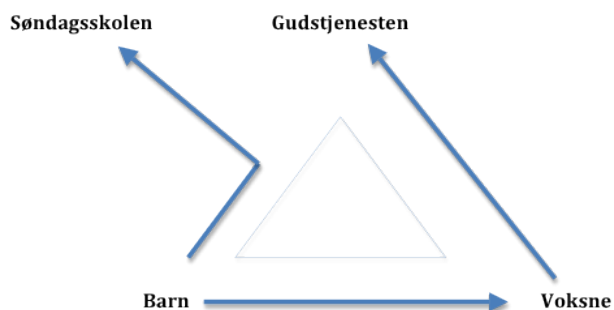
Gudstjeneste for voksne

Og når man vet at gudstjenesten ofte varer over en time, og at barns tålmodighet er begrenset, kan bildet like gjerne bli mer som dette

Gudstjeneste for voksne 2

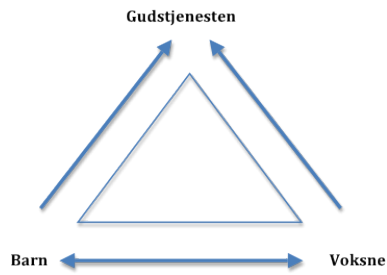
For å bøte på dette, har man flere steder valgt å gjøre søndagsskolen til en del av gudstjenestefeiringen, slik at barna etter en tid kan få gå ut av kirkerommet, og ha sin egen gudstjenestefeiring som er spesielt for dem.

Gudstjeneste med søndagsskole

Man kan stille spørsmålet om gudstjenesten da er en intergenerasjonell arena, når barna går ut av kirkerommet i deler av gudstjenesten.

Dersom barn og voksne feirer gudstjenesten sammen, vil ulike faser i gudstjenesten vektlegge de ulike sidene av figuren ulikt, men man vil også oppleve at barn og voksne får en felles opplevelse som de har sammen, og som de har muligheten til å dele med hverandre som likeverdige subjekter.

Jeg har vært på utkikk etter gudstjenester som ikke feires ensidig for barn eller for voksne, og derfor håper jeg at jeg gjennom observasjon av gudstjenestene kan finne både "edderkopper" og "Kon-Tiki", ledd som er laget for barn eller voksne, men som berikes av at både barn og voksne deltar sammen. På den måten håper jeg at jeg skal observere om deler av gudstjenesten som helt tydelig er for voksne også kan gi mening for barn og motsatt.

6. Empirisk tilfang og metode

6.1 Problemstilling og forskningsspørsmål

Hvordan kan barn og voksne feire gudstjeneste sammen? Er problemstillingen for denne oppgaven. Som jeg har forsøkt å vise til nå, er det hovedsakelig tre aspekter ved gudstjenesten jeg vil se på.

1. Har liturgen et mål for gudstjenesten? Hvem planlegger liturgen gudstjenesten for?
2. I hvilken grad involveres barn og voksne i gudstjenesten? Har deres deltakelse i gudstjenesten samme status?
3. Hvilke deler av gudstjenesten blir et tredje ledd der både barn og voksne involveres sammen? Rettes gudstjenesten hovedsakelig mot voksne eller mot barn?

Til sist vil jeg forsøke å få tilbakemelding fra noen av de voksne deltakerne i gudstjenesten. Hva sitter de igjen med? Når man målet med gudstjenesten? Målet med undersøkelsene er altså å gå dypt inn i prosessen rundt hver gudstjeneste, noe som fordrer en kvalitativ studie med et utvalg på noen få gudstjenester.

6.2 Empirisk tilfang

Det var også et mål for meg å gjøre et utvalg av gode gudstjenester for barn og voksne, et såkalt beste praksis studie, der jeg kunne undersøke nærmere hva menigheter som er kjent for gode familiegudstjenester har gjort for at disse gudstjenestene skal bli gode. Derfor ønsket å komme i kontakt med menigheter som har jobbet mye med gudstjenesten, og da særlig med familiegudstjenester. Jeg valgte bevisst bort de menigheter som har jobbet fram barnegudstjenester, da målet nettopp var å se på gudstjenester som er ment til å være både for barn og voksne. Menigheter som har vært forsøksmenigheter i gudstjenestereformen, har jobbet konkret og mye med gudstjenestene sine de siste årene, og jeg tok kontakt med Kirkerådet for å høre om de kjente til menigheter som hadde jobbet spesielt med familiegudstjenesten. Sindre Eide ga meg tips til noen menigheter han mente det var verdt å ta kontakt med, og foreslo også noen

bispedømmekontorer jeg kunne ringe. Det var et ønske fra meg om å få til et utvalg der ulike deler av landet ble representert, og en viss variasjon mellom gudstjenester i by-kirker og bygde-kirker. Bispedømmene som ble foreslått ble kontaktet via e-post og telefon. Det viste seg i enkelte tilfeller vanskelig å få fram forslag om menigheter som egnet seg. Noe av grunnen til dette var at det er ulike personer som jobbet med gudstjenestereform og trosopplæringsreformen, og når bispedømmet mottok forespørsel om familiegudstjenester, ble jeg umiddelbart satt i kontakt med den som jobbet med trosopplæringsreformen, og de hadde ingen oversikt over hvilke menigheter som jobbet med gudstjenestereformen. Dette viser at det på bispedømmenivå har vært vanntette skott mellom de som jobber med trosopplæringsreformen og de som jobber med gudstjenestereformen. De jeg ble satt over til i første omgang visste hvilke menigheter som jobbet mye med barn og unge i gudstjenesten, men de kunne ikke svare på om menighetene hadde vært en del av gudstjenestereformen. På samme måte opplevde jeg da jeg ba om å få snakke med de som hadde jobbet med gudstjenestereformen, at de ikke visste hvilke av forsøksmenighetene som hadde fokusert på barn og unge i gudstjenesten.

Etter ringerunder til bispedømmer, satt jeg til slutt igjen med fire menigheter jeg ønsket å spørre om å være med i studien. Disse ble kontaktet først per e-post⁸ og deretter per telefon, og tre av menighetene svarte umiddelbart ja til å være med. Den fjerde viste til stor utskifting i stab, og trodde det ville bli vanskelig for deres vikarer og nytilsatte å skulle være med i studien. I tillegg til menighetene og bispedømmene Sindre Eide foreslo, tok jeg kontakt med en menighet jeg spurte om å få bruke som pilotprosjekt. I forsøksrunden gjorde jeg det klart at dersom jeg ønsket det, kunne det hende at også pilotmenigheten ville inngå som en del av menighetene i studien, noe den gjør i dag. Studien består dermed av fire ulike menigheter fra tre bispedømmer, fordelt i Nord-, Øst-, og Vestlandet. To av gudstjenestene ble holdt i by-kirker, og to i bygdekirker. Selv om mål om representativitet er lite relevant i en kvalitativ undersøkelse, er det et ønske at det som kommer fram i studien skal kunne overføres og komme til nytte for andre menigheter, og da er det ønskelig med

⁸ Vedlegg 1

god variasjon i utvalget. I ettertid viste det seg imidlertid at geografi og demografi i liten grad har betydning for gudstjenesten på de ulike stedene. Jeg har derfor valgt å legge liten vekt på dette i min beskrivelse av de ulike menighetene.

6.3 Valg av metode

6.3.1 Intervju av gudstjenestelederen

For å få tak i målet-, og planen for gudstjenesten, valgte jeg å intervju gudstjenestelederen i forkant av gudstjenesten. I gudstjenester der det var to gudstjenesteledere, intervjuet jeg begge to, men valgte ulike spørsmål med bakgrunn i hvilke deler av gudstjenesten de hadde ansvaret for. Intervjuet ble gjennomført som et semi-strukturert intervju med intervjuguide⁹. Intervjuet var ment til å gjøre en kartlegging av gudstjenestelederens gudstjenestesyn. Videre ønsket jeg å få innsyn i hvordan gudstjenestene ble planlagt, både på årsbasis i menigheten og den enkelte gudstjeneste.

Grunnen til at jeg valgte intervju som metode for denne kartleggingen er intervjuets iboende mulighet til å få kartlagt gudstjenestelederens hensikter og bakenforliggende tanker om gudstjenesten (Johannessen m. fl 2004 s.131). Intervjuene ble gjennomført fredag før gudstjenesten, og alle intervjuene ble gjennomført etter lunsjtid. Tre av intervjuene ble gjennomført ved et personlig møte på et sted gudstjenestelederen valgte, og det fjerde som telefonintervju. Hvert intervju varte i underkant av en time. Før intervjuet hadde gudstjenestelederen fått en e-post¹⁰ som redegjorde for tema og gangen i intervjuet. Intervjuene ble tatt opp med diktafon, før jeg selv skrev dem ut i etterkant. Alle intervjuer er skrevet i standardisert bokmål, også der hvor talemålet lå nærmest nynorsk. Sitater i oppgaven er gjengitt direkte etter mine utskrifter. Pauser i samtalen er oppgitt som ... mens (...) markerer at jeg har utelatt noe av det som ble sagt. Alle navn på personer, steder eller aktiviteter som kan identifiseres er endret.

⁹ Vedlegg 2

¹⁰ Vedlegg 1

Når intervjuet av gudstjenestelederen ble gjennomført i forkant av gudstjenesten, kan det ha hatt den virkning at det har endret gudstjenestelederens planer for gudstjenesten. Det kan også ha ført til at gudstjenestelederen ble bevisst på sine egne handlinger på en annen måte enn han har vært tidligere. Intervjuet kan også ha påvirket min observasjon av gudstjenesten, slik at jeg la merke til andre ting enn det jeg ville sett og hørt om jeg hadde gjort intervjuet i etterkant. Jeg valgte likevel å gjennomføre intervjuet i forkant da det var viktig for meg å få grep om planene for gudstjenesten, mens et intervju i etterkant av gudstjenesten ville hatt et sterkt evaluerende preg. Slik intervjuet ble gjennomført nå, i forkant av gudstjenesten ble det en del av forberedelsesprosessen både for liturgen for gudstjenesten, og for meg som observatør.

6.3.2 Observasjon av gudstjenesten

Etter å ha intervjuet gudstjenestelederen var det viktig for meg å være med på gudstjenesten for å se og observere hva som ville skje.

Observasjon innebærer at forskeren er til stede i situasjoner som er relevante for studien, og registrerer sine iakttagelser på bakgrunn av sanseinntrykk, først og fremst ved å erfare, se og lytte. (Johannessen 2004 s.113)

I utgangspunktet hadde jeg tenkt å innta en posisjon som observatør utenfor gudstjenestens menighet. Ved å sitte på orgel-galleriet eller i koret, ville jeg kunne se og høre godt hva som foregikk i gudstjenesten. Men da ville jeg gå glipp av erfaringen det er å delta i en gudstjeneste. På bakgrunn av dette valgte jeg å observere gudstjenestene som en del av menigheten, som delvis deltakende observatør. Jeg forsøkte alltid å sette meg slik at jeg både så godt det som skjedde i koret, og en del av menigheten. I gudstjenesten deltok jeg i salmene og liturgien, og jeg tok notater underveis. Disse ble gjennomgått, renskrevet og utvidet kort tid etter gudstjenesten. Det var en rekke ting jeg ville se etter i gudstjenesten: Ville gudstjenestelederen gjennomføre den slik han hadde planlagt? Hvilke oppgaver fikk barn, unge og voksne i gudstjenesten, og hvilken plass hadde de ulike gudstjenestemedhjelperne i gudstjenesten? Men jeg var også interessert i å observere menighetens deltakelse, om barn og voksne deltar i gudstjenesten slik at gudstjenesten blir et felles tredje ledd, eller om det er

andre ting som stjeler oppmerksomheten. En slik observasjon er vanskeligere å gjennomføre.

Jeg var oppmerksom på at i denne observasjonen ville sannsynligvis hørselen være et vel så viktig redskap som synet. Under gudstjenestens ritualer forventer jeg en høytidsfull stillhet. Blir det surr av lyder under dåpen tyder på at gudstjenestedeltakerne har fokus et annet sted. Jeg forventer at gudstjenestedeltakerne skal involveres i liturgi og salmesang, og jeg kan høre om de som er til stede synger- og leser med.

Derfor har jeg forsøkt å gjengi mine observasjoner: Lydnivå i kirka, hvor vidt man hører summing av stemmer eller om det blir stille i kirka, er ofte et godt bilde på om menigheten følger med på det som skjer i gudstjenesten. Jeg ønsker også at det skal være mulig for meg å observere hvordan barn beveger seg, om de sitter eller står i benken slik at de kan følge med på det som skjer framme i koret, eller om de klatrer ned på gulvet, og dermed ikke kan ha se hva som skjer foran i kirka. Om voksne har fokus framover, om de synger med på salmene og deltar i bønnene, eller bli opptatt av andre ting. For så i etterkant å gi min tolkning av det jeg har observert.

6.3.3 Spørreundersøkelse etter gudstjenesten

Fordi jeg i utgangspunktet tenker at familiegudstjenesten henvender seg først og fremst til barn, og vil være tilrettelagt for dem, ba jeg i etterkant av gudstjenesten voksne gudstjenestedeltakere om å gi meg en tilbakemelding på internett om hva de syntes om gudstjenesten. På den måten håpet jeg å kunne finne om voksne også syntes de fikk utbytte av gudstjenesten.

Jeg brukte programmet Questback og laget en undersøkelse der jeg gjennom lukkede spørsmål med kategoriserte svaralternativer stilte spørsmål om hvor godt man likte salmene, liturgien og prekenen, på barn og voksnes involvering i tildelte oppgaver og på involvering av ulike grupper i særskilte oppgaver. Spørsmålene ble stilt i formen: Hvor godt likte du... Svaralternativene ble gitt i

form av en skala fra 1 – 6, der 1 svarte til "Ikke i det hele tatt" og 6 "Likte svært godt." I tillegg kunne man velge "vet ikke."

Når skalaen på denne måten graderes fra 1-6 (uten en definert midtkategori) tvinger man respondenten til å ta stilling der man enten ikke liker (1-3) eller liker (4-6) (Grønmo 2007 s.175-179). I tillegg til svaralternativene var det åpne felt med mulighet for å komme med egne kommentarer. Gjennom åpne spørsmål, ble man spurt hva man mente var tema for dagens preken, og for gudstjenesten i sin helhet. Da jeg intervjuet liturgen i forkant av gudstjenesten, spurte jeg også om det var spesielle tema han ønsket jeg skulle spørre om i undersøkelsen, slik at de også hadde en mulighet til å få tilbakemeldinger på det de var opptatt av. Undersøkelsen ble gjennomført på den måten at jeg etter gudstjenesten delte ut visittkort der det stod en internetadresse. Når man skrev inn adressen på kortet, kom man til en side der man kunne velge å gå inn og svare på en undersøkelse om dagens gudstjeneste.

På to av gudstjenestene delte jeg ut kort til så godt som alle som var til stede, mens dette ikke lot seg gjøre på de to der det var kirkekaffe i kirkerommet etter gudstjenesten. På de to sistnevnte er jeg usikker på hvor mange av de frammøtte som fikk kortet. Til gjengjeld ga kirkekaffen meg muligheten til å snakke direkte med noen av dem som deltok på gudstjenesten like etter at gudstjenesten var slutt. De som svarte på undersøkelsen, kunne også velge å legge igjen et telefonnummer slik at jeg kunne ringe dem og stille nærmere spørsmål om gudstjenesten. Til sammen delte jeg ut cirka 300 kort på de fire gudstjenestene, og fikk inn cirka 30 svar. Dette er altfor lite til å kunne bruke responsene i en kvantitativ analyse, men svarene som kom inn var likevel nyttige supplement til tolkningen av mine observasjoner. I telefonintervjuene etterpå kunne jeg også stille nærmere spørsmål som viste om gudstjenestedeltakerne fikk med seg det liturgen ønsket at de skulle sitte igjen med.

I den neste delen av oppgaven vil jeg presentere empirien. Jeg besøkte som sagt fire menigheter i ulike deler av landet. Strukturen for presentasjonen av forsøksmenighetene er hentet fra oppgavens teoretiske del, slik at jeg først vil presentere menighetens og liturgens målsetninger og planer for gudstjenesten.

Det har liten hensikt å skrive noe om idéenes gudstjenesteplan da den ligger utenfor denne oppgaven.

Presentasjonen av menighetene og deres gudstjeneste vil derfor bli gitt gjennom

- *Den formelle gudstjenesteplan* der jeg presenterer menighetens planer for gudstjenesten slik de ble presentert i intervjuet, eller slik jeg har funnet de i materiell fra menigheten.
- *Den oppfattede gudstjenesteplan* der jeg presenterer liturgens plan for gudstjenesten.
- *Den gjennomførte gudstjenesteplan* som beskriver min observasjon av gudstjenesten.
- *Den erfarte gudstjenesteplan* der jeg presenterer mine og menighetslemmers refleksjon rundt den gjennomførte gudstjenesten.

Deretter vil jeg drøfte mine funn i menigheten med bakgrunn i mine tre forskningsspørsmål.

Forsøksmenighetene og alle som deltar i gudstjenesten er anonymisert med fiktive navn. Alle navn, både på menigheter, steder og personer er hentet fra fire ulike historier fra Vett og uvett, boka med humoristiske stubber fra Troms og Nordland.

7. Snaumarka menighet¹¹

”-Med litugi som den bærende biten”

Snaumarka menighet er ei av de menighetene jeg kjente til før jeg begynte arbeidet med denne oppgaven. De har jobbet med involvering av både voksne og barn som medhjelpere i samme gudstjenesten. Dette syntes jeg var interessant, for om voksne og barn skal være medhjelpere i samme gudstjeneste, må vel gudstjenestelederen også tenke at gudstjenesten er en intergenerasjonell arena?

7.1 Planer og mål for gudstjenesten i Snaumarka kirke

7.1.1 Den formelle gudstjenesteplan

Snaumarka menighet har vært prøvemenighet for gudstjenestereformen. De har med utgangspunkt i prøveliturgiene utarbeidet egne liturgier for menighetens gudstjenester. Liturgiene følger kirkeåret, i tillegg til at man med utgangspunkt i *familiemessen* har utarbeidet egen liturgi for familiegudstjenesten.

Når liturgen får spørsmål om hva som er menighetens mål for gudstjenesten, svarer hun:

Gudstjenestene skal være åpen og inkluderende. Alle gudstjenestene skal være det. Og det betyr at gudstjenesten, alle gudstjenestene skal være for alle grupper i menigheten.

Hun reflekterer også over hvilke konsekvenser dette får for gudstjenesten i Snaumarka menighet:

Det skal ikke lages gudstjenester som bare er for barn, eller bare er for voksne, men vi bestreber oss på å lage gudstjenester der absolutt alle som kommer skal få noe igjen for å være der. Og selvfølgelig så er jo liturgien den bærende liksom biten, men vi gjør grep som for eksempel det med at det er forskjellige aldersgrupper som medvirker, på alle gudstjenester. Vi klarer det jo ikke helt, men det er et mål, og en bevisst tanke om at det er ønskelig. Også at det er søndagsskole sånn at ungene har muligheten til å gå ut en liten tur og få noe til seg spesielt til dem og så prøver vi å velge sanger som både er en sånn litt høykirkelig, litt stor salme av salmeskattene og noe som er litt letter og mer tilgjengelig for de som er litt yngre. At det er en variasjon i det. Og så er kirkekaffen kjempeviktig. At det alltid skal være kirkekaffe. At man inviterer og inkluderer og er åpen på kirkekaffen til å snakke med folk som kommer. At det skal være hyggelig å være der.

Dette er spørsmål man har reflektert rundt i både stab, menighetsråd, gudstjenesteutvalg og blant frivillige medarbeidere. Det betyr at vi-et liturgen

¹¹ Navnene i Snaumarka menighet er hentet fra ”På garnloftet” i Vett og uvett.

bruker her inkluderer alle som jobber med gudstjenesten, ikke bare henne som enkeltperson eller de ansatte i menigheten.

Når vi går videre til å se på liturgiene som er utarbeidet i Snaumarka menighet gir disse forholdsvis få valgmuligheter, og menigheten har i praksis både dåp og nattverd på alle søndagsgudstjenester. I tillegg høres det ut som om man har godt innarbeidede rutiner for gjennomføringen av gudstjenesten slik at de som deltar kjenner seg godt igjen fra søndag til søndag.

7.1.2 Den oppfattede gudstjenesteplan

Når jeg går videre til spørsmål om hva som er målet for gudstjenesten nå på søndag, virker svaret litt mindre gjennomtenkt.

Det er jo fastelavnssøndag, og vi kommer til å pynte med fastelavnssris både inne i kirka og på bordene til kirkekaffen. Tekstene i gudstjenesten er Kjærlighetens høysang fra 1. Kor 13 og pretekst fra Johannesevangeliet som både handler om Jesus som forutsier sin død og oppstandelse og om den blinde ved byporten til Jeriko, som roper 'Kyrie eleison' Det blir nok et fokus på kyrie-rop- Hva er det å rope, hva roper vi etter.

7.1.3 Den gjennomførte gudstjenesteplan

Snaumarka kirke har et vifteformet kirkerom, og jeg setter meg langt fram, men ute på en av kantene. Derfra har jeg god oversikt både over koret, men også over det meste av menigheten, og jeg har muligheten til å følge blikket til de som sitter i benkene.

I det klokkene slutter å ringe i Snaumarka kirke, reiser en medhjelper seg og går fram til lesepulten i kirka. Med høy, klar stemme leser han dagens kunngjøringer samt en hilsen fra soknepresten og en gruppe fra menigheten som er på reise for å besøke en vennskapsmenighet i Mali. Kunngjøringene avsluttes: "La oss være stille for Gud" før medhjelperen går fram og tenner lysene på alteret. Blikkene til de som sitter i kirken følger medhjelperen som går fram, og fokuset rettes mot alteret mens kirkeklokkene ringer tre slag før gudstjenestens begynnelse. Etter at nådehilsenen er lest, avslutter liturgen intimasjonen med å si: "Nå skal Magda lede inngangsbønnen."

Det er flere grupper som deltar i gudstjenesten denne søndagen. En gruppe mødre fra babysang og en sangkvartett fra menigheten. I tillegg er det to dåp og søndagsskole. Dåp tar lang tid, og når liturgen ber dåpsfølge nummer to komme fram til døpefonten, har det allerede gått 30 minutter og det har blitt ganske mye uro i kirkerommet. Men like etter dåpen blir søndagsskolen annonsert. "Nå skal Snefrida komme fram med søndagsskolelyset og søndagsskolen kan gå ut." Barna inviteres til å delta, og til å ta med seg en voksen dersom de er nye og ikke vil gå ut alene. Deretter synges La oss vandre i lyset mens søndagsskolen toger ut. Når prekenen begynner, leser liturgen prekenteksten fra alteret før hun går ned i midtgangen for å preke. Mens hun preker går hun fram og tilbake i midtgangen, og snur seg mot de som sitter i benkene på begge sider.

Forbønnen i gudstjenesten ledes av to voksne medliturger. De to går fram til lesepulten på slutten av salme etter preken. De går helt på likt, gjør et stopp foran alteret før de vender seg mot lesepulten. De leser klart og tydelig. Litt uti andre bønneledd reiser to i menigheten seg, går fram til lysgloben og tenner lys der. Det tar litt tid før andre følger på, men så kommer ungene inn fra søndagsskolen. De er helt stille når de kommer inn i kirkerommet, og de fleste går direkte bort til lysgloben og tenner lys før de går og setter seg. Flere voksne reiser seg og går fram og tenner lys sammen med barna. Det er mange som går fram og tenner lys i lysgloben, likevel er det helt stille i kirkerommet mens forbønnen leses. Under nattverdliturgien blir det igjen litt uro i benkene, men når liturgen kommer til innstiftelsesordene løfter hun brødet høyt over hodet, følger det med øynene når hun bryter det og det blir igjen helt stille i kirkerommet.

Nattverden deles ut to steder i kirkerommet, foran med knefall og særkalker, og bak med intinksjon. De aller fleste ungene går til nattverd foran i kirka mens det er flest av de voksne som sitter langt bak i kirka og de som har barn som er for unge til å protestere som går til nattverd bak i kirkerommet.

7.1.4 Den erfarte gudstjenesteplan

Etter gudstjenesten kontaktet jeg noen av de som hadde vært i gudstjenesten for å sammenligne hva de satt igjen med etter gudstjenesten. Når jeg etter gudstjenesten prøver å spørre om hva tema for dagens gudstjeneste var, er svarene nokså ulike. Fokuset går fort til prekenen, og Bartimeus. Men hva var det presten egentlig prøvde å si? ”Det handlet egentlig om Jesus som spurte hva han kunne gjøre for Bartimeus, men så handlet prekenen mest om hva vi kunne gjøre for hverandre, ” er det en som svarer. Det er ingen av de jeg snakker med som nevner kyrie-ropet som et tema for gudstjenesten.

Men det var forbønnen som ble denne gudstjenestens høydepunkt. Medliturgene som deltok var godt forberedt, samkjørte og flinke til å lese. Det hadde vært et fryktelig uvær dagene før denne søndagen, og i Finnmark var tre ungdommer omkommet i en skuter-ulykke. De hadde frosset i hjel i snøstormen. I forbønnen denne søndagen, ba man Gud bevare oss fra uværet, og man ba for de omkomne og de etterlatte i Hammerfest. I tillegg til dette ba man for de som var rammet av jordskjelv på New Zealand noen uker tidligere og for dåpsbarna. Da jeg spurte om å få forbønnen i etterkant av gudstjenesten, svarte liturgen at den hadde hun ikke. Forbønnen var endret på 10-møtet søndag formiddag, var skrevet for hånd, og var sannsynligvis kastet etter gudstjenesten. Det ble helt stille i kirka under forbønnen, og selv da ungene kom gående inn fra søndagsskolen, var det nesten ikke en lyd å høre. Det tyder på at det nok var mange i kirka som var berørt av det som ble lest fra lesepulten.

7.2 Drøfting av gudstjenesteplanene

7.2.1 Har liturgen et mål for gudstjenesten?

Som jeg viste til i intervjuet med liturgen, er liturgen svært klar når hun blir spurt om hva som er menighetens mål for gudstjenesten. Men når jeg spør nærmere etter hennes mål for denne søndagens gudstjeneste, virker hun litt mer usikker. Men svaret viser at liturgen tenker svært helhetlig om planleggingen av gudstjenesten. Hun sier noe om pynten i kirkerommet og kirkekaffen. Likevel overrasker det meg at hun sier såpass lite om selve innholdet i gudstjenesten. Jeg

tolker usikkerheten som at liturgen ikke har kommet så langt i planleggingen at hun er sikker på hva som blir tema for prekenen. Det er søndag før faste, og dette vil prege både kirkerommet, gudstjenesten og kirkekaffen. Men det konkrete tema for prekenen er ikke klart enda.

7.2.2 Hvem planlegges gudstjenesten for?

Gudstjenestene skal ikke være for bare barn eller voksne, alle som kommer skal få noe igjen for å være der, sier liturgen i intervjuet. Snaumarka menighet har et stort mål for gudstjenestene sine, men både stab, menighetsråd, gudstjenesteutvalg og frivillige har jobbet med dette i flere år, og har reflektert over hvilke konsekvenser dette må få for gudstjenestefeiringen.

- De ønsker å ha både barn og voksne som medhjelpere på alle gudstjenester.
- De tilbyr søndagsskole, under prekenen, som et eget opplegg for ungene
- Det skal alltid være kirkekaffe.

Jeg tenker at alle disse tre er med på å gjøre gudstjenesten til en arena hvor både barn og voksne feirer sammen. Men jeg er skeptisk til søndagsskolen. Hvorfor er det slik at ungene skal gå ut av kirkerommet? Går det ikke an å holde en preken både for voksne og barn?

Liturgen i Snaumarka sier at ho egentlig skulle ønske de kunne hatt egen barnepreken på alle gudstjenester, slik de hadde et sted hun jobbet tidligere.

vi hadde en barnepreken og så en voksenpreken. Alltid. Alle gudstjenester. Egentlig har jeg veldig lyst til å gjøre det her også. Men vi er ikke der enda.

Å innføre egen barnepreken er en lang vei å gå for de fleste menigheter. Men i Snaumarka ville den betydd at ungene fikk noe som var for dem, uten at de måtte gå ut. Men det ville også bety at enten ville gudstjenesten blitt lenger, eller så måtte man kutte ut noe av det andre som skjer i gudstjenesten.

Jeg vil drøfte bruken av søndagsskole og barnepreken mot slutten av oppgaven.

7.3. Drøfting av involvering

7.3.1 I hvilken grad involveres barn og voksne i gudstjenesten?

Det er vanskelig å observere hvor vidt mennesker som kommer til gudstjenesten involveres i fellesskapet eller ikke. Men Snaumarka kirke er så full at ingen blir sittende alene. Da jeg var på tur ut av kirken denne søndagen, ble jeg gående sammen med ei eldre dame som ivrig fortalte: "Nå er jeg helt alene hjemme hos meg, men hver eneste søndag går jeg opp hit til kirka på Snaumarka, for her er det så fint å komme. Det er mange å snakke med, og her er det bruk for meg." "Hva gjør du i gudstjenesten da?" spør jeg.

"Nei, jeg er nå bare der," svarer hun. "Men når det er julemesse, da baker jeg lefser, i år hadde jeg bakt over 30 pakker lefser, og de gikk som varmt hvetebrød, i løpet av en halvtime var de borte. Men på gudstjenesten er det så mange mennesker her som snakker med en, og da er det jo også bruk for en," svarte hun. Hun var involvert i fellesskapet i menigheten, og opplevde at hun var viktig der.

Det var god salmesang i kirka, til og med på salmer der det var feil vers som kom opp på veggen, sang deler av menigheten med på riktig vers. Kanskje er menigheten vant til at konfirmanter som styrer framvisning på prosjektør kan gi overraskelser underveis. Jeg ser at flere av de som sitter i kirkebenkene har salmebok i hendene når vi synger.

Fire ganger i løpet av gudstjenesten reiser mennesker seg og vandrer i kirkerommet. Dette skjer når søndagsskolen går ut, under forbønn, under takkeoffer og når de går til nattverd. De fleste ungene går ut på søndagsskolen. Men de minste barna og noen av barna i dåpsfølget blir sittende inne sammen med foreldrene sine. De som har vært på søndagsskolen kommer tilbake til kirkerommet under forbønnen. Da går både barn og voksne fram og tenner lys i lysgloben. Det er to lysglober i kirkerommet, og begge fylles opp med tente lys. Over halvparten av de som er på gudstjenesten går også til nattverd (80 av 150), og jeg noterer at i denne gudstjenesten der man har to nattverdstasjoner, en der man kneler foran på alterringen, og en der man dypper brødet i vin bak i kirka,

velger alle ungene som er store nok til å velge selv å knele foran i kirka. Nattverden vil bli drøftet grundigere i siste del av oppgaven.

I tillegg til liturgen er det fire medliturger, tre voksne og et barn som har oppgaver der de kommer fram og leser bønner og tekster i gudstjenesten. Det var tydelig at alle medliturgene har øvd godt på forhånd. De vet hva de skal gjøre, hvor og når de skal gjøre det, og er på riktig sted til enhver tid. Alle medliturgene er med på planleggingsmøtet før gudstjenesten kl 10. På den måten har også barn som skal involveres i tildelte oppgaver mulighet til å si sin mening om det som skjer i gudstjenesten.

7.3.2 Har barn og voksnes deltakelse samme status?

Alle medliturgene i gudstjenesten bruker sine vanlige klær, og sitter i benkene i kirkerommet. På den måten er det ingen synlig på voksne og barns status. Men liturgen kommenterer noen av de oppgavene barneliturgen har, ved å bruke navnet hennes og si "nå skal Magda..." Dette blir litt ødeleggende for Magda vet like godt som de andre liturgene hva hun skal gjøre, og trenger tydelig ikke noen påminnelse om når hun skal stille opp. Hun nevner aldri navnet på de voksne medliturgene, og kommenterer heller ikke deres oppgaver, bortsett fra søndagsskolelæreren. Men det har en funksjon da ungene som vil gå ut på søndagsskolen får vite hva søndagsskolelæreren heter.

I spørreundersøkelsen etter gudstjenesten svarer alle at de synes det er fint at både barn og voksne er medliturger i samme gudstjeneste. En av de jeg spør litt nærmere om dette svarer: "De øver jo så godt på forhånd, så alt det barna er med på er svært høytidelig. Det blir aldri noe tull og tøys.

7.4. Drøfting av det tredje leddet

7.4.1 Hvilke deler av gudstjenesten blir et tredje ledd der barn og voksne involveres sammen?

Snaumarka menighet preges av en nokså stor kjernemenighet, og flere barnefamilier går regelmessig til gudstjeneste. Et av stedene hvor dette kom til uttrykk, var under forbønn, der barna også kom inn igjen fra søndagsskolen. Da andre ledd av forbønnen ble lest, var det to damer som gikk fram til lysgloben og tente lys. Dette er nok vanlig å gjøre i Snaumarka menighet, men det ble med disse to. Ei stund etter kom ungene inn fra søndagsskolen. Flere av ungene gikk direkte bort til lysgloben og tente lys der før de gikk og satte seg hos foreldrene. De var tydelig vant til dette i kirka, og fikk lov til å delta i forbønnen på sin måte, ved å være aktive og å tenne lys. Jeg så ingen foreldre som gikk og hentet barna sine ved lysgloben, men så at noen foreldre fulgte etter barna fram slik at de kunne gjøre dette sammen. På denne måten fungerer forbønnen som et tredje ledd.

Nattverden er også et sted barn og voksne deltar sammen. Når nattverdliturgien starter, er det en del stemmesurr i kirka, men i det liturgen løfter nattverdrødet høyt opp og deler det, blir det stille. Jeg lurer på hva som er grunnen til dette? Man har kommet til innstiftelsesordene, et av liturgiens høydepunkter. Kanskje merker menigheten dette? Eller er det nettopp det at brødet blir løftet, og menigheten blir opptatt av å bruke synssansen til å følge med på hva liturgen gjør?

7.4.2 Rettes gudstjenesten hovedsakelig mot barn eller voksne?

Forbønnen er helt klart utformet i et språk som er tilpasset den voksne delen av menigheten, og kan i så måte betegnes som en "Kon-Tiki". Men når barna kommer inn i kirken, går fram til lysgloben og tenner lys, gir dette forbønnen en ekstra dimensjon og den inviterer til involvering i bevegelse i stedet for at menigheten bare blir sittende stille og lytte til det som blir lest.

Også nattverden med sin ordrikdom må ansees som en "Kon-Tiki." Men gjennom et enkelt grep gjør liturgen liturgien til noe som både skal høres og ses. Og når nattverden deles ut, er det både til voksne og barn. Nattverden gir oss mulighet for å bruke flere av våre sanser. Vi hører, ser, smaker og føler, og når menigheten i tillegg beveger seg rundt i kirkerommet under nattverden fører dette til at den blir et tredje ledd der både barn og voksne deltar.

7.5 Oppsummering av gudstjenesten i Snaumarka kirke

Snaumarka menighet har som mål for gudstjenesten at den skal være åpen og inkluderende. Og at den skal være for alle grupper i menigheten. Målet er stort, men en samtale med en av gudstjenestedeltakerne i menigheten kan tyde på at menigheten er på vei til å nå målet. Menigheten i Snaumarka virker som om de lar seg involvere i gudstjenesten. De deltar i salmesang, og synger med på salmene og liturgien også når det er feil tekst som kommer opp på veggen. Noen går fram og tenner lys under forbønnen og mange går til nattverd. Fire personer, tre voksne og et barn, er involvert i tildelte oppgaver, og disse fire har også vært involvert i planlegging av gudstjenesten på søndags morgen. Forbønn i gudstjenesten er utformet slik at den først og fremst taler til gudstjenestens voksne deltakere. Men når barna kommer inn fra søndagsskolen og tenner lys i lysgloben under forbønn, beriker dette forbønn og man kan se at den blir et tredje ledd der både barn og voksne deltar.

8. Rækneset menighet¹²

- Når man velger å ta barna på alvor

Jeg valgte å besøke Rækneset menighet på en vanlig høymesse der de hadde eget opplegg for barn under deler av gudstjenesten. Bakgrunnen for at jeg valgte dette framfor "Gudstjeneste for stor og liten", var en anbefaling der man beskrev den siste typen gudstjeneste som en barnegudstjeneste. Siden jeg først og fremst var ute etter gudstjenester der målet er å møte flere generasjoner, ble valget å delta i en høymesse med eget opplegg for barn.

8.1 Planer og mål for gudstjenesten i Rækneset menighet

8.1.1 Den formelle gudstjenesteplan

Rækneset menighet har vært forsøksmenighet i gudstjenestereformen. De har laget egne liturgier for høymessen og for Gudstjeneste for stor og liten. I høymesseliturgien har de beholdt liturgiske ledd inkludert dåpsliturgien fra 1978. Men man har begynt å lese kunngjøringene før gudstjenesten begynner og man har innført samlingsbønn i starten av gudstjenesten. Gudstjenesten jeg deltar på er en høymesse med dåp, og med egen samling for barn, kalt bArnAs i kirkekjelleren.

Rækneset menighet har også formulert følgende mål for menighetens gudstjeneste: "Gudstjenesten skal inspirere til nærhet med den treenige Gud og hverandre." (Fra menighetens nettsider) Videre har de formulert noen strategier for hvordan de skal nå målet:

- Utvikle gudstjenesten med bakgrunn i gudstjenestereformen
- Involvere medarbeidere i gudstjenesten
- Involvere ulike aldersgrupper i gudstjenestefeiringen blant annet at barna skal får tydeligere tilhørighet i kirkerommet og gudstjenesten ved blant annet å legge til rette for lekekroker foran og bak i kirkerommet, og sørge for eget materiell.
- Utvikle fellesskap og nærhet mellom gudstjenestedeltakere, blant annet ved å videreutvikle kirkekaffen.
- Kristusinspirert forkynnelse som er livsnær og utfordrende. (Fra menighetens nettsider)

¹² Navnene i Rækneset menighet er hentet fra Søren i Rækneset i Vett og uvett.

8.1.2 Den oppfattede gudstjenesteplan

I forkant av denne gudstjenesten intervjuer jeg to av prestene i Rækneset menighet. "Presten" er ansvarlig for barneopplegget i søndagens gudstjeneste, og har jobbet mye med tenkningen rundt bArnAs, som er barnas gudstjenestefeiring i menigheten mens "Liturgen" er liturg i gudstjenesten oppe i kirkerommet. Samlingen for barn i kirkekjelleren begynner før dåpen og avsluttes etter kirkekaffen. Jeg anser bArnAs for å være egen gudstjeneste for barn denne søndagen, og jeg velger derfor å skille mellom målene for bArnAs og for høymessen.

Den oppfattede plan for høymessen

Denne søndagen er det fem dåp i Rækneset kirke. Det betyr at de som skal være med på bArnAs forlater kirkerommet før dåpen. Men det betyr også at så godt som alle barn som kommer sammen med dåpsfølget vil bli sittende igjen i kirkerommet. Dermed kommer det til å være barn til stede i høymessen også. Dette er bakgrunnen når jeg spør liturgen hva han ser som målet for en gudstjeneste:

Nei, målet med ei gudstjeneste. Må nå for det første være å forvalte sakramentene. Og for det andre så er det nå et møte mellom oss og Gud. Og det vil si alle som er der, om de er små eller store. Der vi feirer...feirer gudstjenester sammen.

Og senere reflekterer han rundt dette "små eller store" at barn, ungdom og voksne feirer gudstjeneste sammen:

Og så har jeg egentlig erfaring med at konfirmantene, når de er med og gjør ting, så trives de i gudstjenesten, selv om det er noe veldig voksent. Fordi en ser det når de står der framme i lag med meg og løfter nattverdselementene, så er de veldig respektfulle, jeg ser at dette går inn på de. Så jeg tror ikke nødvendigvis at... eller det å blande folk inn i gudstjenesten og gjøre ting er kanskje en bedre måte å få det til å leve på enn å skulle tilpasse liturgien, og tenke at den er for voksen eller... og kanskje er det litt sånn med unger også, at selv om de ikke forstår hva som skjer, så forstår de at de er med på noe stort. Hvis vi formidler at dette er noe stort.

Denne søndagen vet han at det vil være både barn, konfirmanter og andre ungdommer i kirkerommet. Flest før dåpen, men det tror han får liten betydning for den delen av gudstjenesten:

I prinsippet egentlig ikke, for det er såpass kort del av gudstjenesten i starten, at det er veldig liten rolle jeg har som liturg for samlingsbønnen er ikke jeg som...det eneste, det har jeg litt innvirkning på, hvordan jeg åpner etter nådehilsenen.

Senere spør jeg om prekenene. Men fordi flesteparten av barna har gått ut, og fordi det er en vanskelig prekentekest (Matt. 4.1-11) tror han at det å ha flere generasjoner til stede i gudstjenesten i liten grad vil sette sitt preg på prekenen:

Jeg tenker først og fremst at jeg er forpliktet til å holde meg til teksten, hvis jeg først skal bruke den. Og det har jeg tenkt å gjøre. Så at det på ett eller annet vis er nødt til å handle om det vonde som Jesus da avviser. Men som er...som er en del av livene våre. Og den er veldig utfordrende i forhold til unger. Hvordan skal en kombinere slik at det kan bli både noe voksne kan kjenne er rett, eller er sant i sine egne liv og eventuelt også unger skal kunne forstå litt av.....

Senere kommer han frem til at det å ha barn til stede vil påvirke prekenen i noen grad:

Og så blir jeg, når jeg tenker etter, så blir jeg nok påvirket hvis jeg vet at det er konfirmanter der. Så anstrenger jeg meg nok ekstra hardt for å prøve å finne noe som kanskje kan treffe de også. Kanskje ikke hele prekenen, men i alle fall deler av den. (...) De aller fleste av mine prekener stiger egentlig fram fra...jeg går åndelig veiledning. Og det innerste rommet, der det virkelig handler om det å være menneske, og hva det er. Det har jeg i alle fall opplevd at de gangene jeg starter, eller de ganger prekenene vokser ut derfra, så treffer de egentlig både gamle og unge, fordi det er så mye likt i oss. Det er mye av de samme...det å være menneske er ofte å være menneske uansett om en er stor eller liten. Bare at hvis en er veldig små, må en kanskje sette andre ord på det. Men at konfirmanter og gamle faktisk kan være med på den samme prekenen i mange tilfeller.

Den oppfattede plan for bArnAs

Presten forteller om refleksjonen som ble gjort i staben da man startet bArnAs, og om hvordan de ønsker å bygge arbeidet på barnas premisser. Det betyr blant annet at de har valgt å la barna gå ut før dåpen dersom det er mer enn to dåp:

Men når det er fem dåp, så tar det så mye tid, og det tar en del tid av bArnAs, og ungene blir lei og urolig oppe, så da har vi funnet ut at hvis det er mer enn to dåp, så går vi før dåpen er.

Det betyr at det er vanskeligere for de barna som er kommet til kirka for å være med på barnedåp å komme ned på bArnAs etterpå:

Noen g... det har ikke vi fått til å fungere, det må en bare si, altså hvis vi er oppe i kirka til dåpen er ferdig, så er det enklere, for da kommer de ned sammen med de andre. (...) Det er jo selvfølgelig ikke nødvendigvis heldig, men det er nå sånn vi har organisert det. (...) Ja, og da ser vi ofte at hvis det kommer unger ned, som hører til dåpsfølget, så skjer det nok at de kanskje føler at de står litt på sida, og da går opp igjen. Så jeg sa til liturgen nå at vi bør i alle fall anbefale at de tar med seg en voksen slik at de har noen å være med. (...) Ja, altså jeg tenker at de vil nok uansett føle at de er litt på siden, for mange av de ungene som går på BArnAs er ganske husvarme, så de er godt kjent der. Det å komme ny er nok ikke så lett...jo jeg tror nok at de er inkluderende, altså, og mange av de som er nye kommer jo som regel sammen med noen. De kjenner som regel en eller annen. Og BArnAs, det er så pass mange der også at det samler unger fra de fleste skolene og sånn,

sånn at man har som regel sett en eller annen av de fra før, så sånn sett er det nok greit å komme ny. Men det er jo et stort lokale å bli kjent i, og det er så mange ting, så det er sikkert litt sånn skummelt. Men det er det jo som regel alle plasser når man kommer ny et sted.

Men hva tenker Presten om nattverd for de ungene som er med på bArnAs? Kan de komme de opp i kirkerommet igjen for å feire nattverd sammen med resten av menigheten?

P: Ja, de kan i teorien gjøre det. Men jeg kan nesten ikke huske at det skjer. Nei for det bArnAs opplegget, det er det som har vært diskusjonen, og vi har fått spørsmålet mange ganger, hvorfor kommer ikke bArnAs opp igjen på nattverd, og da tenker jeg; hvorfor skal vi avbryte vårt opplegg når de oppe er klar til at vi skal komme. Ville de vurdert å vente på oss hvis vi har et kvarter igjen? Nei, sannsynligvis ikke. Det vil ikke skje, ikke sant. Selv om domprosten syntes en gang, at det hørtes jo fristende ut, men i praksis nei, hva skulle de gjøre da, liksom?

Og det er et ganske stramt opplegg, dette, jeg vet ikke om du kjenner til dette Promiseland opplegget? (<http://www.willowcreek.no/sider/tekst.asp?side=6> 14.11.2012)

I: Ja, litt

P: Så vi følger jo den planen, og det å avbryte midt i den der og gå, det fører jo til at noen har forberedt mye greier som ikke blir gjennomført. Eller at ungene ikke får avsluttet det vi holder på med og så videre. Så jeg har aldri syntes at det har vært greit å legge opp til at man går fra bArnAs for å gå på nattverd. Jeg syns heller vi kunne vurdert å hatt nattverden i begynnelsen av gudstjenesten. Men den sitter så langt inne at dit har vi ikke kommet enda. Men vi har nattverd på nesten alle gudstjenester som er forordnet i vår menighet, sånn at nattverdstilbudet er til stede også for barn.

I: Jada, og det er bare en gang i måneden kan du si at det er søndags...

P: Men det er jo noen som går kun på bArnAs, og for deres del og kunne få nattverd, det hadde vært kjempeflott. Så første søndag i mai, da skal vi ha bArnAs oppe i kirka, og da skal vi undervise om nattverd, og da blir det nattverd på bArnAs.

Presten forteller at de også har mange voksne som er med på bArnAs. Både som ledere, men også foreldre som følger ungene sine ned.

Og så er foreldrene der. Og så er det slik på bArnAs at også barn som er ganske store, og kanskje er den eneste, har med seg to foreldre. Så de foreldrene vil gjerne være på bArnAs. Og mange bArnAs-foreldre er allerede engasjert som ledere. Så vi har en stor ledergruppe på bArnAs. Men de foreldrene kan være en utfordring på en måte, for de trives så godt der og de har... det er litt mange av de av og til.

Jeg har hørt at Promiseland legger vekt på nettopp det, at foreldre som følger ungene sine skal få undervisning der de også lærer noe, og spør Presten om de har jobbet med det?

P: Jeg tror nok at mange opplever at den undervisningen som vi har, fungerer for barn og for voksne. Og jeg tenker ofte slik at undervisning for barn kan ofte fungere godt for voksne. Men sjeldent motsatt.

I: Ja.

P: Så jeg tror nok at mange av de voksne som er der får litt sånn aha-opplevelse i forhold til mange av de temaene som blir undervist. Men vi har aldri satset på noen sånn egen undervisning for de voksne.

Man kan derfor si at selv om menigheten har valgt å dele denne typen gudstjeneste slik at barna har et eget opplegg, vil man både på bArnAs og i gudstjenesten oppe i kirkerommet oppleve at flere generasjoner er til stede under gudstjenesten.

8.1.3 Den gjennomførte gudstjenesteplan

Rækneset kirke er ei overveldende lang langkirke, og de som sitter bak sitter veldig langt unna alter og kor. Et kantori skal synge i gudstjenesten, og de står på galleriet og øver når jeg kommer inn i kirkerommet. Jeg setter meg foran i kirkerommet på en benk som står langs sideveggen, slik at jeg ser de som sitter på de fremste benkene. Jeg har god anledning til å følge med på hva som skjer i de fremste benkene, både hva de som sitter der gjør, og om blikket deres følger det som skjer foran i kirkerommet, eller om de har oppmerksomheten andre steder. Men jeg er ikke i stand til å se hva som skjer bak i kirkerommet, men merker fort at jeg hører lyden derfra veldig godt.

Ti minutter før gudstjenesten skal begynne går jeg ut i våpenhuset for å se. Der er lederne for bArnAs i ferd med å samle unger som har lyst til å være med og gå i inngangsprosesjonen. "Bli med, så får du sitte helt foran," oppfordrer de. Ungene står med konsentrerte blikk og ser på at konfirmanter og dåpsfolk gjør seg klare til å gå inn. Noen foreldre blir stående sammen med barna og vente, andre går inn i kirka og setter seg.

Gudstjenesten ledes av en liturg. I tillegg deltar to leke medliturger, kledd i hvite kapper, og seks konfirmantministranter, også disse i hvite kapper. Kateketen er til stede og veileder konfirmantene i forkant av gudstjenesten. I tillegg til disse er det to ansatte og cirka ti frivillige ledere som deltar på bArnAs.

Etter at klokkene har ringt fem på elleve, leser en medliturg kunngjøringene fra lese-pulten i koret. Det er mye bråk i kirka, og jeg får inntrykk av at det ikke er noen som følger med på det som blir lest. Organisten begynner å spille, koret synger, folk reiser seg og inngangsprosesjonen kommer inn i kirka. Medliturger

og ministranter bærer kors og elementer inn, og mange av de som skal på bArnAs kommer inn i prosesjonen. Det er fortsatt mye bråk i kirka. Unger som skriker og folk som snakker med hverandre. Det tar lang tid før alle som går i prosesjonen kommer seg på plass, og liturgen begynner å lese nådehilsen før det har blitt stille i rommet.

Liturgen står bak alteret, og nå henvender han seg til ungene som sitter foran i kirka: "Har noen av dere begynt å lage påskepynt i barnehagen?" spør han. Det blir stille i kirka, jeg kan høre det "hysjes," og noen av ungene roper "ja." Liturgen bruker dette og forteller om fasten som er en forberedelsestid til påsken. Det er fortsatt stille i kirka og folk ser fram mot alteret der liturgen står. Når gudstjenesten fortsetter med samlingsbønn, syndsbekjennelse og absolusjon blir det atter mer lyd i kirkerommet og jeg kan høre barn som snakker. Men når Kyrie er sunget, står lederen for bArnAs klar og inviterer alle som vil til å bli med på bArnAs og innleder sangen. Noen unger kommer løpende fram og stiller seg sammen med henne. De viser bevegelsene til sangen som synges flere ganger mens ungene toger ut av kirkerommet.

Salmene i denne gudstjenesten er ukjente. Det er flere av salmene jeg ikke kan, men kantoriet leder sangen slik at det alltid er god sang i kirkerommet. Det fører til at det er lett å synge med, selv om man er usikker på melodien.

En konfirmantministrant kommer fram og skal hjelpe til under dåpen. Han kommer fram til riktig tid, og heller vannet i døpefonten. En voksen medliturg står på andre siden av koret. Etter at vannet er helt i døpefonten, går ministranten bak og står nesten helt inne ved alteret. Når første barn kommer fram, går medliturgen bort og henter ministranten og senere viser han konfirmanten til rette slik at han tenner dåpslyset til riktig tid. Etter dåpen er det evangelieprosesjon. To ministranter bærer lys, og liturgen bærer tekstbok som hentes ned fra høyalteret og bæres fram mot menigheten. Ministrantene er helt presise. De går på likt, stopper på likt på riktig sted i midtgangen og snur seg riktig vei til riktig tid. Teksten leses høyt og klart før ministrantene går tilbake, og liturgen går på prekestolen for å preke derfra. Under evangelieprosesjonen blir det igjen helt stille i kirka, og stillheten varer til godt uti prekenen. Det blir

sagt fra prekestolen at barn som ønsker det kan gå ut, og at det er lurt å ta med en voksen. Men jeg ser ingen som forlater kirkerommet. Det er helt stille i kirka når prekenen begynner, og det er god lyd og lett å høre liturgen fra prekestolen. Men etter ei tid blir det mer lyd i kirka, særlig fra barn som sitter langt bak i rommet.

Når litaniet synges blir det nok en gang helt stille, bortsett fra sangen. Jeg legger merke til en som sitter med et barn på fanget i en av benkene like foran meg. Barnet sitter helt stille og hører på sangen, men på noen av de andre benkene sitter det flere barn som er litt urolige. Etter hvert legger jeg merke til at de barna som beveger seg i benkene er de barna som sitter ved siden av voksne som ikke synger. Der voksne synger med, blir barna sittende på fanget eller ved siden av den voksne.

I denne gudstjenesten er det også to nattverdstasjoner. Man kan gå fram og knele på alterringen, eller man kan gå bak og motta nattverd ved intinksjon. Også her legger jeg merke til at barn som er store nok til å velge selv går fram til alterringen og kneler der.

Etter gudstjenesten er det kirkekaffe oppe, bak i kirka. Det er mye folk til stede, så det blir trangt om plassen, men de fleste stopper igjen for en kopp kaffe.

8.1.4 Den erfarte gudstjenesteplan

Rækneset menighet velger å ta barna på alvor, og argumenterer for at det er barnas beste når barna går ut av kirkerommet før dåpen, og ikke kommer tilbake før nattverden. Og ungene smiler og virker fornøyde når de kommer til kirka denne søndagen. De får være med i inngangsprosesjonen og de går ut sammen med alle de andre som skal på bArnAs. Og som Presten sa er det flere voksne som velger å gå ut sammen med ungene sine, selv om de strengt tatt kanskje ikke hadde vært nødt til å følge dem. bArnAs blir et sosialt møtepunkt for de voksne, der de også gjerne vil være med. En av de jeg snakker med etter gudstjenesten kommenterer dette:

Når det er vanlig høymesse her, sitter barna bak i lekekroken, og alle vet det kommer litt lyd fra dem, så det gjør ingenting. Selv føler jeg at jeg har utbytte av familiegudstjenestene¹³ også, men når det er bArnAs, tror jeg at jeg går glipp av noe.

Respondenten sier her at det er helt i orden at man hører lyd fra barn som leker under høymessen, og at hun tror at hun som voksen går glipp av noe når barna forlater høymessen.

Jeg tror Presten har rett når hun sier:

Og jeg tenker ofte slik at undervisning for barn kan ofte fungere godt for voksne. Men sjeldent motsatt.

Første søndag i mai skal bArnAs være oppe i kirkerommet. Da får alle være med på det de vanligvis gjør i kirkekjelleren. Kanskje burde man tørre å gjøre det oftere i Rækneset menighet, når det allerede er slik at flere voksne foretrekker å være med på bArnAs i stedet for å bli sittende igjen i kirkerommet?

8.2 Drøfting av gudstjenesteplanene

8.2.1 Har liturgen et mål for gudstjenesten?

I likhet med Snaumarka har Rækneset menighet store mål som er vanskelige å måle. Men strategiene er nok enklere både å følge og å måle. Liturgens mål for gudstjenesten er først og fremst å forvalte sakramentene og fellesskapet mellom Gud og mennesker, og da mener han alle mennesker, uavhengig av alder. Liturgen ser utfordringen ved å ha flere generasjoner samlet til en og samme gudstjeneste, og hans løsning er "å blande folk inn i gudstjenesten og gjøre ting er bedre (...) en å skulle tilpasse liturgien." Liturgens utsagn "å blande folk inn" tolker jeg til å handle om å involvere menigheten i gudstjenesten ut over det å gi oppgaver til enkeltmennesker i menigheten. Dersom man klarer å feire gudstjeneste på en slik måte at hele menigheten blir involvert i fellesskapet, som deltaker og – i bevegelse, vil dette gjøre mer med gudstjenesten enn det å endre liturgien.

8.2.2 Hvem planlegger liturgen gudstjenesten for?

I Rækneset menighet har man valgt å ta hensyn til de ungene som kommer til

¹³ Gudstjeneste for stor og liten

kirka for å være med på bArnAs. Det betyr at i en gudstjeneste som denne vil de barna som skal være med på bArnAs være til stede i kirkerommet i svært kort tid. Man kan spørre seg om det i det hele tatt har noen hensikt at de er der.

BArnAs inviteres til å delta i inngangsprosesjonen, dermed blir de en gruppe som deltar i en tildelt oppgave. Men når de går i inngangsprosesjonen går de inn i et rom og inn til en handling de egentlig ikke skal involveres i. Er hensikten da å vise fram barna, og reklamere for bArnAs? Eller er hensikten at barna skal se de voksnes gudstjeneste begynne? Kunne barna like godt møtt opp nede i kjelleren og startet sin egen samling der uten å ha vært innom kirken først? Opplevelsen av dette forsterkes av at bArnAs har egen kirkekaffe i kjelleren samtidig som de som har vært på høymessen har sin kirkekaffe oppe, bak i kirken.

Men man kan si at barna går i inngangsprosesjonen sammen med dåpsfølget, og at tanken er at bArnAs skal være med i gudstjenesten til etter dåpen. Dette vil gi mening ettersom bArnAs er en del av menighetens trosopplæring. Deretter kan man si at fordi dåpsliturgien tar lang tid, og i liten grad involverer menigheten ut over det å lytte til tekster som leses, velger man å gjøre unntak når det er mer enn to dåp, slik at barna får lov til å gå ut av kirkerommet allerede før dåpen finner sted.

Jeg stusser på menighetens prioritering, at bArnAs går ut fra gudstjenesten før dåpen når det er mer enn to dåp. Men når jeg ser nærmere på dåpen i Rækneset, som ikke skiller seg fra dåp i andre menigheter, ser jeg at dåpen tar lang tid, og den involverer i liten grad menigheten. Selve dåpsliturgien er lang, og selv om menigheten involveres i forsakelsen, trosbekjennelsen og Herrens bønn, er det mye tekst som skal leses av liturg eller medliturger. I den grad menigheten involveres ut over deltakelsen i de tidligere nevnte leddene, skjer det ved at noen fra dåpsfølget tørker barnets hode, tenner dåpslyset eller løfter barnet slik at menigheten ser det. Dåpsfølget involveres i dåpen. Dette er hovedgrunnen til at de har kommet til gudstjeneste denne dagen, og dåpen er for dem gudstjenestens høydepunkt. Men for resten av menigheten blir den gjerne en lang oppramsing av ord etterfulgt av en handling som gjentas fem ganger uten nevneverdig variasjon. Dette er trist med tanke på at dåpen, sammen med nattverden, utgjør sentrum i gudstjenesten.

Unger som kommer som en del av dåpsfølget, og som ønsker å være i kirkerommet under dåpen, kan komme ned og være med på barnAs senere. Men de kan fort komme til å føle seg utenfor fellesskapet på barnAs når de kommer ned lenge etter at det har begynt. Dette betyr at det til tross for at det er eget opplegg for barn som oftest vil være barn som blir igjen på gudstjenesten oppe i kirkerommet, og de vil være til stede gjennom hele gudstjenesten.

Liturgen viser at han har forståelse for dette, og planlegger gudstjenesten ut fra at det vil være en intergenerasjonell arena. Men han synes det er vanskelig, særlig ut fra at det er en vanskelig tekst. Og dette er et dilemma i flere gudstjenester. Når bibeltekstene er så vanskelig at vi ikke vet hvordan vi skal formidle de til barn uten at man legger voksne problemer inn over livene deres. Men liturgens refleksjoner rundt mulighetene for å preke til ungdom og voksne samtidig, viser at han har en tanke om hvordan flere generasjoner involveres i prekenen. For kan man preke til voksne og ungdom, er ikke veien lang før man snakker til barna også.

8.3 Drøfting av involvering

8.3.1 I hvilken grad involveres barn og voksne i gudstjenesten?

Jeg har allerede stilt spørsmål ved hvordan barn og voksne involveres i fellesskap når barna er borte fra en så stor del av gudstjenesten. Men liturgen inviterer barna inn i fellesskapet når han åpner intimasjonen med et spørsmål direkte rettet mot barn, og barna svarer på hans spørsmål. De blir involvert i gudstjenesten den tida de er der.

Det er vanskelig å si om menigheten i Rækneset kirke involverer seg i salmer og liturgi denne søndagen. Koret synger godt, og kirken er bygd slik at lyden fra koret fyller kirkerommet. Men når jeg ser på menigheten, ser det ut som om de fleste synger med.

Det er bare under nattverden at menigheten beveger seg i kirkerommet. Men mange går til nattverd, og flere tenner lys i lysgloben før de går og setter seg igjen.

To voksne medliturger og seks konfirmanter deltar i tildelte oppgaver i gudstjenesten. De voksne medliturgene har som oppgave å lese kunngjøringer, bønner og bibeltekster i gudstjenesten, mens konfirmantenes oppgaver er å utføre handlinger som å være medhjelpere ved dåp og nattverd.

Involvering i planlegging skjedde ved at en av de voksne medliturgene var involvert i en gjennomgang av gudstjenesten sammen med liturgen før gudstjenesten mens konfirmantene brukte tida på å øve i kirkerommet.

8.3.2 Har barn og voksnes deltakelse samme status?

I denne oppgavens avslutningskapittel vil jeg drøfte bruk av søndagsskole under gudstjenesten, og jeg kommer derfor ikke til å gå nærmere inn på dette her.

Både konfirmanter og medliturger er kledd i hvite kapper. Konfirmantene og den ene voksne medliturgen sitter foran i koret, mens den andre medliturgen sitter nede i kirkebenken. Sånn sett har konfirmanter og voksne medliturger samme status.

Konfirmantministrantenes deltakelse i gudstjenesten virker godt planlagt og -innøvd. Men konfirmanten som skal assistere under dåpen blir vist til rette av den voksne medhjelperen. For meg ser det ut som om konfirmanten gjør alt riktig, men det at medliturgen går og henter han, kan tyde på at han skulle stått et annet sted. Jeg er litt usikker på om det er konfirmanten som er på feil sted, eller om det er medliturgen som har behov for å kontrollere at konfirmanten følger med og vet hva det er han egentlig skal gjøre, for det samme skjer når han skal tenne dåpslyset. Jeg tror at om konfirmantministranten hadde fått lov til å gjøre dette selv, ville ikke menigheten hadde ikke lagt merke til om han gjorde noe til feil tid. Men når han stadig vekk vises til rette, ser det ut som om han ikke

mestrer oppgavene sine. Jeg tror hjelpen er mer til ødeleggelse- enn det er til hjelp for konfirmanten. Det ser ut som om han har et eierforhold til gudstjenesten som han anser at konfirmantene ikke har.

8.4 Drøfting av det tredje leddet

8.4.1 Hvilke deler av gudstjenesten blir et tredje ledd der barn og voksne involveres sammen?

”Er det noen som har begynt å lage påskepynt i barnehagen?” Med en gang liturgen henvender seg direkte til ungene, blir det stille i kirka. Kanskje er det et eksempel på at undervisning for barn kan fungere godt for voksne, eller er det slik at når voksne oppdager at noen snakker til barna, vil de også automatisk følge med. Jeg vet ikke om det er barna eller de voksne som blir oppmerksomme på at liturgen snakker til barna. Det ”hysjes” i kirka, noe som kan tyde på at det er de voksne som gjør barna oppmerksomme på at liturgen snakker til dem. Resten av intonasjonen er først og fremst rettet mot voksne, men ungene fortsetter å være stille likevel. Kanskje er det fordi de observerer at de voksne nå følger med på det som blir sagt, og dermed vil de gjerne også ha det med seg?

En observasjon fra Rækneset kirke sitter spikret i minnet. Når litaniet starter er dette noe helt nytt som skjer, og oppmerksomheten fanges. Det blir nok en gang helt stille i kirka. Etter hvert er det noen barn som begynner å bevege på seg, og jeg legger merke til at de barna som nå begynner å bevege seg i benkeradene, og snakke, er de som ikke har foreldre som synger med. De foreldrene som synger med, har unger som blir sittende på fanget eller ved siden av foreldrene. Jeg tenker umiddelbart at barn som hører noen synger ser hvordan de voksne deltar, og blir sittende rolig. Men det kan jo være motsatt. Kanskje er det de foreldrene som har rolige barn som fortsetter å synge nettopp fordi de ikke trenger å konsentrere seg om hva barna gjør? Uansett er stillheten i kirkerommet under litaniet påtagelig. Jeg synes selv at litaniet kan være vanskelig å synge, og ville trodd at dette kunne føre til at det ble surr i kirka under dette leddet i gudstjenesten, men det blir det ikke. Selv de barna som er urolige, og ikke sitter i ro i benken er stille og hører på sangen. For meg som

observatør er dette en stor overraskelse, at litaniet blir et tredje ledd som fanger oppmerksomheten til både voksne og barn. Jeg er usikker på hvorfor dette skjer. Kanskje sanser både barn og voksne høytideligheten i det som skjer, slik liturgen beskrev det i intervjuet. På den måten er det en høytidelig stillhet som senker seg i kirkerommet. Kanskje er det den vakre korsangen som fanger oppmerksomheten til menigheten, slik at man velger å delta i sangen eller å lytte til det som synges.

8.4.2 Rettes gudstjenesten hovedsakelig mot barn eller voksne?

Gudstjenesten i Rækneset kirke rettes hovedsakelig mot voksne. Det er bønner for voksne, salmer for voksne og liturgi for voksne. Men liturgen makter å kommunisere direkte til barna i intimasjonen. Deretter snakker han til de voksne mens barna fortsetter å lytte. På den måten blir intimasjonen et tredje ledd som veksler mellom å være en "edderkopp" og "Kon-Tiki" noe som får det resultat at både barn og voksne konsentrerer seg om å høre det som blir sagt.

For meg vil likevel litaniet for alltid være mysteriet i Rækneset kirke. Hvordan kan et ledd som er så til de grader tilrettelagt for voksne kommunisere slik at barna blir stille og vil høre det som skjer?

8.5 Oppsummering av gudstjenesten i Rækneset kirke

Rækneset menighet har som mål at gudstjenesten skal inspirere til nærhet med den treenige Gud og hverandre. Jeg er ikke i stand til å si om de oppnår dette målet. Men ut fra strategien deres kan jeg si at de involverer medarbeidere i gudstjenesten, at medarbeiderne var fra ulike aldersgrupper, mange barn deltok i inngangsprosesjonen og de har lekekrok bak i kirkerommet, og barna bruker den i løpet av gudstjenesten, de fleste som var til stede stopper igjen ved kirkekaffen og jeg opplevde forkynnelsen som både livsnær og utfordrende. Det var vanskelig å høre om menigheten lar seg involvere i gudstjenesten, men det så ut som om de deltok i salmesang og liturgi. Og det var høy nattverddeltakelse. Åtte medliturger er involvert med tildelte oppgaver i gudstjenesten. Seks av disse er konfirmanter. Så vidt jeg kan forstå har alle disse fått tildelt sine

oppgaver, og ingen av de har deltatt i planlegging av gudstjenesten. På bArnAs er det rundt ti ledere, og alle disse har vært med i planlegging i forkant av samlingen. Liturgen forretter intimasjonen slik at både barn og voksne konsentrerer seg om å høre det han sier. Han snakker vekselvis til barn og voksne, og ut fra lydnivå og blikkfokus hos deltakerne, tror jeg alle hører på det han sier. Intimasjonen blir dermed et tredje ledd i denne gudstjenesten. Det samme blir litaniet, der det ble helt stille i kirka bortsett fra sangen. Alle følger med, synger med, eller lytter stille til det som skjer.

9. Sørbygda menighet¹⁴

-Drømmer om egen ministrantskole

Sørbygda menighet er ei av de menighetene jeg fikk anbefalt da jeg ringte kirkerådet. De har, med utgangspunkt i menighetens barnekor, jobbet systematisk med bruk av barneministranter i familiemessene, og drømmer om å få til en egen ministrantskole. På søndagens gudstjeneste er de to liturger, "Liturg 1" leder det meste av gudstjenesten mens "Liturg 2" skal preke, lede forbønn og ha ansvaret for oppfølging av ministrantene.

9.1.1 Den formelle gudstjenesteplan

Sørbygda menighet er forsøksmenighet i gudstjenestereformen, og har utarbeidet nye liturgier for sine gudstjenester. Denne søndagen skal det være familiemesse, og liturgien for denne ble opprinnelig utarbeidet med bakgrunn i *Familiemessen* fra 1998. Men etter hvert har man endret liturgien og man har i dag en familiemesse som er en forenklet utgave av menighetens høymesse.

Sørbygda menighet har i følge Liturg 1 utarbeidet egne mål for menigheten:

vårt mål for gudstjenesten er at den skal tale til hele mennesket, berøre og utfordre og representere et fellesskap der den enkelte kan oppleve et møte med Gud, gjenkjenne sitt eget liv og åpne seg for sine medmennesker.

I tillegg har de formulert følgende delmål:

vi ønsker at **mange blir involvert i både forberedelse og gjennomføring**, og det er jo søndagens gudstjeneste et kroneksempel på, og så **der barn og unge tas på alvor som fullverdige gudstjenestedeltakere**. Det er et fokus, vi har satt et fokus på barn altså, barn og gudstjeneste har vi hatt mye fokus på de siste årene.

L: Og så fokuserer vi lokal forankring. **Lokal forankring samtidig som det gjenspeiler og knytter oss sammen med den verdensvide kirke**. Det er også et punkt hos oss. Så. Det tror jeg vi er gode på. Vi har en del gudstjenester i året som har et utgangspunkt som kommer herfra lokalt i form av kultur eller forfattere eller steder i bygda.

9.1.2 Den oppfattede gudstjenesteplan

Når jeg spør liturgen hva han tenker er målet for en gudstjeneste, er svaret et litt annet:

Ja, hva er målet for gudstjenesten. Nei, det er jo for meg er det i hvert fall feiring av gudstjenesten er sentrum i hele menighetens liv så det er det viktigste vi driver med

¹⁴ Navnene i Sørbygda menighet er hentet fra fortellinga Tærminen i Vett og uvett

hver uke, og det bør gjenspeiles i forhold til prioritering og ressurser og tid. Og så er nok jeg veldig opptatt av at vi skal ha et bredt gudstjenestefellesskap. Blant annet fordi det finnes ikke mange arenaer igjen i det norske samfunnet hvor mennesker mellom 0 og 100 er samlet. Og det gjør fortsatt gudstjenesten. Og det er veldig viktig for meg å holde fast på. Så jeg er ikke spesielt tilhenger av gudstjenester for, hva skal vi si, for...for forhåndsdefinerte aldersgrupper. (...)Men ellers så er fokuset mitt på bredde egentlig. At gudstjenestefellesskapet skal være sammensatt. Det er folk som er vant til å gå i kirka og folk som ikke er så vant til det, og at det er alt fra de minste barna til de eldste til stede, og det tror jeg det... den spredningen har vi i stor grad da.

Her er vi ved kjernen i oppgaven min. Hvordan barn og voksne kan feire gudstjeneste sammen, og når jeg spør om Liturg 1 om han synes de klarer å få dette til, reflekterer han også rundt hva som må til for at ulike generasjoner skal kunne feire gudstjenester sammen:

jeg synes jo det, at vi får det til. Men vi må jo, det betyr jo også kompromiss, ikke sant, det betyr at alle ... det er noe de må få, men det er også noe de må tåle. Barn må tåle at det kan godt hende at det er noe i gudstjenesten som de synes er litt kjedelig. Og det kan godt hende de synes en time er for mye. Men... mens... men en del andre, hva skal vi si, godt voksne gudstjenestedeltakere må.... Må tåle at det er noe i gudstjenesten som bærer preg av at barn er til stede. Det kan bli litt mer lyd enn man kanskje setter pris på, og prekenen blir kanskje litt kortere enn noen gjerne skulle sett. Men samtidig så opplever jeg at vi får til å danne et fellesskap da som blant annet blir veldig synlig ved feiringen av nattverd. På meg som liturg blir det i alle fall veldig tydelig da. Den bredden i forsamlinga, og de som er til stede og det fellesskapet vi har sammen.

Jeg spør også hvordan han tenker at denne søndagens gudstjeneste skal svare til menighetens mål for gudstjenesten, om hvordan han tror gudstjenesten vil berøre menneskers liv.

Ja. Det er vanskelig...å si altså. Jeg tror det vil variere sterkt i hvilken grad folk opplever at gudstjenesten berører deres liv. Det...det...er man der i anledning dåp, så er det helt åpenbart at dåpsritualet i gudstjenesten spiller sterkt inn på det. Prekenen er selvsagt stedet, og nattverden også. Jeg synes det er vanskelig å legge et konkret mål om det innover deler av gudstjenesten.

De er to liturger som skal ha denne gudstjenesten sammen, og det er Liturg 2 som skal preke. Opplegget hun skal bruke er hentet fra Annerledeskongen (Mills m.fl. 2009 s. 87-88). Det er fire tegn som gjøres både i samlingsbønn og i prekenen og de symboliserer

1. Å være til stede
2. Å lytte til Gud
3. Å ta i mot det Gud gir
4. Å takke Gud for det Han gir

På spørsmål om hva som er målet for denne prekenen svarer hun:

Det er en preken...eller idéen min er at det skal handle om eh...for å være tjenere, eller at det er positivt å være tjenere for Gud, og det andre er at for å være det så må vi høre etter hva Gud har å si.

Videre reflekterer hun rundt det å preke for barn og voksne sammen:

men det er min erfaring at voksne ofte får noe ut av det likevel. Hvis barna får noe ut av det, så får som regel de voksne det også. Fordi det er jo...det er jo ikke meningsløst selv om det er rettet mot barn for å si det sånn (...) og så er det veldig spennende å se. Jeg syns ofte at materialet jeg har brukt eller skal bruke med konfirmanter eller barn også ofte kommuniserer godt på sykehjemmet. Det var en liten digresjon, men jeg syns det er interessant.

9.1.3 Den gjennomførte gudstjenesteplan

Sørbygda kirke er ei ny kirke, bygd opp igjen etter at den gamle kirka brant. Den er bygd som ei arbeidskirke med flere rom. Selve kirkerommet er utformet som ei langkirke, og har plass til 300 mennesker. Det er et trappetrinn eller to opp til koret, men koret er forholdsvis lite. Alteret står et stykke fra veggen, slik at liturgen kan stå bak alteret, vendt mot menigheten. Døpefonten står foran kortrappene, nede i kirka. Like før gudstjenesten begynner, blir jeg bedt om å flytte meg lenger bak slik at barnekoret Lagus får sitte foran meg. Da blir jeg sittende omtrent midt i rommet, og det er vanskelig for meg å observere hvor de som sitter i kirka fester blikket. Men barnekoret Lagus gir en god pekepinn om hva barna følger med på i gudstjenesten. Både Lagus og Sørbygdkoret, som er bygdas voksenkor skal synge i gudstjenesten. I tillegg skal to russiske gutter spille balalaika i gudstjenesten.

Kunngjøringene blir lest før gudstjenesten begynner. Det er mange og lange kunngjøringer, men det er stille i kirka mens de blir lest. Inngangsprosesjonen kommer inn. Barneministrantene bærer kors og lys inn i kirka, mens en voksen medhjelper bærer dåpsvannet. Det blir større og større avstand fra barna som bærer kors og lys og til medhjelperen som bærer dåpsvannet. Og bak han kommer dåpsfølget, barnekoret og til slutt de andre voksne medhjelperne og prestene. Når prosesjonen er framme, og alle har satt seg, stiller Sørbygdkoret opp. De er kjapt på plass, synger sangen sin, og går kjapt og setter seg igjen. Liturg 2 hilser menigheten, og sier deretter: "kan ministrantene komme fram og hjelpe?". Ministrantene kommer fram på likt, snur seg på likt med liturgen og

gjør bevegelsene til samlingsbønnen på likt. (Temaene og bevegelsene til samlingsbønnen er de samme som brukes i prekenen.) Under Kyrie, bytter liturgene plass. Liturg 2 går og setter seg, og Liturg 1 står framme i koret, og innleder dåpshandlingen derfra. Liturg 1 er godt synlig for alle som er i kirka.

Etter at liturg 1 har innledet Gloria, går han og setter seg, og det er barnekoret Lagus sin tur til å synge. Barnekoret bruker lang tid på å stille opp, og de må vente på at organisten skal komme ned fra galleriet for å spille piano for dem. Det blir derfor både rot og mye venting før Lagus er klare til å synge. Når Lagus synger, er det en av solistene som glemmer teksten. Men dirigenten lar jenta synge en gang til, mens hun gestikulerer slik at jenta får til teksten. Det blir mer uro i kirka mens Lagus synger.

Liturg 2 går på prekestolen og leser prekenteeksten derfra. Deretter går hun ned i koret, og holder resten av prekenen der. Hun spør først om noen har tenkt på hva Maria gjorde da hun fikk besøk av engelen. Hva drev hun med? Det kommer ikke noe svar fra kirka. "Satt hun og vevde, tror dere?" fortsatt ikke noe svar, og Liturg 2 går videre i prekenen. "Men hvordan tror dere hun reagerte da engelen kom?" Hun gjør noen bevegelser. Det blir mer stille i menigheten. Noen strekker hals for å se bedre. Liturg 2 gjør bevegelsene en gang til, og enda en gang. Allerede andre gang hun gjør bevegelsene, hopper en av ministrantene ned fra stolen, og kommer framover i koret. I det Liturg 2 blir oppmerksom på han, spør hun om han husker hvilke bevegelser det er, og han, og noen nede i kirkerommet svarer at det er de fra begynnelsen. Og Liturg 2 spør om ministrantene vil komme fram og gjøre bevegelsene sammen en gang til.

"Slik kan vi ta imot Gud." Liturg 2 og ministrantene gjør første bevegelse. "Vi kan lytte, "de gjør lyttebevegelsen, "til hva han vil si oss, ta imot," de gjør ta imot bevegelsen, "det Gud vil gi oss, og vi kan takke," de viser takkebevegelsen, "for det Gud gir."

Etter prekenen synges salmen Gud du er rik, før forbønnen begynner. Når det er forbønn, går alle ministrantene til plassene sine på prekestolen og ved alteret. De henter elementene, stein, vann, rose og lys. Liturg 2 leser en kort innledning til

hvert bønneledd fra alteret og ministrantene legger elementene ned i skåla på alteret til riktig tidspunkt. En ministrant leser bønnene fra prekestolen klart og tydelig. Det blir helt stille i kirka under forbønnen, og jeg kan se barna som sitter foran meg strekke hals for å se hva som skjer.

Når ministrantene går og setter seg, kommer to fra menigheten fram med stoler til de to guttene som spiller balalaika. Liturg 1 reiser seg, og gir en introduksjon av guttene, og det inviteres til konsert i kirka samme kveld. De gir et fantastisk musikkinnslag. Nok en gang blir det helt stille før det bryter ut brakapplaus etter musikken. Liturg 1 nevner kveldens konsert nok en gang mens guttene går og setter seg. Når musikantene er ferdige, er ministrantene klare til å samle inn takkeofferet i benkene. Nattverdliturgi og nattverd gjennomføres uten at ministrantene er med og hjelper til. Det er nattverd med intinksjon, nattverdkøen er lang, og det er mange barn som kommer fram til nattverd. Hele barnekoret som sitter på benken foran meg, reiser seg og går fram. Av og til ser jeg liturgen bøyer seg ned når han gir oblaten til barn som kommer fram, men jeg legger merke til at dette ikke skjer hver gang det er et barn som kommer. Sørbygdkoret synger en sang til, og Liturg 2 går bak alteret og lyser velsignelsen.

9.1.4 Den erfarte gudstjenesteplan

Kristian, medhjelperen som bærer dåpsvannet i inngangsprosesjonen har Downs syndrom, og er vant til å bære korset i prosesjonen. Denne dagen har Liturg 2 spurt han om det er greit at han bærer dåpsvannet, slik at en av ministrantene får bære korset. Kristian har sagt at det er greit, men det kan se ut som om han er misfornøyd med tempoet prosesjonen går i. Han vet at man skal gå sakte i prosesjon, og avstanden fra ministrantene til han blir større og større.

Liturg 1 sa i intervjuet at han hadde fått spørsmål om to russiske gutter kunne få spille balalaika, og hadde svart ja til dette, selv om det allerede var to kor som skulle delta. Han var bekymret for at det ble for mange musikalske innslag i gudstjenesten. Men ut fra stillheten som rådet mens guttene spilte og applausen som fulgte etterpå, var musikkinnslaget fra de to russiske guttene noe av det beste med hele gudstjenesten.

Liturg 2 har planlagt å holde en dialogpreken der hun stiller spørsmål til barna som er til stede i gudstjenesten, men hun får ikke svar på spørsmålene sine. Det gjør at hun blir litt famlende i begynnelsen. Men når hun ser ministranten som spontant har hoppet ned fra stolen fordi han kjente igjen bevegelsene fra samlingsbønnen, utnytter hun hans spontanitet og ber ministrantene komme fram og vise tegnene om igjen. Da jeg skulle oppsummere gudstjenesten var jeg likevel ikke i stand til å huske poengene fra prekenen. Men da jeg snakket med gudstjenestedeltakere etterpå, var det særlig et svar som overrasket meg:

Det var Maria Budskapsdag. Det handlet også om å være til stede, om å lytte, ta i mot det Gud gir og å takke. Det handlet om at det er positivt å være Guds tjener.

Respondenten her husker ord fra preken og samlingsbønn ordrett. Kanskje hadde vedkommende klart å konsentrere seg langt bedre enn jeg hadde gjort, eller er det andre ting som gjorde at hun husket det hele så mye bedre?

Hva var det som fikk en av ministrantene til å hoppe ned fra stolen for så å ivrig vise at dette ville han være med på samtidig som den andre ministranten ble sittende stille?

Kan dette henge sammen med menneskers ulike måter å lære på? Ble prekenen holdt på en måte som gjorde at disse to fikk med seg på en helt annen måte enn det jeg gjorde?

9.2 Drøfting av gudstjenesteplanene

9.2.1 Har liturgen et mål for gudstjenesten?

Også Sørbygda menighet har et hovedmål som er umulig å måle, mens delmålene er mer konkrete slik at man kan se om man nærmer seg dem eller ikke. Liturg 1 har et mål for gudstjenesten, både i form av menighetens formelle mål og delmål, mens hans personlige mål er at gudstjenesten skal være sentrum i hele menighetens liv. Liturg 2 har også et mål for prekenen hun skal holde, "at det er positivt å være tjener for Gud, og at vi må høre etter hva Gud har å si." Liturg 2 er den av liturgene jeg møter som har et tydeligst læringsmål for prekenen. Hun har en klar formening om hva menigheten skal sitte igjen med av kunnskap fra prekenen.

9.2.3 Hvem planlegges gudstjenesten for?

Sørbygda menighet ønsker at mange skal involveres i både forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten. Og de er opptatt av at barn og unge tas på alvor som fullverdige gudstjenestedeltakere. Når barn og unge tildeles oppgaver i Sørbygda menighet, viser dette at menigheten tar barn og unge på alvor. Men så vidt jeg forstår liturgene, involveres barn og unge bare på familiemessene, mens det bare er voksne medhjelpere på de øvrige gudstjenestene i menigheten. Liturg 1 er opptatt av at gudstjenesten er en av de arenaene i samfunnet hvor mennesker mellom 0 og 100 år er samlet, og han er opptatt av å bevare dette særpreget ved gudstjenesten. Og Liturg 2 gir uttrykk for at det er mulig å preke slik at mennesker i ulike aldre kan ha utbytte av det. Menigheten har aldri søndagsskole under gudstjenesten nettopp fordi gudstjenesten skal være en samling for hele menigheten. Men da skulle man tro det var naturlig å invitere barn og unge som medhjelpere på alle gudstjenester i menigheten, og ikke bare på familiemessene?

9.3 Drøfting av involvering

9.3.1 I hvilken grad involveres barn og voksne i gudstjenesten?

I denne gudstjenesten høres det ut som om hele menigheten er involvert i menighetens fellesskap og som deltakere i salmer og liturgi.

Det er god sang under salmesangen, kanskje fordi Sørbygdkoret sitter bakerst slik at deres sang løfter seg utover i rommet. Da blir det lettere for alle å synge med.

Det er bare under nattverden menigheten involveres i bevegelse, men nattverdkøen er lang og mange i menigheten går til nattverd.

Det er seks medhjelpere i gudstjenesten, tre voksne og tre barn. To av barneministrantene har hvite kapper, mens den tredje, som også synger i koret, har vanlige klær. Hun har derfor valgt å ikke ha kappe. De tre voksne medhjelperne stiller i vanlige klær og de deltar på et møte der man gjennomgår

gudstjenesten før den begynner. En av ministrantene er med og øver sammen med barnekoret inne i kirkerommet, mens en annen står sammen med liturg 2 og venter på ministranten som kommer sent. Jeg tenker at ved å invitere barna med inn på planleggingsmøtet, ville man lagt til rette for at de kunne få lov til å si sin mening om gudstjenesten. Det er slett ikke sikkert det vil være naturlig for dem å si noe, men gjennom å være til stede vil de få muligheten til å lære hvordan de kan være med å påvirke planleggingen av gudstjenesten. De har også en tydelig støtte i at liturg 2 har ansvaret for dem, og skal følge dem opp. Da ville de kunne delta i møtet sammen med henne, og dermed ha en voksen til stede som ser dem spesielt.

9.3.2 Har barn og voksnes deltakelse samme status?

Det er to kor som deltar i gudstjenesten, et barnekor og et voksenkor. Før gudstjenesten øver Lagus inne i kirkerommet, mens Sørbygdkoret øver ute i kirkestua. Dette skaper trygghet for barna som synger i Lagus, at de får øve inne i kirka der de skal synges under gudstjenesten, mens Sørbygdkoret er vant til å bruke kirkestua som sitt øvingssted. Korene tildeles like mye tid i gudstjenesten, og liturgen kommenterer ikke opptreden til noen av korene.

”Kan ministrantene komme fram og hjelpe?” spør liturg 2 første gang ministrantene skal komme fram i gudstjenesten. Jeg er usikker på om dette er nødvendig. Ministrantene var selvfølgelig spente før gudstjenesten, og den ene ministranten kom mye senere enn de hadde avtalt på forhånd. Det betydde at de hadde fått mindre tid til å snakke gjennom det som skulle skje. Det hjelper også at hun bruker ”ministrantene” i stedet for å si navnet når hun ber dem komme fram. Kanskje fører utsagnet til at ministrantene blir trygge på det som skal skje? Det at liturg 2 aldri senere kommenterer når ministrantene skal bidra, kan tyde på at hun vanligvis ikke gjør dette, men at hun så det som nødvendig denne gangen. På samme måte tror jeg liturgen ville gripe inn dersom de voksne medliturgene hadde behov for et tydelig tegn når de skulle utføre en oppgave.

Dersom man ser nøye på barn og voksne som deltar i gudstjenesten i Sørbygda, ser man at barnekoret Lagus øver inne i kirkerommet, mens Sørbygdkoret øver i kirkestua. Til tross for at det er langt flere som synger i Sørbygdkoret enn i Lagus. Dersom man ser på de barna og de voksne som har tildelte oppgaver i gudstjenesten ser man at barna har hvite kapper på, mens de voksne har vanlige klær. Barna sitter sammen med liturgen framme i koret, mens de voksne sitter i benkene. Og når man ser på hvilke oppgaver de er tildelt, har barna oppgaver under liturgiske ledd som samlingsbønn og forbønn, mens de voksne har fått i oppgave å være kirkeverter, å lese kunngjøringer og å samle inn kollekt. Barna er nærmere liturgen under øvelsen, i påkledning, oppgaver og plassering enn de voksne er. Dette kan tolkes som om barna har en høyere status i enn det de voksne medhjelperne har, på den måten kan man se at involvering av barna kan bli en "ekkesiologisk utfordring" som Johnsen kaller det (Johnsen 2008 s. 247-256).

9.4 Drøfting av det tredje leddet

9.4.1 Hvilke deler av gudstjenesten blir et tredje ledd der barn og voksne involveres sammen?

Tre ganger i løpet av gudstjenesten la jeg merke til at det ble helt stille i menigheten. Da liturg 2 begynte å gjenta bevegelsene fra samlingsbønnen uten at hun sa noe, ble oppmerksomheten til de som satt i kirkerommet rettet mot det hun gjorde. Når liturgen sluttet å snakke, og begynte å gjøre bevegelser i stedet, var det noe helt nytt som skjedde og menigheten ble nysgjerrige. Både barn og voksnes oppmerksomhet rettet seg mot det liturgen gjorde. Under forbønnen ble det også stille. Bønnen ble bedt av en av ministrantene mens de andre la elementer i en skål på alteret. Selv om dette ikke var noen menigheten deltok aktivt i, ble likevel flere sanser tatt i bruk ved at vi både hørte det som ble lest, og kunne både høre og se det ministrantene gjorde. Når flere sanser ble tatt i bruk under forbønnen, og når det var to som vekslet på å lese, ble denne et tredje ledd der både barn og voksne fulgte nøye med på hva som skjedde. Den tredje gangen var da de to russiske guttene spilte balalaika.

Nattverden er det eneste stedet i gudstjenesten hvor menigheten beveger seg rundt i kirkerommet. Sørbygdkoret står bak og synger, og det er få fra koret som går til nattverd. Likevel er nattverdkøen lang og både barn og voksne går til nattverd. Etter gudstjenesten spør jeg liturg 1 om hvorfor han bøyd seg ned da han delte ut brød til noen av barna, men ikke til alle, og han svarer:

Det kommer faktisk litt an på hvem det er, for det at de barna som er vel vant med å gå fram til nattverd, ved intinksjon, de vet veldig godt hva de skal gjøre. Men når jeg bøyer meg ned så er det ofte for å ... vel, de barna som er mer ukjente med det, og som kanskje er usikre på hvordan de skal ta i mot og hva de skal gjøre med oblaten. Så av og til da så sier jeg til barnet ikke sant: og så dypper du i vinen, sier jeg da, sånn at de vet hva de skal gjøre.

I gudstjenester som dette, ser man ofte barn som drar foreldrene sine med til nattverd. Når det er nattverd med intinksjon, som i denne gudstjenesten, blir barna som regel gående foran de voksne til nattverden. Det er ingen selvfølge at voksne vet hva de skal gjøre i slike sammenhenger, og liturg 1 sin måte å instruere barnet slik at barnet skjønner hva det skal gjøre, vil også gi trygghet til den voksne som da først ser hva barnet gjør, og deretter kan kopiere barnets handling.

9.4.2 Rettes de tredje leddene hovedsakelig mot barn eller voksne

Slik jeg ser det har denne gudstjenesten fire steder som trer fram som det tredje leddet: prekenen, forbønnen, guttene som spilte balalaika og nattverden. De to første av disse var planlagt som "edderkopper," mens de to siste kategoriseres som "Kon-tikier".

9.5 Oppsummering av gudstjenesten i Sørbygda kirke

Som sagt er hovedmålet for gudstjenestene i Sørbygda menighet nesten umulig å måle. Men delmålene gjenspeiles i søndagens gudstjeneste: Mange var involvert i både forberedelse og gjennomføring av gudstjenesten. Barn og unge ble tatt på alvor som fullverdige gudstjenestedeltakere. Dette kunne man se i måten barna ble møtt da de kom fram til nattverd, og i utformingen av gudstjenesten. Og gudstjenesten hadde helt klart en lokal

forankring gjennom lokal deltakelse og var knyttet sammen med den verdensvide kirke, i dag representert av to gutter fra Russland.

Menighetssangen og deltakelsen i liturgien var god. Det kan hende at dette først og fremst skyldtes Sørbygdkoret som satt bak i kirka. Det var mange som gikk til nattverd denne dagen. Det blir en del stemmesurr i kirka når alle må vente på at barnekoret Lagus skal stille opp, men kanskje er dette en del av kompromisset Liturg 1 viste til i intervjuet, at når så mange ulike aldersgrupper skal feire gudstjeneste sammen, så er det "noe de må få, men også noe de må tåle."

Både preken, forbønn og nattverd var gode eksempler på det tredje leddet i gudstjenesten i Sørbygda kirke. Både barn og voksne fulgte med på forbønn, og når de gikk til nattverd ble barna tatt i mot på en måte som gjorde at også de voksne kunne være trygge på hva de skulle gjøre.

10. Risvær menighet¹⁵

- Barnekoret skal synge, det skal deles ut bøker til 6-åringer og bibler til

5.klassinger. Og konfirmantene kommer.

10.1.1 Den formelle gudstjenesteplan

Risvær menighet har vært prøvemenighet i gudstjenestereformen, men det er bare i gudstjenestene i Risvær kirke man har brukt prøveliturgien. I de andre kirkene, deriblant Austnesfjorden kirke bruker man fortsatt 1978-liturgiene.

Risvær har formulert et eget mål for menigheten:

”Vi vil være et levende fellesskap der troen får språk, plass og vekstmulighet. Vi vil gi kunnskap og kjennskap til den kristne tro og utfordre til tjeneste og tilbedelse. Himmel over hver dag.” (Hentet fra menighetens hjemmesider)

Dette er målet for hele menighetens arbeid, og så langt jeg fikk vite hadde man ikke noe eget mål for gudstjenesten.

10.1.2 Den oppfattede gudstjenesteplan

Liturgen jeg intervjuet hadde vært vikar i menigheten i tre måneder, og var ikke klar over menighetens målsetning. Han visste heller ikke om menigheten hadde formulert målsetninger for gudstjenesten, men i intervjuet formulerte han tydelig sine mål for gudstjenesten:

”Det er jo å skulle opplyse og på en måte tegne eller hverdagen er jo på mange måter et bilde for mange mennesker, og da er det jo vår oppgave på en måte å skulle tilsette det bildet flere farger. I den forstand å utvide horisontene. Og på en måte prøve og oppfordre til å...det blir jo på en måte litt mer misjon vil jeg kanskje kalle det. Og på en måte skulle gjøre Jesus kjent for de fremmøtte, både til de som tror allerede, på en måte å skulle gi påfyll, men samtidig så gi en presentasjon slik at andre kan komme et skritt nærmere.”

Med bakgrunn i dette spør jeg om han da mener at prekenen blir det viktigste som skjer i gudstjenesten, eller om undervisningen skjer i flere ledd.

Jeg vil si at det skjer i flere ledd, i form av salmer er en viktig ting. Det er evangelisering med melodi, og så er det tekstlesingen, og så er det selvsagt preken da. (...) min personlige forestilling er at i liturgien da så får man en, så kan man få en opplevelse av det guddommelige. Det er min personlige erfaring da. Men som sagt, selv om det sikkert er veldig Luthersk å skulle si at prekenen er det viktigste, ene og alene og i noen

¹⁵ Alle navnene i Risvær menighet er hentet fra fortellinga På kirkebakken i Vett og uvett

forsamlinger så kan du kanskje ha ti minutt sang og en time preken eller noe sånt. Men jeg vil nok mene at det er sammensatt over en hel gudstjeneste der preken har en særrolle, men salmevalg er også undervisende da. Ikke så kraftig som læstadianerne som synger en salme veldig treigt for at man skal grunne over hvert ord i salmeteksten, men at salmene kan være knytt opp mot prekenteeksten, og på en måte kanskje være medvirkende til den totale opplevelsen av en gudstjeneste. Det mener jeg.

Samtidig er han opptatt av at menigheten forstår det de er med på:

(...) så har jeg ofte tenkt med meg selv det at det må da være rart for menigheten og stå og synge Agnus Dei, for eksempel under innstiftelsesordene til nattverden og ikke... og så tenker jeg med meg selv, vet de i det hele tatt hva Agnus Dei betyr? Og da får plutselig liturgien en bismak. Luther var jo veldig imot at alt skulle foregå på latin. Det skulle liksom på en måte foregå på et språk som menneskene kunne forstå at de blant annet kunne lese Bibelen selv, og blant annet få et personlig forhold til det. Men hva slags personlig forhold man får til noe man ikke forstår, det skal være litt mer usagt.

Liturgen presenterer meg for en gudstjeneste som er nesten ribbet for liturgi og menighetssvar, og han argumenterer med at når han vet det kommer unger til gudstjenesten, må de kunne delta:

L: Ja, det er det. Og da er litt av hovedtanken her, på en måte, det å skulle gjøre terskelen veldig lav, sånn at man spiller ballen litt over til menigheten, eller til barna da, at de på en måte kan delta, at man ikke skal ekskludere de, at de skal være til stede, men samtidig føle at de kunne like godt vært et annet sted og sett det på fjernsyn for eksempel.

I: Ja.

L: Så er det på en måte å skulle engasjere de litt mer i form av aktiviteter som kanskje noen ville mene var litt mer ja, barnslig.

I: Og da tenker jeg på begynnelsen her, for der er det barnekor, og så kommer Måne og sol, er det med den veksellesinga i forkant?

L: Nei.

I: Nei, det er bare Måne og sol. Så dere har på en måte ikke liturgiske ledd...jo, dere har tekstlesinga, men ikke før tekstlesinga der.

L: Nei.

I: Dere har ikke noe kollektbønn heller?

L: Nei.

I: Og Kyrie og Gloria er ikke med?

L: Nei, og det er rett og slett, det er kanskje noen som mener det at veksellesing ville vært positivt, sånn på ett eller annet tidspunkt må man lære det. Men vi har valgt å gå bort ifra det, for vi ser for oss det at den veksellesingen vil foregå som at det kanskje noen av ildsjelene som vekselleser sammen med presten, og da kan man kanskje si det at det er en måte barna skal lære på, og ja, det er det. Men samtidig så er det en måte at barna fort kan føle seg, at de faller ut av det. Og hvis de faller ut av det så er kanskje faren ganske stor at de ikke kommer tilbake. Og så må man prøve å benytte andre foraer da hvor man kan ha en gjennomgang på det. Søndagsskole, for eksempel eller ungdomsklubb hvor man får et mer innsyn i det.

Jeg er skeptisk til liturgens valg. Hvordan skal en gudstjeneste kunne ribbes så for liturgi og likevel fortsatt være en gudstjeneste?

10.1.3 Den gjennomførte gudstjenesteplan

Austnesfjorden kirke er ei gammel trekirke, ei korskirke med forholdsvis lite kors der alle benkene vender framover, og der det ikke er vanskelig å se fram i koret selv om man sitter ytterst på sidene. Jeg kommer til kirka i god tid før gudstjenesten begynner, og samtidig som jeg kommer, kommer det en bil kjørende opp til kirka. Bilen stopper og noen unger hopper ut av bilen og løper inn i kirka. Bilen fortsetter opp til parkeringsplassen ovenfor kirka. Jeg regner med sjåføren skal parkere der, men til min overraskelse snur bilen og kjører igjen. Kanskje er det unger som skal øve med koret, tenker jeg, de voksne kommer sikkert senere. Men det skjer ikke. Barna ble kjørt til kirka slik at de kunne være med på gudstjenesten, og de ble hentet igjen etterpå. Det er langt flere barn enn voksne til stede på denne gudstjenesten, så jeg antar det var flere enn en forelder som kjørte barna sine til gudstjeneste denne søndagen for så selv å kjøre hjem igjen.

Jeg setter meg i en av benkene et stykke bak i kirka. Her har jeg ingen mulighet til å se ansikter og blikk fra de som er til stede, men jeg ser hvilken vei hodene er vendt, og kirka har god akustikk så jeg hører godt om det er uro eller stille også på benkene helt foran i kirka, der koret sitter. Det er to menighetspedagoger som er med på gudstjenesten i tillegg til liturgen. Den ene av disse spiller orgel, den andre skal være til hjelp for en konfirmant som trenger ekstra oppfølging. I tillegg til disse er det en frivillig voksen medliturg og noen av konfirmantene har fått i oppgave å hjelpe til under gudstjenesten. Det er kun liturgen som bærer alba, ingen av de andre er kledd i hvite kapper. Mot slutten av klokkeringingen før gudstjenesten begynner, kommer liturgen inn fra sakristiet og setter seg foran i koret. En av menighetspedagogene som deltar i gudstjenesten spiller orgel, og hun spiller et forspill til første salme som preludium. Men når menigheten skal stemme i Herre Gud, ditt dyre navn og ære, er det svært lite lyd i kirka.

Når siste vers av salmen nærmer seg slutten, går liturgen inn i alterringen, leser nådehilsen og foretar en lydsjekk før han gjennomgår alt som skal skje i gudstjenesten. Barnekoret skal synges, det skal deles ut bøker til 6-åringene og

bibler til 5.klassinger. Det skal være bønnevandring og det er siste gudstjeneste for vikarpresten. Det er ingen salmenummer på tavla, men det er delt ut program der alt som skal skje i gudstjenesten står skrevet. Mye av informasjon som gis her blir gjentatt senere i gudstjenesten. Intimasjonen avsluttes med: "Nå går vi videre med sang fra barnekoret." Koret stiller kjapt opp, og ungene smiler så det ser ut som om de synes det er artig å synge. Det er god stemning i kirka mens koret synger, hodene er vendt framover og folk begynner å klappe under en av sangene.

Så skal menigheten synge Måne og sol, og nå blir det mye sang i kirka. Når salmen er slutt, bærer liturgen lesepulten fram i koret, før han sier: "Nå skal Nils komme og lese" Og Nils kommer fram og leser klart og tydelig Joh. 6.24-36 som er en lang og vanskelig tekst. De som står rundt om i kirken begynner å bli litt urolige, jeg kan se at de begynner å snu seg mot sidene og se ned i benken ved siden av seg.

Når Nils går tilbake til plassen sin, går liturgen fram og leser Joh. 6. 1-13 om brødunderet fra lesepulten. Deretter går han ned i midtgangen og preker derfra. Helt i begynnelsen av prekenen er det ei jente som svarer på et spørsmål: "Gava!" svarer hun klart og tydelig hvorpå liturgen hermer etter svaret hennes. Jeg syns liturgen hermer på en måte som jeg tror jenta kan bli såret og lei seg over, og jeg kjenner at jeg blir mektig provosert, men jeg forsøker fort å legge dette bak meg slik at jeg kan følge prekenen videre.

Liturgen holder en dialogpreken der han gjennom prekenen stiller spørsmål- og får svar fra ungene. Når noen spørsmål blir for utflytende og ungene gir svar som ikke kan brukes i dialogen, kommenterer han ikke svaret som blir gitt, men omformulerer spørsmålet slik at et spørsmål som "Hva betyr det å være Guds sønn?" blir omformulert til "Hva kan Guds sønn som vi ikke kan?" Liturgen har også gode sammenligninger med eksempler ungene kan kjenne seg igjen i: "Hvis vi var i Følstadvika og var veldig sultne, var det langt å gå dit vi kan få tak i mat." Etterpå går han lenger ned i kirka, henter en kurv med perler og sier: Om jeg sa det var nok perler til alle på Risvær i denne kurven, så ville jo ikke alle få. Jeg ser

at både barn og voksne snur seg for å se hvor han er på vei, og hva han skal hente. Mot slutten av prekenen ser jeg at ungene i barnekoret begynner å bli urolige. De beveger seg litt fram og tilbake i benken. Likevel er de helt stille, jeg kan ikke høre en eneste lyd derfra.

Etter prekenen synges salmen Mange har det ikke bra, og nok en gang kan jeg ikke høre noen andre som synger i kirka. Men etter denne salmen er det bevegelsessanger. Bevegelsene blir vist samtidig som teksten blir lest foran i kirka, og sangene blir spilt på CD med både tekst og toner. Når sangene blir spilt, reiser alle seg og så godt som alle deltar i bevegelsene, både konfirmanter, barn og voksne. En av menighetspedagogene presenterer så bøkene som skal deles ut. Tre i et tre til seksåringene presenteres så godt at jeg får lyst til å lese boka. Seksåringene kommer samlet fram og får sine bøker utdelt, mens navnene på femteklassingene leses opp ett og ett mens de kommer fram og får Bibelen. Deretter presenterer liturgen postene i bønnevandringen som skal være i gudstjenesten før han innstifter nattverden fra alteret. Når nattverdinnstiftelsen er gjennomført, sier han at bønnevandringen kan begynne før han sammen med en konfirmant går bak i kirkerommet der de skal stå. Alle som er i kirkerommet reiser seg og går rundt alteret.

Det er fire ulike stasjoner i bønnevandringen:

1. ofring på alteret

2. dåpspåminnelse ved døpefonten i sideskipet

En konfirmant og en voksen medhjelper står ved døpefonten og tegner kors med vann i håndflata til de som kommer dit.

3. bønneperler i kurv

Det ligger perler i ulike farger i et glass, og det står skrevet en forklaring på hva de ulike fargene betyr. De som kommer til denne stasjonen tar perler opp fra glasset og legger i en bønnekurv.

En av menighetspedagogene følger konfirmanten som trenger assistanse, og instruerer han i hva han skal gjøre på de ulike stedene.

Da han kommer til perlekurven vil han ta flere perler, men menighetspedagogen sier at det er bare lov til å ta én perle. Konfirmanten

gjør som han får beskjed om, men går og setter seg like etter at de har vært på denne stasjonen.

De fleste som kommer etter han tar flere perler og legger i kurven.

4. nattverd bak i kirka

Nattverden deles ut bak i kirka av liturgen og en konfirmant. Mange gikk til nattverd, og etter ei tid må liturgen ut i sakristiet for å hente mer brød.

Han ser stresset ut der han småløper framover i kirka, men de som venter blir stående rolig og vente til han kommer tilbake.

Bønnevandringen avsluttes når liturgen går for alteret og leser takkekollekt og Fader vår.

Etter avslutningssalme lyses velsignelsen etter at liturgen sier: Ta imot velsignelsen. Heller ikke her er det noe menighetssvar, men organisten spiller musikk til et trefoldig Amen, uten at det kan høres så mye som et amen fra menigheten før det ringes 3x3 slag.

10.1.4 Den erfarte gudstjenesteplan

At det var så stille i kirka under salmen Herre Gud, ditt dyre navn og ære overrasket meg. Og overraskelsen ble ikke mindre da jeg hørte hvordan sangen lød høyt og klart på Måne og sol. Kanskje kunne koret Måne og sol, og kanskje hadde man sunget denne sangen under skole- og barnehagebesøk uka i forveien. Det vet jeg ikke. Men til tross for at Måne og sol er en godt etablert salme i familiegudstjenesten, ville jeg aldri tro det skulle være mer sang på den enn på Herre Gud ditt dyre navn og ære. Men dette kan henge sammen med at det var så mange barn til stede i gudstjenesten.

Når jeg snakker med noen av de som deltok på gudstjenesten, er det tydelig at prekenen er det bærende element, og det de snakker om etter gudstjenesten. Liturgen klarte å engasjere menigheten. Ved å gå ned i midtgangen kommer han nært menigheten, han kommuniserer godt med dem, får svar fra ungene, og de voksne følger med, både på spørsmål som ble stilt, på det som ble svart og på liturgens sammendrag etterpå. De jeg snakker med etter gudstjenesten kan

gjengi både tema og flere poenger fra prekenen. Og det at han brukte lokale steder som tur til Følstadvika og perler til alle på Risvær, gjør at flere husker poengene fra prekenen og knytter disse til sin egen hverdag.

10.2 Drøfting av gudstjenesteplanene

10.2.1 Har liturgen et mål for gudstjenesten?

I kontakten med denne menigheten fant jeg et mål for menighetens arbeid, men jeg var ikke i stand til å finne noe eget mål for gudstjenesten. Som reformmenighet i gudstjenestereformen har de sannsynligvis utformet et slikt mål, men det ville først og fremst vært laget for gudstjenestene i Risvær kirke, og ikke for gudstjenesten i Austnesfjord der jeg skulle delta.

Liturgen er opptatt av at gudstjenesten som undervisning og misjon, og han mener at dette skjer gjennom både salmer, liturgi, tekstlesning og preken. Det er derfor viktig for han at alle skal forstå det de er med på. Dette har ført til at man kutter det meste av liturgi. Han vil ikke bruke Kyrie og Gloria eller veksellesningen som er innledningen i *familiegudstjenesten*. Som nattverdliturgi har han valgt Nattverd-gudstjenesten utenom høymessen (Gudstjenesteboken 1978 s. 281ff) som er den korteste av nattverd-liturgiene. Han står dermed igjen med en gudstjeneste der liturgiske menighetssvar er fraværende, slik at det menigheten deltar muntlig i er salmesang, Fader Vår og Amen etter velsignelsen.

Jeg var skeptisk til liturgens valg. En gudstjeneste nesten uten liturgi? Hvordan skal barn som går i kirken ellers kjenne seg igjen? Hvorfor velger han bort både veksellesningen og Kyrie og Gloria som er gjenkjennelige ledd for unger som er vant til å gå til gudstjeneste?

10.2.2. Hvem planlegger liturgen gudstjenesten for?

Det at det var langt flere barn enn voksne satte nok sitt preg på salmesangen og på deltakelsen i gudstjenesten. Ut fra dette vil jeg også si at liturgen hadde gjort riktige valg da han valgte bort så mange av de liturgiske leddene menigheten

skulle vært involvert i. Dersom menigheten, og særlig barna skal involveres, må det som skjer i gudstjenesten være av en slik art at de enten kan det fra før av, eller at man kan lære seg det der og da. Og da kan bevegelsessanger som blir demonstrert før de synges være bedre egnet enn en veksellesing som man må kunne lese – eller kunne utenat for å klare å delta i. Det samme gjelder Kyrie og Gloria som er gjenkjennelige ledd for unger som er vant til å gå til gudstjenesten, men vanskelig å involveres i for de som ikke kjenner dem fra før.

Det at menigheten i Austnesfjord består av barn som kommer uten voksne til gudstjeneste fører til at barn sitter på kirkebenker der det er stor avstand til nærmeste voksne. Dersom gudstjenesten hadde bestått av liturgi man må lese for å kunne delta i, ville disse barna bli satt utenfor fordi de ikke kunne følge nære voksnes deltakelse, og heller ikke delta selv.

10.3 Drøfting av involvering

10.3.1 I hvilken grad involveres barn og voksne i gudstjenesten

Denne gudstjenesten viste en ny side av gudstjenestens fellesskap.

Gudstjenestens fellesskap består av flere små fellesskap. Jeg har allerede beskrevet hvordan noen kommer til gudstjeneste for å delta i fellesskap med et dåpsfølge, uten at de er interessert i å delta i hele gudstjenestens fellesskap. Det har tidvis vært fokus på voksne som kommer til gudstjenesten alene, blant annet gjennom problematisering av "Familiegudstjeneste" som navn på en gudstjeneste er ekskluderende for voksne som kommer alene, det vil si uten et familiefellesskap. Men jeg har aldri tenkt på hva det betyr at barn kommer til gudstjeneste som en del av et fellesskap, enten i form av en gruppe de deltar i, eller sammen med voksne faddere eller foreldre. Til denne gudstjenesten kom det barn som ikke var en del av et slikt fellesskap, og det hadde konsekvenser for hvordan gudstjenesten var planlagt, og hvordan den ble gjennomført.

Det var svært varierende hvor mye menigheten sang med på salmene i denne gudstjenesten. Men de som er i kirka synger når de kan sangene, noe Måne og sol og bevegelsessangene er gode eksempler på. De få stedene man hadde valgt å beholde menighetssvarene i liturgien, hørte jeg ikke en lyd fra menigheten.

Det er mange som er invitert til gudstjenesten denne dagen. Barnekoret synger, og har dermed en oppgave som gruppe. 6-åringene og 5.-klassingene skal få bøker. Og konfirmantene har fått oppgaver de skal delta med i gudstjenesten. Det er altså mange som deltar i grupper og som medhjelpere, men det er liturg og menighetspedagoger som har planlagt gudstjenesten.

Foruten de ansatte, var det tre konfirmanter og en voksen som deltok i gudstjenesten med tildelte oppgaver. En konfirmant leste tekst, mens de andre hadde oppgaver på ulike stasjoner under bønnevandringen.

Det var ingen av de som deltok i tildelte oppgaver som hadde vært med og planlagt gudstjenesten.

10.3.2 Har barn og voksnes deltakelse samme status?

Kanskje nettopp fordi denne gudstjenesten var så godt som uten liturgi var barn og voksnes status likeverdig i deltakelse i fellesskap, som deltakere og i bevegelse. Man var i mindre grad en vanlig avhengig av å kunne lese eller å kunne ting utenat for å delta i denne gudstjenesten.

Når det kommer til deltakelse i tildelte oppgaver, kommenterer liturgen deltakelsen til både barnekoret og konfirmanten som skal lese. Men det er ingen voksne som deltar i tildelte oppgaver på denne måten, og det kan hende liturgen ville kommentert voksnes deltakelse på samme måte som han kommenterer barna. Likevel gir han gjennom sine kommentarer uttrykk for at det er han som eier gudstjenesten, og dermed har rett til å be Nils komme fram for å lese.

Et eksempel på likeverdig deltakelse er konfirmanten jeg så vidt observerte, men som en av deltakerne jeg snakket med etterpå kommenterte.

Så du den utviklingshemmede konfirmanten som var i kirka. Han hadde ei søster som også var i kirka. Hun var 11 år og fikk utdelt Bibelen denne dagen. Jeg ble helt rørt da jeg så søsteren hans tok ham i hånden og gikk sammen med han rundt på alle stasjonene på bønnevandringa. La du merke til det?

Jeg hadde ikke sett det. Men dette var konfirmanten jeg så gikk sammen med menighetspedagogen bort til "perlestasjonen" og som fikk beskjed om at her var det bare lov til å ta ei perle. Etter at de hadde vært på den stasjonen, gikk han og satte seg. Han ville ikke mer. Men da søsteren kom bort, tok han i hånden og gikk sammen med ham, gikk han rundt på alle stasjonene. Dette kan ha vært fordi han kjente søsteren mye bedre enn han kjente menighetspedagogen. Men jeg tolker det slik at menighetspedagogen som fulgte ham rundt, var med og ga ham rettleiding og veiledning, mens søsteren kom og gikk bønnevandringen sammen med han. Sammen kunne de dele denne opplevelsen som likeverdige deltakere, noe som ga konfirmanten verdi som deltaker og ikke som en som skulle undervises om hva han skulle gjøre.

10.4 Drøfting av det tredje leddet

10.4.1 Hvilke deler av gudstjenesten blir et tredje ledd der barn og voksne involveres sammen?

Måne og sol og bevegelsessangene fungerer som det tredje leddet i denne gudstjenesten. Både barn, ungdommer og voksne deltar i bevegelsessangene, og det er tydelig aktivitet i menigheten. Alle reiser seg, og jeg kan se armer og kropper som beveger seg framover i kirken.

Måten liturgen preker på, med å stille spørsmål som barna svarer på, engasjerer han både voksne og barn, slik at alle følger med. Selv når barna blir urolige mot slutten, er de fortsatt stille slik at de kan høre hva liturgen sier.

Det siste stedet som utpeker seg som tredje ledd i denne gudstjenesten er bønnevandringen der, så vidt jeg kan se, alle som er i kirken reiser seg og går rundt i kirkerommet.

10.4.2 Rettes gudstjenesten hovedsakelig mot barn eller voksne?

Bevegelsessangene i denne gudstjenesten er lette å synge med på, og tekstene er mulig å lære underveis. Det betyr at man ikke trenger å kunne lese for å følge med. Dette er helt klart et tredje ledd som er en "edderkopp." Av og til ser man at voksne melder seg ut når slike sanger synges i gudstjenesten, men her er alle med, både barn voksne og konfirmanter. Dermed blir denne "edderkoppen" et tredje ledd hvor alle deltar.

Det samme gjelder prekenen der barna deltar med svar i dialogen mens voksne følger med for å høre hva som blir sagt. Prekenen blir her en "edderkopp" den er tydelig tilpasset barna, men de voksne følger med på det som blir sagt, og det fører igjen til at barna blir mer ivrige til å svare.

Bønnevandringen blir et annet element der både barn og voksne deltar sammen. Denne er kanskje det mest balanserte tredje leddet i gudstjenesten. Takkeoffer og nattverden er en del av bønnevandringen. Dette er elementer voksne kjenner igjen fra "vanlige" gudstjenester og kanskje er disse med og fører til at bønnevandringen er naturlig for voksne å delta i. Mens bønneperlene og dåpspåminnelsen er "edderkopper" som er mest tilrettelagt for barn, men som oppleves som meningsfylte for voksne også.

10.5 Oppsummering av gudstjenesten i Austnesfjord kirke

Liturgen i Austnesfjord har tydelige mål for hva han ønsker med en gudstjeneste, men det var vanskelig å skulle se om han nådde målene sine. Gudstjenesten bar preg av at flere av barna var kommet til gudstjenesten uten at voksne var med. Gudstjenesten var så godt som ribbet for liturgi, men dette gjorde at gudstjenesten fungerte. Det var ingen i menigheten som deltok i de få menighetssvarene som var igjen.

Det var nesten ingen som sang med på Herre Gud, ditt dyre navn og ære, men kirkerommet fyltes av sang under Måne og sol.

Det var to grupper som hadde kommet til gudstjenesten for å motta bøker. Alle 6-åringene kom fram samtidig for å få sine bøker, mens 11-åringene ble lest opp en og en slik at de kunne komme fram og få sine bibler. Dette fører til at det ble ekstra høytidelig for de som kom fram og fikk Bibelen.

Bevegelsessangene ble et tredje ledd der både barn, ungdommer og voksne sang og gjorde bevegelsene. Prekenen med utstrakt bruk av spørsmål, og i kombinasjon med lokale steder alle kjente og bruk av enkle gjenstander i kirkerommet gjorde at alle fulgte med.

Bønnevandringen ble en vandring i kirkerommet der alle reiste seg og gikk rundt. Menigheten i Austnesfjord var helt annerledes enn den var på noen av de andre stedene jeg besøkte. Derfor måtte gudstjenesten også bli annerledes.

11. Fire menigheter – tre felles tredje ledd. En analyse

Jeg har nå referert fra intervjuer og observasjoner i de fire menighetene jeg har besøkt, og drøftet disse ut fra forskningsspørsmålene. Jeg ønsket å vise hvordan gudstjenesten må bli et tredje ledd der barn og voksne involveres sammen. Men empirien viste at gudstjenesten som helhet ikke blir et tredje ledd der barn og voksne involveres sammen, men at den består av mange deler som hver for seg egner seg som tredje ledd, og som sammen gjør gudstjenesten til en intergenerasjonell arena.

Observasjonene i de fire menighetene viser at preken, forbønn og nattverd blir et tredje ledd i alle gudstjenestene. I det følgende vil jeg derfor analysere og drøfte hvorfor det er slik. Hva er det som gjør at nettopp disse tre blir et tredje ledd?

11.1 Preken

Ut fra min definisjon av grader av involvering, er prekenen et sted i gudstjenesten som vanskelig lar seg analysere. Men Ingrid Reite har vurdert hvordan konfirmanter involveres i undervisning, og definerer tre ulike former for involvering. Den siste av disse tre er involvering i livsverden. Reite definerer dette ut fra hvor vidt konfirmantene opplever at undervisningen har relevans for deres hverdagsliv, og om deres egne spørsmål om tro blir besvart. (Reite 2010 s. 204-205) Denne formen for involvering kan overføres til prekenen. En preken må ha relevans for tilhørerens hverdagsliv, og den må besvare tilhørernes spørsmål om tro. Da involverer den tilhørerne i deres livsverden. Da kan tilhørerne relatere prekenen til sin egen livsverden.

Liturgen i Rækneset er inne på noe av det samme når han sier:

De aller fleste av mine prekener stiger egentlig fram fra...jeg går i åndelig veiledning. Og det innerste rommet, der det virkelig handler om det å være menneske, og hva det er. Det har jeg i alle fall opplevd at de gangene jeg starter, eller de ganger prekenene vokser ut derfra, så treffer de egentlig både gamle og unge, fordi det er så mye likt i oss. Det er mye av de samme...det å være menneske er ofte å være menneske uansett om en er stor eller liten. Bare at hvis en er veldig små, må en kanskje sette andre ord på det. Men at konfirmanter og gamle faktisk kan være med på den samme prekenen i mange tilfeller

To av gudstjenestene jeg deltok i hadde preken som var rettet til både barn og voksne, mens to av gudstjenestene hadde søndagsskole under prekenen.

Hvordan klarte prestene som prekte å nå både voksne og barn?

I Sørbygda var prekenen planlagt som edderkopp, men de få svarene som kom da liturgen stilte spørsmål viser at hun ikke traff helt som hun hadde planlagt. Men da hun gjorde bevegelsene, og den ene av ministrantene kom fram fra plassen sin, får de hele menighetens oppmerksomhet. Samhandlingen med gutten gjør at "edderkoppen" balanserer slik at både barn og voksne blir interessert. Liturgen har forsøkt å nå menigheten gjennom talte ord, men når hun begynner å gjøre bevegelsene blir det stille i kirkerommet, og det virker som hun får både voksnes- og barns oppmerksomhet. Hva er det med disse bevegelsene som gjør at liturgen får menighetens oppmerksomhet? Er det fordi flere sanser enn bare hørselen tas i bruk?

Også i Austnesfjord bruker liturgen spørsmål til menigheten, men i motsetning til i Sørbygda, får han umiddelbart svar på sine spørsmål. Liturgen i Sørbygda spør menigheten hva de tror Maria drev med den gang hun fikk besøk av engelen. For å svare på dette, må menigheten flytte fokus til en annen tid, et annet sted. I Austnesfjord begynner liturgen med å stille spørsmål om livet her og nå, og etter at de har svart på spørsmål knyttet til sine egne liv, forflytter liturg og tilhørere seg sammen til en annen tid, et annet sted, et annet tema. Liturgen involverer tilhørerne i deres livsverden, og når han beveger seg bort fra den, knytter han stadig små kontaktpunkter til steder og ting som menigheten forholder seg til i sin hverdag.

11.1.1 Preken eller søndagsskole?

Det ene stedet de hadde søndagsskole, var det søndagsskole under prekenen. Søndagsskolen forlot kirkerommet etter første tekstlesing, og kom tilbake under forbønn. Det andre stedet var det søndagsskole under nesten hele gudstjenesten, de forlot kirkerommet etter kyrie, og kom ikke tilbake til gudstjenesten.

Før jeg begynte på denne oppgaven var jeg svært skeptisk til at søndagsskolen skulle være en del av gudstjenesten. Hvis gudstjenesten skal være en

intergenerasjonell arena, kan man ikke be barna forlate rommet midt under gudstjenesten.

I begge disse gudstjenestene virket barna svært fornøyd med at det var søndagsskole. Og i Rækneset var det i følge presten flere av de voksne som gikk ut og fulgte barna sine på søndagsskolen, selv om det ikke var nødvendig ut fra barnets behov og alder.

Barn og voksne har ulike behov, og jeg tenker at det er kjedeligere for barn å sitte i ro og høre på noe som sies til de voksne, enn det er for voksne å høre på det som sies til barn. Og selv en gudstjeneste som varer en time kan være lenge å sitte stille for et barn.

Men er det alltid barna som skal gå ut? Praktisk går det fortere å flytte barn fra et rom til et annet, både fordi barna beveger seg raskere enn de voksne gjør, de er vant til å skifte fokus oftere- og fortere enn voksne, og de avslutter som regel en samtale fortere enn det voksne gjør. Det vil derfor gå fortere å flytte en gruppe barn fra et kirkerom og over i en menighetssal enn det går å forflytte de voksne. Og nettopp dette å få lov til å reise seg, forlate plassen sin og bevege seg over i et annet rom, er godt for mange barn å gjøre etter at man har sittet i ro i en halv time. Likevel er det av og til sunt å snu på flisa. La barna bli sittende inne i kirkerommet mens de voksne går ut. Men det er først og fremst for å minne voksne om at det er ikke voksne som eier kirkerommet, det er like mye barna sitt rom, og de har like stor rett til å bli værende som det voksne har.

Likevel tror jeg det beste er om man makter å holde en preken der man snakker til både barn og voksne, eller til barn først og til voksne etterpå. Kan man i tillegg gi barna en oppgave, noe å tenke på eller noe å gjøre, tegne en tegning, forme en klump leire eller gi dem leker å leke med. Og kan man la dem gjøre dette mens de sitter foran i kirka eller et sted der de kan se det som skjer foran i kirka, mens man snakker til de voksne, vil alle oppleve dette som et tredje ledd.

11.2 Forbønn

Forbønnene i de fire menighetene var svært ulike, likevel blir de alle et tredje ledd. Jeg vil først kort repetere de fire ulike forbønnene: I Snaumarka, forbønn med lystenning, i Rækneset ble Litانيت sunget, i Sørbygda var det forbønn der ulike elementer ble lagt fram av ministrantene og i Austnesfjord var det bønnevandring.

Fire svært ulike forbønner fungerte alle som tredje ledd som involverte både barn og voksne. De er svært ulike, og det er vanskelig for meg å skulle peke på et fellestrekk som gjør disse til et tredje ledd. Det jeg kan si, er at alle bønneformene involverer menigheten som deltaker i større grad enn det å synge et menighetssvar etter hvert bønneledd. I Snaumarka kan man reise seg og tenne lys, i Rækneset kan menigheten synge med på hele Litانيت, i Sørbygda både ser og hører man det som skjer og i Austnesfjord kan man bevege seg rundt til ulike bønnestasjoner. Menigheten bruker også flere ulike sanser alle stedene, bortsett fra Rækneset der man bare hører litانيت. Men litانيت leses ikke, det synges, slik at det er musikk man hører, ikke det talte ord.

11.3 Nattverd

Nattverden blir i alle menighetene også et tredje ledd der barn og voksne deltar sammen. Nattverden er et av våre to sakramenter, og dermed en del av kjernen i gudstjenesten. Når nattverdbordet ble åpnet for barn, var det med å jevne ut statusen til barn og voksne som gudstjenestedeltakere.

Nattverdliturgien åpner vanligvis med en veksellesning eller vekselsang mellom liturg og menighet. Allerede her involveres menigheten som deltaker i det som skal skje, og i bevegelse fordi man reiser seg. I selve nattverdmåltidet involveres menigheten i bevegelse, samtidig som man tar i bruk sanser som følelse, syn, smak og lukt. I tillegg er det som regel musikk under nattverdmåltidet slik at man bruker hørselen også. Nattverden er det eneste stedet i gudstjenesten at alle fem sanser er i bruk.

Nattverden er et viktig tredje ledd i vår gudstjeneste. De siste årene har man flere steder erfart at det å åpne for nattverd med intinksjon har økt nattverddeltakelsen. Det å delta i nattverd har for mange vært vanskelig, og man har sett at nattverddeltakelsen har økt etter at man tok i bruk nattverd med intinksjon i stedet for at alle måtte fram og knele på alterringen. Men mange mener dette er et stort tap, og at nattverd med intinksjon ikke kan anses som en fullverdig nattverd, men snarer som en nødløsning. Jeg skal ikke gå nærmere inn på denne diskusjonen her. Men i to av gudstjenestene jeg deltok i, var det to stasjoner for nattverd. Man kunne knele på alterringen, eller motta nattverd ved intinksjon bak i kirkerommet. I begge gudstjenestene observerte jeg at barn som var store nok til å velge selv gikk fram og knelte på alterringen. Kanskje er det barna som kommer til å vise oss veien tilbake til alterringen?

11.3.1 Hvorfor nattverd, men ikke dåp?

Man skulle tro at dåpen, som det andre av våre sakramenter og dermed som en del av kjernen i gudstjenesten, ville være et tredje ledd. Men selv om det var dåp i tre av gudstjenestene jeg deltok i, kunne jeg aldri observere dåpen som et tredje ledd.

Dåpsliturgien i vår kirke er svært ordrik, og selv om menigheten deltar i Forsakelsen, Trosbekjennelsen og Herrens bønn, involveres ikke menigheten på samme måte som den gjør i nattverden. En gjennomgang av dåpsliturgien fram til at ett barn er døpt tar femten minutter. Om det er flere barn som skal døpes, skjer det samme om igjen uten at menigheten involveres verken som deltaker eller i bevegelse.

Noen steder har man forsøkt å bøte på dette ved at medliturger leser tekster i liturgien, en tenner dåpslyset, en får tørke barnets hode, og barnet løftes opp og presenteres for menigheten. Dette hjelper et stykke på vei, men ofte er det noen fra dåpsfølget som blir bedt om å gjøre disse oppgavene, og dåpsfølget er allerede involvert i dåpen. Kanskje vil det være bedre om en fra for eksempel barnekoret kan være med og gjøre en av disse oppgavene. Da vil de andre ungene i barnekoret involveres fordi det er en fra deres gruppe som involveres i oppgaven. En involvering utover det å være tilhørere kan bøte på en ordrik liturgi.

12. Sammendrag og konklusjon

Hvordan kan barn og voksne feire gudstjeneste sammen? spør denne oppgavens problemstilling, og ut fra empirien har jeg forsøkt å vise flere gode eksempler på hvordan gudstjenesten kan bli en felles feiring for både barn og voksne.

Gudstjenesten er menighetens samling om ordet og sakramentet. Dette er kjernen i gudstjenesten, men gudstjenesten kan defineres gjennom flere dimensjoner som kan vektlegges ulikt fra gudstjeneste til gudstjeneste. Jeg har presentert de ulike dimensjonene som undervisning, misjon, tilbedelse, bønn, sjelesorg og diakoni. I luthersk tradisjon er det ikke presten som feirer gudstjeneste, men menigheten. Gudstjenesten forutsetter derfor et gudstjenestefeirende "vi" som består av alle som kommer til kirke denne søndagen. Den første barnegudstjenesten i Norge ble holdt i Oslo domkirke julaften 1875, og fra 1920 og fram til 2011 har Den norske kirke hatt flere ulike liturgier som har vært utformet for barn. I forbindelse med innføring av trosopplæringsreformen har barn fått en større plass i gudstjenesten de senere årene, men man etterlyser fortsatt barns plass i planlegging av gudstjenester.

Goodlad har beskrevet skolens læreplaner på ulike nivåer. Idéenes læreplan, den formelle læreplan, den oppfattede læreplan, den gjennomførte læreplan og den erfarte læreplan. De samme begrepene kan brukes om gudstjenesteplanenes ulike nivåer. *Idéenes gudstjenesteplan* er de idéer som har vært fremmet i debatten rundt og arbeidet med ny ordning for gudstjenesten. *Den formelle gudstjenesteplan* finner man i Den norske kirkes Gudstjenestebok 2011 og i menighetens formelle mål for gudstjenesten. *Den oppfattede gudstjenesteplan* er liturgens tolkning av den formelle gudstjenesteplan. *Den gjennomførte gudstjenesteplan* er gudstjenesten slik den blir gjennomført fra sted til sted fra søndag til søndag. *Den erfarte gudstjenesteplan* er opplevelsen gudstjenestedeltakerne sitter igjen med etter gudstjenesten.

Gudstjenesten er menighetens samling om ordet og sakramentene, og den kan ikke gjennomføres av presten alene. Derfor må menigheten involveres i gudstjenesten. Menigheten kan involveres i gudstjenesten i ulik grad. De kan

involveres i fellesskapet, enten som en del av gudstjenestens fellesskap eller som en del av en gruppe i gudstjenestens fellesskap, for eksempel i et dåpsfølge. De kan *involveres som deltaker* ved å delta i det salmesang og liturgi, *involveres i bevegelse* ved å bevege seg i kirkerommet under nattverd eller takkoffer, *involveres i grupper med særskilte oppgaver* i et kor som skal synge eller blant konfirmanter som skal presenteres, *involveres i tildelte oppgaver* som ministrant eller medliturg og de kan *involveres i planlegging og gjennomføring*.

Både barn og voksne må få være subjekter i eget liv. For at dette skal skje må både barn og voksne ha et tredje ledd, noe utenfor dem selv som de sammen kan delta i. Når dette ikke skjer, blir barn enten representanter for voksne, eller de blir objekter for voksne tilskuere. Hvis både barn og voksne skal involveres i gudstjenesten, må gudstjenesten bli et tredje ledd der både barn og voksne kan delta. Når både barn og voksne deltar som subjekter i et tredje ledd, får man et fellesskap der barn og voksne er likeverdige deltakere. Et slikt fellesskap vil også inkludere voksne som er til stede uten egne barn.

Jeg har besøkt fire menigheter, og har gjennomført intervju med liturg i forkant av gudstjenesten og observasjon av gudstjenesten. Funnene jeg gjorde, og svarene på denne oppgavens forskningsspørsmål kan settes i en tabell:

	Snaumarka	Rækneset	Sørbygdå	Risvær
Har liturgen et mål for gudstjenesten	Mål: Kyrie-rop. Hva er det å rope. Hva roper vi etter	Forvalte sakramentene og forkynde ordet	Gudstjenesten: Menighetens hovedsamling. Felles samling for flere generasjoner. Preken: At det er positivt å være tjener for Gud. Vi må høre etter hva Gud har å si.	Misjon og undervisning. Hverdagen er et bilde, og målet er å tilsette det bildet flere farger.
Hvem planlegger liturgen gudstjenesten for?	Barn og voksne.	Voksne, men bevisst om at det er barn til stede.	Barn og voksne	Barn og voksne
I hvilken grad involveres barn og voksne i gudstjenesten?	Barn og voksne involveres i fellesskapet, deltakelse, bevegelse, tildelte oppgaver og planlegging. Voksne involveres i gruppe med særskilte oppgaver.	Barna går ut på søndagsskole. Alle involveres i fellesskapet, deltakelse og bevegelse. Konfirmanter og voksne i tildelte oppgaver. Voksne i planlegging	Barn og voksne involveres i fellesskapet, deltakelse, bevegelse, gruppe med særskilte oppgaver og tildelte oppgaver. Voksne deltar i planlegging.	Både barn og voksne involveres i fellesskap, deltakelse og bevegelse. Konfirmanter og voksne får tildelte oppgaver. Barn involveres i gruppe med særskilte oppgaver.
Har deres deltakelse samme status?	Barn kommenteres unødvendig når oppgave utføres. For øvrig samme status.	Konfirmant vises til rette uten at det er nødvendig. For øvrig samme status.	Barn har kanskje høyere status enn voksne.	Konfirmantens oppgave kommenteres. Barn latterliggjøres under preken.
Hvilke deler av gudstjenesten blir et tredje ledd?	Forbønn og Natverd	Intimasjon, Søndagsskolen, Forbønn (Litaniet) og natverd	Preken, Forbønn, Natverd	Preken, Forbønn (Bønnevandring med natverd)
Rettes gudstjenesten hovedsakelig mot voksne eller mot barn?	Voksne/Barn	Voksne med bevissthet om at barn er til stede	Barn/Voksne	Barn/Voksne

Hvis gudstjenesten skal bli en intergenerasjonell arena, må den være et tredje ledd der barn og voksne involveres sammen, tenkte jeg. Men empirien viste at gudstjenesten som helhet ikke blir *ett* tredje ledd, men at den består av mange deler som egner seg som tredje ledd. Preken, forbønn og nattverd ble et tredje ledd i alle gudstjenestene jeg observerte. I gudstjenestene der det var søndagsskole, fungerte søndagsskolen som et tredje ledd for barn og voksne som var der.

Når gudstjenesten bygges opp av ulike tredje ledd der barn og voksne involveres i deltakelse, bevegelse og tildelte oppgaver, blir gudstjenesten en intergenerasjonell arena der barn og voksne er likeverdige deltakere.

13. Utblikk

Howard Gardner, en amerikansk psykolog har lansert en teori der han mener menneskets intelligens kan deles i flere ulike områder, (hvor mange har variert litt med årene) og at disse inndelingene kan gjøre oss oppmerksomme på hvordan ulike mennesker lærer best.

Søndagsskolen har latt seg inspirere av Gardener i sin utvikling av Sprell levende, og skriver:

Mens vi tradisjonelt sett knytter begrepet intelligens til logikk og resonnement (og etter hvert også til sosial intelligens), Mener Gardner vi har ni ulike intelligenser:

- Språklig intelligens
- Logisk-matematisk intelligens
- Musikalsk intelligens
- Romlig intelligens
- Kropps-kinestetisk intelligens
- Sosial intelligens
- Intrapersonlig intelligens
- Naturalistisk intelligens
- Eksistensiell intelligens

I følge Gardners teori (Multippel Intelligence-teorien eller MI-teorien) har alle mennesker alle intelligensene, men ulikt fordelt. Det er viktig at vi får lære gjennom de intelligenser vi er sterke på. Slik læring vil også være med på å utvikle de andre intelligensene og hele mennesket. Tradisjonelt er det de som har vært flinke språklig og logisk-matematisk som har klart seg best i skoleverket, og kanskje også i trosopplæringen (Læring i Søndagsskolen tilgjengelig på http://www.sondagsskolen.no/filer/2607Grlag_laaringSsk.pdf 14.11.2012)

Overført kan dette brukes når man ser på gudstjenesten også. Gudstjenesten har tradisjonelt vært et sted der ordene har stått i sentrum, og det er nok de språklig- og kanskje de musikalsk sterke som har hatt mest utbytte av denne.

Når jeg har analysert noe av materialet har jeg vært opptatt av at flere sanser har vært tatt i bruk, men sansebegrepet utvides ved hjelp av Gardners intelligenser, slik at bevegelse, som ikke omfatter en av sansene, likevel blir viktig for menighetens erfaring av gudstjenesten.

Dersom jeg forsøker å se deler av gudstjenestene jeg deltok i med denne bakgrunnen, kan det forklare hvorfor respondenten i Sørbygda husket prekenen så godt. Hun hadde sannsynligvis god kropps-kinetisk intelligens, og husket ordene sammen med bevegelsene hun hadde gjort eller sett under samlingsbønn og preken. Det kan også forklare hvorfor Litaniet i Rækneset ble et tredje ledd, og hvorfor nattverden i større grad enn dåpen involverer menigheten.

Kanskje kan en studie av gudstjenesten i lys av Gardners teorier gi oss nytt syn på gudstjenesten.

Kilder

Bae, Berit og Eide, Brit Johanne, Winger, Nina og Kristoffersen Aud Eli:
Temahefte om barns medvirkning Kunnskapsdepartementet 2006

Bakkevold, Maia Andreassen: *Gudstjeneste og sjelesorg* Det teologiske
Menighetsfakultet, Oslo 2009

Barnehageloven tilgjengelig på Lovdata: <http://www.lovdato.no/all/tl-20050617-064-002.html#3> 14.11.2012

Barneloven tilgjengelig på Lovdata: <http://www.lovdato.no/all/tl-19810408-007-006.html#31> 14.11.2012

Confessio Augustana VII tilgjengelig på kirken.no:
<http://www.kirken.no/index.cfm?event=doLink&famId=2170> 13.11.2012

Djupang, Vigmond Gundersen: *Konfirmanter i gudstjenesten. En drøfting av vilkår for involvering* Det teologiske Menighetsfakultet Oslo 2012

Eide, Sindre (red) *Duften av Nardus* Iko-forlaget, Oslo 2010

Elektornisk ordbok tilgjengelig på: <http://www.nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi?OPP=delta&bokmaal=+&ordbok=bokmal>,
(14.11.2012)

Fæhn, Helge: *Gudstjenesteliv i Den norske kirke* Universitetsforlaget, Oslo 1994

Grønmo, Sigmund *Samfunnsvitenskapelige metoder* Fagbokforlaget, Bergen 2007

Hagen, Ingunn: *Gudstjenestelegen om aktiv liturgi* Verbum, Oslo 2002

Harbsmeier, Eberhard og Iversen, Hans Raun: *Praktisk teologi* Anis, Frederiksberg 1995

Haugli, Onar: *Worship as Mission* Det teologiske Menighetsfakultet, Oslo 2010

Holien, Anny: *Gudstjenesten – 'et sted å være, et sted å lære': en studie av hvordan noen gudstjenesteledere lar barn delta.* Det teologiske Menighetsfakultet, Oslo 2010

Holter, Stig Wernø: *Kom tilbe med fryd. Innføring i liturgikk og hymnologi* Solum forlag, Oslo 1991

Holter, Stig Wernø: *Kom tilbe med fryd. Innføring i liturgikk og hymnologi* Solum forlag, Oslo 2008

Johannessen, Asbjørn, Tufte, Per Arne og Kristoffersen, Line: *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode* Abstrakt forlag, Oslo 2004

Johnsen, Elisabeth Tveito: *Barn og unges deltakelse i gudstjenesten som ekklesiologisk utfordring* Prismet 4/2008

KIFO: *Tilstandsrapport for Den norske kirke 2010*, Oslo 2010

Kirkerådet: *Gudstjenestebok for Den norske kirke del 1* Verbum, Oslo 1996

Kirkerådet: *Gudstjeneste for Den norske kirke* (Gudstjenesteboken 2011) Eide forlag, Stavanger 2011

Kirkerådet: *Plan for Diakoni* Kirkerådet, Oslo 2008

Kirkerådet: *Plan for trosopplæring* Kirkerådet, Oslo 2010

Kongelig resolusjon av 29. Mai 1981 Lovdata Tilgjengelig på:
<http://www.lovdata.no/for/sf/in/xa-19120315-9158.html> 04.11.2012

Lyngsnes, Kitt og Rismark, Marit: *Didaktisk Arbeid* Gyldendal Norsk Forlag AS, Gjøvik 2005

Læreplanenes formål tilgjengelig på:
http://www.udir.no/Artikler/_toppmeny/Om-direktoratet/ 22.06.2011

Læring i Søndagsskolen tilgjengelig på
http://www.sondagsskolen.no/filer/2607Grlag_laaringSsk.pdf 14.11.2012

Mills, Eirik R. & Eide, Sindre: *Annerledeskongen Barneandakter gjennom kirkeåret*. Verbum forlag, Oslo 2009

Nemd for gudstjenesteliv: *Kjerneverdier i gudstjenesten* Tilgjengelig på
<http://www.kirken.no/?event=doLink&famID=9326> 13.11.2012

Reite, Ingrid: *På konfirmantenes egne premisser? Konfirmasjonsarbeid i et sosiokulturelt grasrotperspektiv* i Krupka, Bernd og Reite, Ingrid (red.) Mellom pietisme og pluralitet Konfrmasjonsarbeid i fire nordiske land Ikoforlaget, Oslo 2010

Sammendrag av Kirkemøtets vedtak Gudstjenestereformen –
Hovedgudstjenesten: Tilgjengelig på:
<http://www.kirken.no/?event=downloadFile&FileID=163838> 14.11.2012

Selmer-Olsen, Ivar: *Angsten for barnet. Barndomsforståelse og gudstjenestefeiring* i Nytt norsk kirkeblad nr 6-7/1998

Sikkeland, Tormod: *Barns spiritualitet i gudstjenesten : om å gi barna rom for å uttrykke sin tro* Det teologiske Menighetsfakultet. 2008

Skjervheim, Hans 1957: *Deltakar og tilskodar* i Tro og tanke bind 3
Universitetsforlaget Oslo 2001

Strandenæs, Thor: *Barn og gudstjeneste. Gudstjenesten som sted for trosutfoldelse eller trosopplæring* Prismet 1/2008

Strandenæs, Thor: *Gudstjenestens misjonerende funksjon* i Misjon og teologi 1996

Ungdommens Kirkemøte 2003, Sak 05/03

Veiteberg, Kari: *Kunsten å framføre gudstjenester dåp i Den norske kyrkja* Det teologiske fakultetet Universitetet i Oslo, Oslo 2006

Willow creeks søndagsskole tilgjengelig på:

<http://www.willowcreek.no/sider/tekst.asp?side=6> 14.11.2012

Zahl, Aileen: *Gudstjeneste for barn -hvorfør –hvordan?* Oppgave levert ved Det teologiske Menighetsfakultet 2010

Østrem, Solveig *Barns perspektiv og kirken som læringsarena* i Johnsen, Elisabeth Tveito (red.) *Barneteologi og kirkens ritualer* Det praktiske teologiske seminars skriftserie 14, Oslo 2007

Østrem, Solveig: *Barns subjektivitet og likeverd Et bidrag til en diskusjon om barnehagens pedagogiske innhold og etiske forankring* Det teologiske fakultet Universitetet i Oslo, Oslo 2008

Aas, Einar Kristoffer og Zapffe, Peter Wessel: *Vett og uvett stubber fra Troms og Nordland* Lopo Media forlag, Svolvær 1992

Aileen Zahl
Tøbakken 6
9020 Tromsdalen

Tromsdalen 10.03.2011

Studiebesøk i forbindelse med mastergradsoppgave

Takk for hyggelige telefonsamtaler, og positivt svar på ønske om besøk i deres menighet.

Dette brevet er ment som en informasjon om hva besøket og oppgaven går ut på.

Når jeg har spurt om å få besøke deres menighet, er det etter anbefaling fra kirkerådet og XXXXXX bispedømme. Jeg er på leting etter menigheter som har jobbet grundig med familiegudstjenester eller andre typer gudstjenester der barn og voksne feirer gudstjenester sammen.

Målet med oppgaven er å se om- og hvordan det er mulig å få til en slik gudstjenestefeiring der både barn og voksne deltar.

Når jeg besøker deres menighet ønsker jeg å intervju den som er ansvarlig liturg i forkant av søndagens gudstjeneste. I intervjuet vil jeg spørre om gudstjeneste feiring i menigheten generelt, og denne søndagens gudstjeneste spesielt. Da er det hovedsakelig i forholdt il planlegging og forberedelse av gudstjenesten jeg vil stille spørsmål.

Søndag vil jeg være til stede i kirken og observere gudstjenesten. Hvis det er en øvelse i forkant av gudstjenesten med evt. medliturger eller andre, vil jeg gjerne være med på dette også hvis det kan falle naturlig.

Etter gudstjenesten vil jeg gjerne få lov til å be om tilbakemelding fra noen av de voksne deltakerne på gudstjenesten.

Denne tilbakemeldingen vil skje via internett, og dersom dere har spørsmål dere ønsker tilbakemelding på etter gudstjenesten, kan disse tas med.

Besøket i XXXXX vil som avtalt finne sted XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX.

Med vennlig hilsen

Aileen Zahl
-student

Intervjuguide

Tema	Spørsmål	Utdyping
1. Kartlegging av menighet og gudstjenesteliv	Kan du gi en kort presentasjon av din menighet?	Demografi? Lokalmiljø? Kirkehus? Ansatte i menigheten? Aktiviteter i menigheten?
	Hvem går til gudstjeneste hos dere?	Antall døypte, deltakere i gudstjenesten, nattverddeltakelse,
	Hva slags ulike gudstjenester har dere?	Hvordan fordeler man dåp/nattverd? Deltakelse fra ulike grupper?
	Hvem deltar i gudstjenesten?	Arbeidsfordeling i staben? Bruk av frivillige? Deltakelse fra ulike grupper?
2. Gudstjenestelederen	Hvilken bakgrunn har du?	Utdanning/profesjon? Yrkeserfaring? Ansvarsforhold i stab? Ansvar for grupper i menigheten?
	Hva er ditt gudstjenestesyn?	Mål/målgruppe/hensikt /motiv
3. Planlegging av gudstjenesten	Semesterplan/Årshjul?	Hvem planlegger dette?
	Hvordan planlegges gudstjenesten?	I staben? Sammen med frivillige? Sammen med deltakere? Oppgaver/Rollefordeling

	Hvilke salmer/tekster /liturgi brukes når det er familiegudstjeneste?	Til forskjell fra "vanlig" høymesse? Fast liturgi for familiegudstjeneste?
	Preken – hvordan jobbes det med prekenen?	
4. Deltakelse i gudstjenesten	Hvilke grupper deltar aktivt i gudstjenesten?	Frivillige medhjelpere, medliturg, barneministranter, korgrupper...Synlige og usynlige medhjelpere
	Hvilke aldersgrupper deltar?	Sammensatte grupper, ulike generasjoner eller ens utvalg? Hvis barnegrupper deltar, hva med foreldrene?
	Når/hvordan øver dere på forhånd?	
	Hvilke oppgaver får medhjelpere/ministranter?	
5. Evaluering av dagens gudstjeneste		

Aileen Zahl får lov til å bruke
tegningen mi.

Hilsen ve bjørn søtli